МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КУЗНЯК АНДРІЙ ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 342.9.03(477):17.031.1

ДИСЕРТАЦІЯ

НАДМІРНИЙ ФОРМАЛІЗМ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

081-Право
08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **А.В. Кузняк**

Науковий керівник – **Гордєєв Віталій Володимирович**, доктор юридичних наук, професор

Чернівці – 2026

АНОТАЦІЯ

Кузняк А.В. Надмірний формалізм в адміністративному судочинстві України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2026.

У дисертації проведено комплексне наукове дослідження сутності надмірного формалізму в адміністративному судочинстві України; виявлено його відмінності від процесуального формалізму в адміністративному судочинстві; з'ясовано випадки вияву надмірного формалізму на стадії відкриття провадження в адміністративній справі, під час розгляду справи та прийняття рішення адміністративним судом, перегляду судових рішень адміністративного суду; схарактеризовано тлумачення надмірного формалізму в практиці Європейського суду з прав людини та Верховного Суду; сформульовано пропозиції, необхідні для вдосконалення законодавства в окресленій сфері, а також практики його застосування.

З'ясовано, що наявність процесуального формалізму в адміністративному судочинстві є позитивним аспектом обмеження дискреційних повноважень судді, дотримання рівності сторін, запобігання свавіллю, гарантування ефективного розгляду спору протягом розумного строку, доступності правосуддя та правової визначеності. Наявність надмірного формалізму, навпаки, призводить до порушення принципів судочинства, що визнається Європейським судом з прав людини порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Визначено, що процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві – це стан виконання суб'єктами судового процесу норм Кодексу адміністративного судочинства України, а також дотримання ними адміністративної процесуальної форми, що вважається необхідною умовою для належного здійснення правосуддя. Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві України розглядається крізь призму обов'язку

суб'єктів процесу дотримуватися норм адміністративного судочинства під час розгляду справи та прийняття в ній рішення, нехтування якими призводить до суттєвих негативних процесуальних наслідків. Процесуальний формалізм проявляється під час реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України.

Встановлено, що надмірним формалізмом в адміністративному судочинстві є неухильне, механічне дотримання норм Кодексу адміністративного судочинства України без урахування доцільності цього, обставин справи, всупереч принципу розумності. Надмірний формалізм полягає у створенні адміністративним судом процесуальних бар'єрів, що унеможливлюють або перешкоджають належному виконанню норм процесуального права.

З'ясовано, що надмірний формалізм може проявлятися під час реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України, в тому числі й щодо підтвердження отримання суб'єктом повідомлення (виклику) про розгляд справи; незазначення в позовній заяві відомостей щодо вжиття заходів досудового врегулювання спору; обчислення строків розгляду справи, а також вчинення процесуальних дій (подача доказів, позову, скарг, клопотань, заяв, інших документів); відсутність особистого підтвердження позивачем відомостей щодо неподання ним іншої позовної заяви до цього самого відповідача з таким же предметом та водночас з таких же підстав; невказання попереднього орієнтовного розрахунку суми судових витрат; оформлення процесуальних документів, документів на підтвердження повноважень представника; сплати та обчислення розміру судового збору та інших судових витрат; визначення юрисдикції тощо.

Обґрунтовано, що для розмежування процесуального від надмірного формалізму в адміністративному судочинстві необхідно встановити ознаки останнього, основні з яких такі: 1) похідний характер від процесуального формалізму; 2) надмірно суворе дотримання процедур і формальних вимог, тобто коли суди ухвалюють судові рішення, враховуючи виключно формальні аспекти справи, не приділяючи достатньою мірою уваги змісту питання; 3)

відсутність гнучкості в застосуванні норм процесуального права, що перешкоджає доступу до суду та порушує принцип пропорційності; 4) переважання процесу над результатом. Більше значення має дотримання процедур і формальностей, ніж досягнення реальних результатів чи справедливість; 5) порушення принципів адміністративного судочинства.

Доведено, що формалізм в адміністративному судочинстві під час розгляду справи сприяє забезпеченню передбачуваності закону, дотриманню принципів верховенства права, справедливості, доступності правосуддя тощо. Занадто формальне ставлення до визначених законом вимог (надмірний формалізм) може призвести до обмеження зазначених принципів права.

Констатовано, що під час використання процесуальних норм необхідно уникати як надмірної гнучкості, так і надмірного формалізму, що можуть мати наслідком нівелювання процесуальних правил, визначених законом. Надмірний формалізм у тлумаченні судом процесуальних норм вважається протиправним обмеженням права на доступ до правосуддя як складового елемента права на справедливий суд, що встановлюється статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Доступність до правосуддя може бути обмежена надмірним формалізмом в питанні поновлення строків звернення до суду, яке повинно вирішуватися з певною гнучкістю з урахуванням обставин справи, а не автоматично, адже не має абсолютного характеру.

Визначено, що надмірний формалізм під час перегляду судових рішень апеляційним адміністративним судом проявляється в тих випадках, коли апеляційні суди застосовують суворі правила, що переважають над справедливістю та доступністю до суду. Надмірний формалізм в апеляційному провадженні проявляється в створенні судом процесуальних перешкод щодо подання апеляційних скарг, надмірних вимог щодо змісту, строків та форми їх подання, вимог до документів, що підтверджують повноваження представників, інших процесуальних документів та діянь, що негативно здійснює вплив на реалізацію права на доступ до правосуддя. Суд апеляційної інстанції може

прийняти докази у випадках, коли суд першої інстанції допустив надмірний формалізм під час вирішення питання щодо їх приєднання до справи.

З'ясовано, що формалізоване касаційне провадження адміністративного судочинства характеризується певними особливостями, як-от: обмежений перелік судових рішень, що оскаржуються до Верховного Суду; колегіальний розгляд справи; розгляд справи згідно з правилами спрощеного позовного провадження; неможливість вважати доведеними або встановлювати обставини, які не були встановлені у судових рішеннях попередніх судових інстанцій, неможливість вирішувати питання достовірності та переваги одних доказів перед іншими, обов'язковість враховувати висновки Верховного Суду щодо застосування правих норм у подібних правовідносинах; виправлення судових помилок нижчих інстанцій, забезпечення єдності судової практики. Надмірно формалізоване застосування «касаційних фільтрів» може обмежити доступ до правосуддя та порушити право на справедливий судовий розгляд.

Встановлено, що Європейський суд з прав людини визначає надмірний формалізм в адміністративному судочинстві як механічне та бюрократичне застосування процесуальних норм без врахування доцільності та обставин справи, практичні перешкоди у здійсненні судочинства, що є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції захисту прав людини і основоположних свобод, коли процесуальні правила суперечать правовій визначеності.

Європейським судом з прав людини визначено, що надмірний формалізм в адміністративному судочинстві може проявлятися також через дискреційні повноваження суду, зокрема під час вирішення питання про звільнення від сплати судового збору, визначення у своєму рішенні такого способу захисту, що не суперечить закону тощо. Дискреція суду має узгоджуватися із завданнями та засадами судочинства, зокрема з принципами диспозитивності та верховенства права.

Проаналізовано вплив надмірного формалізму на рівень захисту прав людини в адміністративному судочинстві та запропоновано внести зміни до

Кодексу адміністративного судочинства України з метою вдосконалення правовідносин у згаданій сфері.

Ключові слова: адміністративне судочинство, дискреція, дискреційні повноваження, доступ до правосуддя, доступність адміністративного судочинства, здійснення судочинства, надмірний формалізм, практика ЄСПЛ, розгляд справи, розсуд судді, права людини, принципи права, справедливий суд, суд, юрисдикція.

ABSTRACT

Kuzniak A. Excessive formalism in administrative proceedings in Ukraine. Qualification Research Paper. Manuscript. The dissertation for the Doctor of Philosophy Degree in the Speciality “Law”. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2026.

The dissertation is a comprehensive study of the essence of excessive formalism in administrative proceedings of Ukraine. It identifies its differences from procedural formalism in administrative adjudication, clarifies cases of excessive formalism at the stage of initiating administrative legal proceedings, during case hearing and adoption of a decision by an administrative court, as well as during the review of administrative court decisions. The dissertation also characterizes the interpretation of excessive formalism in the case law of the European Court of Human Rights and the Supreme Court and formulates proposals aimed at improving the current legislation in this field and its application practices.

It has been established that the existence of procedural formalism in administrative proceedings constitutes a positive element in limiting judicial discretion, ensuring equality of the parties, preventing arbitrariness, guaranteeing effective adjudication within a reasonable time, ensuring access to justice, and promoting legal certainty. Conversely, excessive formalism leads to violations of the principles of judicial proceedings, which is recognized by the European Court of Human Rights as a violation of Article 6 §1 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

It has been determined that procedural formalism in administrative proceedings is the condition whereby the participants in judicial proceedings comply with the provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine and adhere to the administrative procedural form necessary for the proper administration of justice. Procedural formalism in administrative proceedings in Ukraine is considered through the prism of the obligation of the participants in the proceedings to observe the norms governing administrative adjudication during case hearing and the adoption of a judgment, failure to comply with which results in significant adverse procedural consequences. Procedural formalism manifests itself in the implementation of the provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine.

It has been proven that excessive formalism in administrative proceedings constitutes strict and mechanical compliance with the provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine without regard to their expediency, the circumstances of the case, and contrary to the principle of reasonableness. Excessive formalism consists in the creation of procedural barriers by administrative courts that prevent or impede the proper implementation of procedural law.

It has been demonstrated that excessive formalism may arise in the application of the provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, including in matters concerning confirmation of receipt by a party of a notice (summons) regarding the hearing of a case; failure to indicate in the statement of claim information regarding attempts at pre-trial settlement of the dispute; calculation of procedural time limits for case hearing; as well as the performance of procedural actions (submission of evidence, claims, complaints, motions, applications, and other documents); the absence of the claimant’s confirmation that no other claim has been filed against the same defendant with the same subject matter and on the same grounds; failure to indicate a preliminary estimate of litigation costs; improper formalization of procedural documents and documents confirming the authority of representatives; payment and calculation of court fees and other litigation costs; determination of jurisdiction, etc.

It has been substantiated that in order to distinguish procedural formalism from excessive formalism in administrative proceedings, it is necessary to identify the defining features of the latter, the principal ones being the following: 1) its derivative nature from procedural formalism; 2) excessively strict adherence to procedures and formal requirements, when courts adopt court decisions based solely on formal aspects of the case and do not give sufficient consideration to the substance or merits of the matter; 3) lack of flexibility in the application of procedural law that hinders access to court and violates the principle of proportionality; 4) predominance of procedure over result, whereby compliance with procedures and formalities becomes more important than achieving substantive justice or practical results; 5) violation of the principles of administrative proceedings.

It has been established that formalism in administrative proceedings during the adjudication of cases contributes to ensuring the predictability of the law, adherence to the principles of the rule of law, justice, access to justice, etc. However, an excessively formal approach to statutory requirements (excessive formalism) may lead to the restriction of these legal principles.

It has been determined that when applying procedural norms, it is necessary to avoid both excessive flexibility and excessive formalism, as both may result in the undermining of procedural rules established by law. Excessive formalism in the judicial interpretation of procedural legislation is considered an unlawful restriction of the right of access to justice as a component of the right to a fair trial guaranteed by Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Access to justice may be restricted by excessive formalism in matters concerning the restoration of time limits for applying to court, which should be resolved with a certain degree of flexibility and with due regard to the circumstances of the case rather than automatically, as such restrictions are not absolute.

It has been ascertained that excessive formalism during the review of judicial decisions by administrative courts of appeal manifests itself in situations where appellate courts apply strict rules that prevail over considerations of fairness and access to court. Excessive formalism in appellate proceedings may be expressed in

the creation by the court of procedural obstacles to filing appeals, excessive requirements regarding their content, form, and time limits for submission, requirements concerning documents confirming the authority of representatives, other procedural documents and actions that negatively affect the exercise of the right of access to justice. A court of appeal may accept evidence in cases where the court of first instance allowed excessive formalism when deciding on their inclusion in the case file.

It has been clarified that cassation proceedings in administrative adjudication are characterized by certain features, namely: a limited list of judicial decisions subject to appeal before the Supreme Court; collegial consideration of the case; hearing of the case in accordance with the rules of simplified claim proceedings; the inability to establish or consider proven facts that were not established in the judicial decisions of lower courts; the impossibility of assessing the reliability of evidence or determining the superiority of one item of evidence over another; the obligation to take into account the conclusions of the Supreme Court concerning the application of legal norms in similar legal relations; correction of judicial errors of lower courts and ensuring the uniformity of judicial practice. Excessively formalized application of "cassation filters" may restrict access to justice and violate the right to a fair trial.

It has been concluded that the European Court of Human Rights interprets excessive formalism in administrative proceedings as the mechanical and bureaucratic application of procedural norms without regard to their purpose and the circumstances of the case, creating practical obstacles to the administration of justice and constituting a violation of Article 6 §1 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms where procedural rules contradict legal certainty.

The European Court of Human Rights has also determined that excessive formalism in administrative proceedings may manifest itself through the exercise of judicial discretion, particularly when deciding on exemption from payment of court fees or determining in its judgment an appropriate remedy that does not contradict the law. Judicial discretion must be exercised in accordance with the objectives and

principles of judicial proceedings, including the principles of dispositivity and the rule of law.

The dissertation analyses the impact of excessive formalism on the level of protection of human rights in administrative proceedings and proposes amendments to the Code of Administrative Procedure of Ukraine aimed at improving legal relations in this field.

Key words: administration of justice, discretion, discretionary powers, access to justice, accessibility of administrative proceedings, administrative proceedings, excessive formalism, case law of the European Court of Human Rights, adjudication of cases, judicial discretion, human rights, principles of law, fair trial, court, jurisdiction.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:

Наукові праці у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Кузняк А.В. Поняття процесуального формалізму в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 11. С. 727–729.

2. Кузняк А. В. Надмірність як функціонально-семантична ознака принципу формалізму адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 169–174.

3. Кузняк А. Прояв надмірного формалізму під час розгляду адміністративної справи судом першої інстанції. *Ерліхівський журнал*. 2024. № 10. С. 34–39.

4. Кузняк А.В. Надмірний формалізм у адміністративному судочинстві в практиці Європейського суду з прав людини. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 228–233.

Наукові правці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кузняк А. В. Надмірний формалізм на стадії відкриття провадження в адміністративній справі. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали VI Міжнар.наук.-практ. конф. (21 жовтня 2022 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2022. С. 342–347.

2. Кузняк А.В. Характеристика принципів адміністративного судочинства України. *Конституційна та адміністративна процедура: міжнародний досвід та національна практика* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (2 травня 2023 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2023. С. 59–62.

3. Кузняк А.В. Варіативність надмірного формалізму в судочинстві. *Правові виклики сучасності: законодавче реагування на геополітичні й історичні проблеми* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. он-лайн конф. (Чернівці, 24 листопада 2023 року) / [редкол.: Н. Д. Гетьманцева (голова), О.В. Кіріяк (відпов. Секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 273–275.

4. Кузняк А.В. Особливості здійснення судочинства в межах принципу формалізму (американський досвід). *Актуальні проблеми протидії корупції в умовах воєнного стану :* матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Науково-дослідний інститут публічного права (15 лютого 2024 р.) Львів, Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 86–88.

5. Kuzniak A. Principiul formalismului în dreptul administrativ: analizarea practicilor tribunalelor. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні :* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2024 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2024. С. 246–249.

6. Кузняк А.В. Формалізм та надмірний формалізм в судовій практиці адміністративних судів. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2025 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2025. С. 313–316.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ……14

ВСТУП……..……..15

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАДМІРНОГО ФОРМАЛІЗМУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ……..……26

1.1. Поняття та зміст процесуального формалізму в адміністративному судочинстві…….26

1.2. Характеристика надмірного формалізму в адміністративному судочинстві…….45

1.3. Розмежування процесуального та надмірного формалізму в адміністративному судочинстві ……..…….…55

Висновки до розділу 1……..…….……...66

РОЗДІЛ 2. НАДМІРНИЙ ФОРМАЛІЗМ В ОКРЕМИХ СТАДІЯХ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ……69

2.1. Вияв надмірного формалізму на стадії відкриття провадження в адміністративній справі……69

2.2. Прояв надмірного формалізму під час розгляду справи та прийняття рішення адміністративним судом……82

2.3. Виявлення надмірного формалізму під час перегляду судових рішень адміністративного суду……...103

Висновки до розділу 2……....114

РОЗДІЛ 3. НАДМІРНИЙ ФОРМАЛІЗМ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ВЕРХОВНОГО СУДУ……..117

3.1. Тлумачення надмірного формалізму адміністративного судочинства в практиці Європейського суду з прав людини……..117

3.2. Надмірний формалізм адміністративного судочинства в практиці Верховного Суду……132

Висновки до розділу 3……...142
ВИСНОВКИ……..144
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……151
ДОДАТКИ……..175

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

Конвенція – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ВСТУП

Актуальність теми. Завданням адміністративного судочинства прийнято вважати розгляд і вирішення судом справ у сфері публічно-правових відносин справедливо, неупереджено та своєчасно задля ефективного захисту свобод, інтересів та прав фізичних осіб та інтересів, прав юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

У теперішніх умовах державотворення та з урахуванням реалій сьогодення, зокрема запровадженням на території України воєнного стану активізуються питання дослідження окремих аспектів відправлення правосуддя адміністративним судом, у тому числі й щодо недопущення надмірного формалізму в судовому адміністративному процесі.

Надмірний формалізм в адміністративному судочинстві є однією з основних проблем, яка заважає виконанню його завдань, реалізації принципів судового процесу, зокрема доступності правосуддя. Формальні вимоги до позовної заяви, апеляційної та касаційної скарги, заяв та клопотань, інших процесуальних документів, строків та складності їх подачі, до визначення розміру судового збору та інших судових витрат, процесуальних строків, підтвердження повноважень представників тощо нерідко стають певного роду перепоною для реалізації особами своїх прав у суді.

Ця проблема стає особливо актуальною в умовах глобалізаційних процесів і модернізації судової системи та намірів законодавця привести національне законодавство у відповідність до міжнародних стандартів. Норми адміністративного судочинства повинні бути максимально простими, щоб законодавство створювало рамки вчинення процесуальних дій суб'єктами судового адміністративного процесу, спрямованими на розгляд справи та прийняття в ній рішення.

Практикою Європейського суду з прав людини підтверджено, що необхідною умовою забезпечення права на справедливий судовий процес,

дотримання принципу верховенства права є недопущення надмірного формалізму в судовій практиці адміністративних судів України.

Статистичними даними підтверджено, що в адміністративному судочинстві здійснюється якісний, справедливий, своєчасний, неупереджений розгляд та вирішення справ у сфері публічно-правових відносин.

Так, упродовж першого півріччя 2025 року до місцевих адміністративних судів надійшло 344 229 позовних заяв та інших матеріалів, тоді як у першому півріччі 2024 року — 277 595, що на 19% більше. Протягом першого півріччя 2025 року місцеві адміністративні суди розглянули 305 495 справ і матеріалів, або 58 % від загальної кількості справ і матеріалів, що перебували на розгляді, тоді як у першому півріччі 2024 року цей показник становив 266 219, або 63 %.

Аналіз поглядів учених, законодавства та судової практики на проблематику надмірного формалізму в адміністративному судочинстві дає підстави зробити висновок про необхідність удосконалення його наукового, правозастосовного та законодавчого аспектів.

Зазначене підтверджує необхідність зосередження уваги на розв’язанні теоретичних проблем надмірного формалізму в адміністративному судочинстві України, а також надання конкретних рекомендацій, що можуть бути використані як у правозастосовній, так і правотворчій діяльності суб’єктів адміністративного судочинства (внесення змін до законодавства, удосконалення судової практики тощо).

Отже, недостатній рівень наявних теоретичних положень, а також правозастосовної та правотворчої діяльності уповноважених суб’єктів спонукає до зазначеного дослідження, необхідного для вдосконалення правовідносин.

Науково-теоретичну основу дослідження надмірного формалізму в адміністративному судочинстві складають результати дослідницьких пошуків таких учених, як: В.Б. Авер’янов, В.М. Бевзенко, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, О.В. Білоскурська, Н.Є. Блажівська, І.М. Бондаренко, М.Ю. Віхляєв, Ш.Н. Гаджиєва, Н.В. Галіцина, І.П. Голосніченко, Ю.П. Григорчак, Т.О. Губанова, В.В. Доненко, Ю.А. Дорохіна, О.Ю. Дрозд, О.Ю. Дубинський,

О.В. Капинос, Л.П. Коваленко, М.В. Коваль, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Р.В. Курінний, Я.В. Лазур, І.М. Литвинюк, Д.М. Лук'янець, Д.В. Луценко, М.М. Луценко, О.Л. Макаренков, Т. О. Мацелик, М.В. Оніщук, О.І. Остапенко, А.Л. Паскар, Н.Б. Писаренко, Д.В. Приймаченко, М.І. Смокович, В.П. Тимощук, А.А. Шарая, О.В. Щербанюк та інші, котрі досліджували адміністративне судочинство або окремі його інститути.

Висвітленням питання надмірного формалізму в різних сферах суспільних відносин займалися такі вчені, як А.Й. Герич, Н.А. Гураленко, К.К. Дорошенко, С.О. Короєд, І.Я. Костів, Д.Д. Луспеник, В.Б. Марченко, М.М. Остап'як, Н.Ю. Сакара тощо.

Отже, окреслена наукова тематика серед учених-адміністративістів предметом широкого дослідження не була, станом на сьогодні з вказаного питання відсутнє комплексне наукове дослідження. Саме тому ця праця вважається доцільною, актуальною та своєчасною у сучасних умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з планами наукових досліджень Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Праця спрямована на виконання положень Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» № 722/2019 від 30 вересня 2019 року; Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України № 231/2021 від 11 червня 2021 року; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України № 119/2021 від 24 березня 2021 року тощо.

Дослідження здійснювалося в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича в межах наукових проєктів «Реформування процесуально-правових інститутів адвокатури, прокуратури та суду в умовах особливих правових режимів» (номер державної реєстрації 0125Y003449); «Процесуальне право: теоретико-правові засади, нормативно-правове

забезпечення та перспективні напрямки розвитку» (номер державної реєстрації 0120U103394).

Мета та задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі всестороннього наукового аналізу, вивчення нормативних актів та судової практики встановити прояви надмірного формалізму в адміністративному судочинстві, способи їх подолання, окреслити напрями вдосконалення цих правовідносин.

Для досягнення зазначеної мети в дисертаційній праці поставлено такі основні *задачі*:

- визначити поняття та зміст процесуального формалізму в адміністративному судочинстві;
- схарактеризувати надмірний формалізм в адміністративному судочинстві;
- розмежувати процесуальний від надмірного формалізму в адміністративному судочинстві;
- з’ясувати прояви надмірного формалізму на стадії відкриття провадження в адміністративній справі;
- встановити вияв надмірного формалізму під час розгляду справи та прийняття рішення адміністративним судом;
- виявити надмірний формалізм під час перегляду судових рішень адміністративного суду;
- проаналізувати надмірний формалізм в адміністративному судочинстві та практиці Європейського суду з прав людини та Верховного Суду;
- встановити шляхи вдосконалення правовідносин у сфері адміністративного судочинства.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини щодо надмірного формалізму в адміністративному судочинстві України.

Предметом дослідження є надмірний формалізм в адміністративному судочинстві України.

Методи дослідження. Зважаючи на тематику, мету та завдання, а також предмет та об’єкт дисертації, сформовано методологічну базу дослідження.

Обґрунтованість, достатність та достовірність результатів теоретичних положень роботи, рекомендацій про вдосконалення судової практики та законодавства зумовлені застосуванням загальнонаукових, спеціально-наукових та філософських методів наукового пізнання.

Використання діалектичного методу надало можливість встановити поняття та зміст процесуального та надмірного формалізму в адміністративному судочинстві (підрозділи 1.1 та 1.2). За допомогою методів порівняння та моделювання здійснено розмежування процесуального й надмірного формалізму в адміністративному судочинстві України (підрозділ 1.3). Використання системно-структурного методу дало змогу здійснити дослідження надмірного формалізму в окремих стадіях адміністративного судочинства України (підрозділи 2.1, 2.2 та 2.3). Реалізація законів логічного мислення, в тому числі методів дедукції та індукції, синтезу та аналізу, стала основою для дослідження надмірного формалізму адміністративного судочинства в практиці Європейського суду з прав людини та Верховного Суду (підрозділи 3.1 та 3.2).

Нормативну основу роботи формують Конституція України, міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, Кодекс адміністративного судочинства України, а також закони та інші нормативно-правові акти, що регулюють загальні засади адміністративного судочинства, нормативні акти Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, акти Державної судової адміністрації України тощо.

Емпіричну базу дослідження формують статистичні дані, визначені Державною судовою адміністрацією України, відомості Єдиного державного реєстру судових рішень України та інформація з інших офіційних джерел та електронних ресурсів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що праця вважається одним із перших у вітчизняній адміністративно-правовій науці комплексних наукових досліджень надмірного формалізму в адміністративному

судочинстві України, як результат сформульовано нові наукові висновки та положення, що запропоновані особисто здобувачем, зокрема:

уперше:

- здійснено комплексне дослідження процесуального формалізму в адміністративному судочинстві, унаслідок чого запропоновано його розуміння як стану виконання суб'єктами судового процесу норм Кодексу адміністративного судочинства України, а також дотримання ними адміністративної процесуальної форми, що вважається необхідною умовою належного здійснення правосуддя. Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві України необхідно розглядати крізь призму обов'язку суб'єктів процесу дотримуватися норм адміністративного судочинства під час розгляду справи та прийняття в ній рішення, нехтування якими призводить до суттєвих негативних процесуальних наслідків. Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві необхідно відносити до одного із принципів судового адміністративного процесу, що регламентує стан встановлення та дотримання правових формальностей, обов'язкових термінів і способів вчинення процесуальних дій, форму та зміст документів, забезпечує ефективність процесу, дотримання гарантій, прав його учасників, виконання завдань адміністративного судочинства;

- проведено всебічне дослідження надмірного формалізму в адміністративному судочинстві, під яким запропоновано розуміти неухильне, механічне виконання норм Кодексу адміністративного судочинства України без урахування доцільності цього, обставин справи, всупереч принципу розумності. Надмірний формалізм полягає у створенні адміністративним судом процесуальних бар'єрів, що унеможливлюють або перешкоджають належному застосуванню норм процесуального права. Під надмірним формалізмом необхідно розуміти певне негативне явище, що полягає в надмірному прагненні до порядку, переваги форми над змістом. Це, в основному, відбувається у випадку особливо вузького тлумачення норми Кодексу адміністративного судочинства України, що перешкоджає розгляду позову по суті, із можливим

ризиком порушення права особи на ефективний судовий захист. До основних причин виникнення надмірного формалізму в адміністративному судочинстві можна віднести історичні передумови, недоліки правового регулювання та судової практики, вчинення судової помилки, бюрократизація правосуддя, нівелювання його мети тощо;

- обґрунтовано доцільність удосконалення правовідносин щодо прояву надмірного формалізму в адміністративному судочинстві; *запропоновано*:

частину 4 статті 55 Кодексу адміністративного судочинства України після слів «відповідно до закону, статуту» доповнити словами такого змісту: «наказу про призначення на посаду, посадової інструкції, витягу з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»;

пункт 2 частини 4 статті 59 КАС України доповнити реченням такого змісту: «в такому ордері зазначається назва установи, в якій адвокат надає професійну правничу допомогу»;

частину 8 статті 79 КАС України після слів «… не залежали від неї» доповнити словами: «та значення таких доказів для справи»;

статтю 123 Кодексу адміністративного судочинства України доповнити частиною 5 такого змісту: «Поважними визнаються лише такі причини пропуску строку звернення до суду, що не залежать від волевиявлення сторони та пов`язані із суттєвими перешкодами своєчасному вчиненню у справі певних процесуальних дій»;

статтю 169 Кодексу адміністративного судочинства України доповнити частиною 11 такого змісту: «Суддя не може постановити ухвалу про залишення без руху та повернення позовної заяви з тих підстав, що можуть бути усунені під час підготовчого чи судового засідання»;

абзац 2 частини 4 статті 245 КАС України доповнити словами такого змісту: «що дозволяє примусове виконання рішення та виключає повторне звернення до суду у випадку невиконання такого рішення»;

статтю 245 КАС України доповнити частиною 7 такого змісту: «Порушення процедури прийняття рішення суб`єктом владних повноважень може вважатися підставою для його скасування лише, якщо таке порушення вплинуло на правильність оскаржуваного акта»;

удосконалено:

- розуміння того, що для розмежування процесуального від надмірного формалізму в адміністративному судочинстві необхідно встановити ознаки останнього, основними з яких є такі: 1) похідний характер від процесуального формалізму; 2) надмірно суворе дотримання процедур і формальних вимог, тобто коли суди ухвалюють судові рішення, враховуючи виключно формальні аспекти справи, водночас не приділяють змісту питання достатньо уваги; 3) відсутність гнучкості в застосуванні норм процесуального права, що перешкоджає доступу до суду та порушує принцип пропорційності; 4) переважання процесу над результатом. Більше значення має дотримання процедур і формальностей, ніж досягнення реальних результатів чи справедливість; 5) порушення принципів адміністративного судочинства;
- положення щодо основних способів прояву надмірного формалізму під час звернення до суду та відкриття провадження у справі, якими вважаються створення адміністративним судом процесуальних перешкод щодо реалізації норм процесуального права учасниками справи під час вирішення питання щодо необхідності відкриття провадження в справі, оформлення процесуальних документів (позовних заяв, клопотань, заяв), документів щодо повноважень представника, виготовлення копій документів, підтвердження сплати судового збору, дотримання та поновлення процесуальних строків тощо. Доступність до правосуддя може бути обмежено надмірним формалізмом в питанні поновлення строків звернення до суду, яке повинно вирішуватися з певною гнучкістю з урахуванням обставин справи, а не автоматично, адже не має абсолютного характеру;

набули подальшого розвитку:

- теоретичне обґрунтування про те, що основними проявами надмірного формалізму під час розгляду справи та прийняття рішення адміністративним судом є створення судом процесуальних перешкод під час реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України всіма учасниками справи під час вирішення питання щодо забезпечення позову, здійснення повідомлення (виклику) про розгляд справи у суді, оформлення процесуальних документів, зокрема щодо повноважень представника, виготовлення копій процесуальних документів, вирішення питання про судовий збір, надсилання копій процесуальних документів стороною іншим учасникам справи, проведення відеоконференцій, дотримання та поновлення процесуальних строків, інших процесуальних дій та рішень під час судового розгляду справи та ухвалення в ній рішень. Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві під час розгляду справи сприяє забезпеченню передбачуваності закону, дотриманню принципів верховенства права, справедливості, доступності правосуддя тощо. Занадто формальне ставлення до визначених законом вимог (надмірний формалізм) може призвести до обмеження дії зазначених принципів права. Цифровізація адміністративного судочинства, спрямована на уникнення надмірного формалізму, є вкрай необхідною та своєчасною, адже зміни до законодавства, удосконалення правовідносин повинні бути спрямовані на покращення стану відправлення правосуддя, його доступності, забезпечення безпеки розгляду справ;

- наукові положення про те, що надмірний формалізм під час перегляду судових рішень апеляційним адміністративним судом проявляється в тих випадках, коли апеляційні суди застосовують занадто суворі правила, що переважають над справедливістю та доступністю до правосуддя. Надмірний формалізм в апеляційному провадженні проявляється у створенні судом процесуальних перешкод щодо подання апеляційних скарг, надмірних вимог до змісту, форми та строків їх подання, а також вимог і строків подання інших документів та вчинення діянь учасниками справи, притаманних розгляду судової справи в першій інстанції. Апеляційний суд уповноважений прийняти

докази у випадках, коли суд першої інстанції допустив надмірний формалізм під час вирішення питання щодо їх приєднання до справи. Надмірно формалізоване застосування «касаційних фільтрів» може обмежити доступ до правосуддя та порушити право на справедливий судовий розгляд;

- аргументація про те, що Європейський суд з прав людини визначає надмірний формалізм в адміністративному судочинстві як механічне та бюрократичне застосування процесуальних норм без врахування доцільності цього та обставин справи, практичні перешкоди у здійсненні судочинства, що є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції захисту прав людини і основоположних свобод, коли процесуальні правила суперечать правовій визначеності. Наявність процесуального формалізму в адміністративному судочинстві є позитивним аспектом обмеження дискреційних повноважень судді, дотримання рівності сторін, запобігання свавіллю, гарантування ефективного розгляду спору протягом розумного строку, доступності правосуддя та правової визначеності. Присутність надмірного формалізму, навпаки, призводить до порушення принципів судочинства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в спроможності їх використання як у науково-теоретичній, так і в практичній сферах та підлягають застосуванню в таких напрямах:

– *науково-дослідній діяльності* – як підґрунтя для поглиблення подальших наукових досліджень надмірного формалізму в адміністративному судочинстві України;

– *правотворчій діяльності* – як теоретико-правове підґрунтя для вдосконалення нормативно-правових актів, що регламентують випадки надмірного формалізму в адміністративному судочинстві України;

– *правозастосовній діяльності* – задля вдосконалення правовідносин адміністративного судочинства;

– *навчальному процесі* – для підготовки навчальних посібників та підручників, навчально-методичних комплексів із дисциплін «Адміністративне

право», «Адміністративне судочинство», під час викладання лекцій, проведення семінарських і практичних занять студентам закладів вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження, його основні рекомендації та висновки оприлюднено на 6 науково-практичних конференціях: «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 2022 р.); «Конституційна та адміністративна процедура: міжнародний досвід та національна практика» (м. Чернівці, 2023 р.); «Актуальні проблеми протидії корупції в умовах воєнного стану» (м. Львів, Торунь, 2024 р.); «Правові виклики сучасності: законодавче реагування на геополітичні й історичні проблеми» (м. Чернівці, 2023 р.); «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 2024 р.); «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 2025 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційної праці відображені в 10 наукових публікаціях, серед яких 4 статті – у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, а також у 6 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг праці. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг праці складає 178 сторінок, у тому числі основного тексту – 135 сторінок. Список використаних джерел містить 183 найменування.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАДМІРНОГО ФОРМАЛІЗМУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та зміст процесуального формалізму в адміністративному судочинстві

Поняття формалізму адміністративного судочинства України не було об'єктом широкого дослідження як посеред науковців, так і серед практиків. Деякі дослідження в зазначеній сфері мають фрагментарний характер. Досить часто вчені вивчають питання формалізму в поєднанні з процесуальною формою.

Так, на думку С.О. Короєда, стан процесуального регулювання порядку відправлення правосуддя серед учених заведено визначати процесуальним формалізмом, що пов'язано з потребою неухильного дотримання процесуальної форми судом [1, с. 84].

А. Черникова вважає, що процесуальна форма адміністративного судочинства розуміється як процедурна, організаційна сторона, що знаходиться в діалектичній єдності зі змістовним його наповненням. Процесуальна форма регламентує законодавчі способи реалізації відповідними суб'єктами адміністративного судочинства процесуальних функцій, що здійснюють забезпечення досягнення цілей правової регламентації публічно-правових відносин. Наукові розробки в сфері процесуальної форми передбачають важливість обґрунтування найдоцільнішого порядку провадження в адміністративній справі, а також його диференціації з врахуванням публічних і приватних інтересів, принципів пропорційності, раціональності та процесуальної економії, що в поєднанні з іншими засадами адміністративного судочинства забезпечують оптимальні умови ефективного виконання його завдань [2, с. 77].

Адміністративному судочинству притаманні наявні в інших видах юридичного процесу форма, що надає можливість його визначати як

самостійну, із притаманними йому особливостями, різновидом процесуально визначеної діяльності певних органів судової влади, зокрема адміністративних судів, у значенні КАС України щодо розгляду адміністративних справ та прийняття в них рішень [3, с. 339].

І.М. Литвинюк цілком правильно зазначає, що під процесуальною формою адміністративного судочинства варто розуміти певне поєднання однорідних, визначених правовими нормами вимог, що висуваються до суб'єктів судового процесу, етапів та стадій провадження, процесуальних документів, дій, специфічних особливостей розгляду певної категорії справ задля виконання визначених завдань адміністративного судочинства, а також досягнення певного матеріально-правового результату [4, с. 769].

Серед ознак процесуальної форми в адміністративному судочинстві можна вважати такі: скерована на досягнення конкретного матеріально-правового чи процесуального результату; встановлює порядок документування, вчинення процесуальних дій та фіксування судового адміністративного процесу; визначає черговість виникнення, розвитку, зміну та припинення правовідносин, етапність та стадійність процесу; регламентує правовий режим провадження в адміністративній справі; вважається гарантією дотримання законних інтересів і прав учасників процесу; визначається нормами права, в основному, КАС України; регулюється принципами судочинства; спрямована на виконання завдань адміністративного судочинства тощо [5, с. 12].

Проблема співвідношення формалізму та форми, а також встановлення чіткої межі між ними вважається надзвичайно актуальною на сьогодні. Процесуальну форму не варто сприймати у розумінні абсолютного значення, як таку, що не може мати ніяких винятків. Відхилення від визначеної законом процесуальної форми, якщо наявні відповідні підстави, може мати місце, якщо в зазначений спосіб не порушуються законні інтереси та права учасників процесу. Зазначене відхилення у деяких окремих випадках може бути виправданим і бути спрямованим на виконання завдань провадження. Будь-яка процедура передбачає пов'язаність із визначеною сукупністю формальностей,

що мають метою забезпечувати її учасникам гарантії. Нерідко формалізація процесу дістає деяку негативну характеристику у зв'язку зі складністю застосування, а також через відсутність деякої свободи в поведінці тощо [6, с. 68].

Адміністративна процесуальна форма увесь час здійснює вдосконалення та розвиток, одним зі шляхів якого вважається її диференціація, під якою необхідно розуміти послідовний, етапний, діалектичний розвиток адміністративної процесуальної форми, що визначається юридико-фактологічною стороною судових адміністративних справ, що виражається в якісно-кількісному детальному розподілу її елементів, подальшому правовому закріпленні. Адміністративна процесуальна форма вважається складним явищем, наділеним власною цінністю – цінністю в собі. Така цінність процесуальної форми адміністративного судочинства може виражатися в певних аксіомах. По-перше, як визначена адміністративним процесуальним правом структура усього судового адміністративного процесу та окремих його етапів та стадій, що містять гарантії захисту свобод, прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у справі. По-друге, адміністративна процесуальна форма як певна теоретична абстрактно-правова категорія встановлює єдність теоретичних надбань як науки, так і практичного застосування норм процесуального права та судової практики, що забезпечує наявність необхідних умов для дотримання принципів рівності всіх перед судом і законом. По-третє, як встановлений законом порядок вчинення процесуальних дій, їх відповідне оформлення у процесуальних документах адміністративна процесуальна форма здійснює забезпечення режиму законності у судовому процесі, створює умови, що необхідні для того, щоб дійти у справі достовірних висновків. Крім того, цінність процесуальної форми визначається в тому, що від рівня дотримання визначеної процесуальної форми в адміністративному судочинстві залежить реалізація гарантій законності судового процесу, встановлення істини, забезпечення свобод, прав та законних інтересів учасників процесу, та обґрунтування судових рішень, які ухвалюються судом [7, с. 118].

На сьогодні процесуальна форма відтворює відносини між державою та особою у сфері адміністративного судочинства. Це визначає виокремлення її цінності та сенсу як такої і, насамперед, знаходить свій вираз у соціальній затребуваності судового адміністративного процесу. Адміністративна процесуальна форма визначається певним правовим інструментом, необхідним для вирішення завдань адміністративного судочинства, що встановлені у ст. 2 КАС України. Отже, процесуальна форма адміністративного судочинства сприяє вирішенню завдань адміністративного судочинства [7, с. 117].

Цінним для досягнення результатів даного дослідження вбачається з'ясування поглядів учених на формалізм та процесуальну форму інших галузей права.

Процесуальна форма у фінансовому праві, в основному, є беззаперечною умовою реалізації наданої певним уповноваженим суб'єктам компетенції. І в зазначеному випадку процесуальній формі притаманні такі ознаки: системність, нормативність, універсальність та незаперечність, що взаємодіють у єдності під час правореалізації та правового регулювання. Проте необхідно зазначити, що процесуальна форма як певний юридичний феномен визначена законом не для кожної правозастосовної процедури. Варто зазначити, що процесуальна форма виявляється у регламентованому законом порядку розгляду і вирішення справ, водночас має сукупність вимог і правил, що пред'являються до учасників судового процесу, і спрямована на здобуття матеріально-правового результату. Зазначені вимоги, на думку Л.М. Касьяненко, відображені у структурних компонентах публічної фінансової діяльності, в якій процедури чи процесуальні провадження відображають її предметну характеристику і є основоположним елементом у її структурі, водночас процесуальні стадії є змінною характеристикою, а процесуальний режим відображає ступінь дослідження обставин кожної діяльності. Таке розуміння процесуальної форми надає можливість застосовувати її в усіх сферах державної діяльності, зокрема у публічній фінансовій діяльності [8, с. 115].

Процесуальна форма, продовжує вчений, належить будь-якій процесуальній діяльності щодо застосування норм процесуального права. Зміст будь-якої такої діяльності відображається через набір певних послідовних дій, що вчиняють її суб'єкти. Можна дійти висновку, що процесуальна форма є своєрідною структурною моделлю публічної фінансової діяльності як певної комплексної системи та явищем глибинного, внутрішнього порядку. Вона обумовлюється наявністю таких ознак: є організаційною формою діяльності суб'єктів; є діяльністю лише уповноважених на те суб'єктів, які наділені визначеними повноваженнями; це вид людської практики, що пов'язана системою процесуальних дій; результати такої діяльності завжди закріплюються прийняттям певних правових актів [8, с. 115].

Оскільки кримінально-процесуальна форма – це процедурна, зовнішня складова кримінального процесу, необхідно визначити її внутрішній зміст, що визначає процесуальний порядок. З цього питання погляди вчених не збігаються. На думку одних вчених, процесуальний порядок охоплює послідовність та терміни виконання процесуальних дій; інші науковці вважають, що він охоплює сукупність умов, у яких вони вчиняються; треті – спосіб закріплення та оформлення процесуальних дій тощо. Процесуальна форма – досить обширна категорія, яка включає всі вищезгадані елементи, а також процесуальні гарантії та встановлені законом способи збирання, закріплення, дослідження та використання доказів. Єдиною формою пізнання у кримінальному процесі є кримінально-процесуальне доказування, що здійснюється у визначеній процесуальній формі. Саме процесуальна форма є беззаперечною умовою з'ясування обставин вчиненого кримінального правопорушення. У разі недотримання приписів закону про джерела, методи та прийоми формування доказів вони можуть втратити свою основну властивість – допустимість і виключаються з доказової бази. Велике значення для правильного розвитку процесуальної форми відіграє її відповідність змісту та завдання кримінального процесу [9, с. 38].

Оптимізація кримінально-процесуальної форми передбачає з'ясування зв'язків та закономірностей, які визначають її розвиток. Форма кримінально-процесуальної системи визначається конституційними принципами держави, які, своєю чергою, відповідають політичній системі суспільства. Залежно від зміни політичного режиму процесуальні гарантії прав особи в кримінальному процесі завжди трансформуються або в більш демократичні (можливість використовувати різноманітні способи захисту, обмеження втручання держави в особисте життя, свобода оскарження процесуальних рішень і т. п.), або в репресивні (нескінченне втручання в життя громадян, відсутність незалежного правосуддя, застосування примусу без можливості захисту і т. д.). Визначальними для вдосконалення процесуальної форми є однозначно кримінально-процесуальні принципи [9, с. 38].

Зауважимо, на процесуальну форму здійснюють свій вплив принципи адміністративного судочинства, що закріплені в законодавстві. Зате функціонують й інші принципи, що прямо не визначені в законі, але їх наявність підтверджується наукою, судовою практикою та нормативно. Їх іменують «неписаними принципами». Зокрема, прийнято виділяти такі: оперативності [10, с. 88] (розумності), правової визначеності, процесуальної економії, формалізму тощо [11, с. 62].

Позовна форма захисту свобод, прав, інтересів та реалізації повноважень у публічно-правовій сфері правовідносин вважається процесуальною формою, що підлягає застосуванню під час вирішення публічно-правових спорів у порядку адміністративного судочинства. Під адміністративним позовом варто розуміти певну матеріально-правову вимогу позивача відповідачу, спрямовану на захист свобод, прав та інтересів чи реалізації визначених повноважень у публічно-правовій сфері відносин у спосіб вирішення публічно-правового спору згідно з принципами диспозитивності, змагальності та рівності сторін, що реалізовується у рамках процесуальної форми адміністративного судочинства, дотримання якої в адміністративній судовій діяльності вважається гарантіями забезпечення свобод, прав та законних інтересів усіх учасників

судового процесу, а також обґрунтованості судових рішень, які ухвалюються судом [12, с.17–18].

Процесуальна форма розгляду певної категорії справ адміністративної юрисдикції вважається зовнішнім виявом адміністративного судочинства (форма), у той час як провадження характеризує його внутрішню сторону (зміст). Такі поняття є взаємозалежними. Зокрема, процесуальна форма виступає залежною від спрямованості та змісту адміністративного судочинства. Крім того, визначений стан процесуальної діяльності впливає на наступний змістовий розвиток адміністративного судочинства, перш за все у напрямі підвищення його ефективності. Застосування системного методу як основи для визначення поняття та змісту процесуальної форми захисту права на підприємництво визначає необхідність розгляду вказаної форми як елементу адміністративного судочинства, певної системи вищого порядку, у поєднанні зв’язків з іншими елементами адміністративного судочинства, певного системного явища із внутрішніми елементами та зв’язками між ними. Вважається, що перспективними напрямками вирішення актуальних проблем процесуальних форм діяльності адміністративного суду щодо захисту права на підприємництво зумовлені, в тому числі, розвитком спроможностей застосовувати окремі спеціальні знання у галузі економіки в адміністративному судочинстві; необхідністю підвищувати ефективність та оперативність адміністративного судочинства; уточненням меж адміністративної юрисдикції щодо зазначеної категорії справ та уникненням спорів щодо судової юрисдикції зазначених справ [13, с. 151].

Процесуальна форма є не лише набором певних процедур, але й певною гарантією того, що розгляд справи буде справедливим, ефективним і відповідатиме принципу верховенства права. Її належна конструкція у справах публічної служби є гарантією довіри до держави і легітимності її кадрових рішень. Без дотримання зазначеного забезпечення права на державну службу вважається формальним, а не фактичним конституційним гарантом [14, с. 6].

Підставами розгляду справи адміністративної юрисдикції у суді вважається комплекс обставин нормативного та фактичного характеру, що дозволяють розпочати процесуальну діяльність суду. Зазначені підстави можна умовно поділити на дві групи: нормативні та фактичні. Перші являють собою комплекс положень КАС України, якими визначається процесуальна діяльність судді та учасників процесу після стадії відкриття провадження у справі, а також положення, що визначають дії суду у випадку виникнення ускладнень розгляду справи. Фактичні підстави розгляду адміністративної справи охоплюють такі обставини, як: а) ініціювання судового розгляду особою, яке відповідає усім вимогам законодавства для звернення до суду; б) процесуальне оформлення ухвали про відкриття провадження у справі; в) відсутність обставин, що передбачаються законодавством як ускладнення розгляду справи у суді [15, с.225].

Процесуальна форма судових доказів, своєю чергою, містить джерело інформації і певний спосіб її доведення до суду. Саме особливість джерела впливатиме на спосіб доведення інформації до суду, а також її дослідження та подальшої оцінки. У загальному плані до джерел доказування можна віднести будь-які об’єкти навколишньої дійсності, що містять в собі інформацію про факти, які встановлюються судом [16, с. 25]. Будь-яка форма не може існувати сама по собі, а повинна володіти внутрішньою наповненістю, а саме змістом. Форма і зміст – це взаємопов’язані філософські категорії, необхідні складники будь-якого об’єкта, що знаходяться в найтіснішій діалектичній єдності, саме тому важко уявити собі безформний зміст чи форму [16, с. 26]. Зміст доказів – це відомості про факти, отримані у визначеному законом порядку, на підставі чого суд встановлює відсутність або наявність обставин, які обґрунтовують заперечення і вимоги сторін, а також інших обставин, що мають значення для справи. Але відомості про факти не можуть існувати в довільному вигляді, їх процесуальна форма чітко визначена законодавством. Інформація, що має значення для правильного розгляду справи та прийняття в ній рішення, може бути отримана різноманітними способами і зберігатися на різноманітних

матеріальних носіях, але способи її доведення до суду регламентовані у відповідних правових нормах [16, с. 26]. З урахуванням зазначених даних процесуальну форму доказів можна розглядати як встановлені процесуальним законодавством способи надання до суду інформації, що має значення для справи, які виступають в ролі регуляторів, що дозволяють адаптувати й систематизувати певну інформацію для потреб судочинства. Відбувається характерна трансформація значущої доказової інформації у визначену процесуальну форму (засоби доказування). Отже, судовий доказ наділений змістом, і формою, що складають нерозривне ціле [16, с. 26].

Адміністративно-процесуальна форма вважається сукупністю визначених адміністративно-процесуальних стандартів і норм, що спрямовані на встановлення порядку, регулювання черговості дій суб'єктів в адміністративному процесі, а також інших його учасників. Зазначена система встановлює уніфіковане підґрунтя для забезпечення справедливості, відкритості й ефективності в адміністративному процесі. Вона охоплює порядок проведення адміністративного процесу, визначення певних етапів та процедур, а також включає вимоги та можливості сучасних технологій, необхідних для прискорення та оптимізації процесу; форму взаємодії, яка охоплюється створенням механізмів обміну інформацією та взаємодію між учасниками адміністративного процесу, в тому числі електронне використання інновацій; форму прояву дій та прийняття актів учасників; відкритість та прозорість процесу, що забезпечує доступ до інформації, а також участь сторін та громадськості, в тому числі враховується засада відкритого судочинства; пристосованість до змін та інновації, що охоплює готовність адміністративно-процесуальної форми до оперативної адаптації щодо прийнятих нових законів, вимог суспільства та технологій [17, с. 256].

Отже, процесуальна форма розгляду адміністративних справ взаємопов'язана з формалізмом адміністративного судочинства – станом процесуального регулювання порядку здійснення правосуддя в адміністративних справах.

Процесуальна форма в адміністративному судочинстві – сукупність, визначених КАС України, нормативних вимог до правил здійснення провадження у справі з метою виконання завдань адміністративного судочинства.

Підкреслимо, що процесуальну форму не варто ототожнювати з формалізмом. Будь-яка процедура майже завжди вважається пов'язаною з певного роду набором формальностей, що здійснюють забезпечення гарантій її учасникам. Нерідко формалізація процесу одержує негативну оцінку у зв’язку зі складністю застосування, відсутність певної свободи в поведінці тощо. Формалізація процесу надає можливість суб'єктам мати чітке передбачуване уявлення про визначену законом процедуру, ймовірні рішення органів та осіб, що реалізовують провадження, а з іншого – звужує межі для вільного розсуду, дискреції та деякого суб'єктивізму під час застосування норм права, тим самим забезпечує прозорість правозастосовної діяльності, а також дію принципу верховенства права та його елементів, зокрема правової визначеності. Процесуальна форма увесь час еволюціонує, а тому вимагає вдосконалення, запровадження нових нормативних правил та інститутів, що є необхідними для виконання завдань судочинства [9, с. 39].

Формалізм – це, загалом, позитивне поняття оціночного характеру, що обумовлює обов’язок всіх суб’єктів процесу дотримуватися певних процедур, установлених законодавством, зневажання якими може спричинити суттєві негативні наслідки [18].

Найскладніші процесуальні питання, що виникають у результаті розгляду судом питань, пов’язаних із поняттям «формалізм», такі: належність оформлення певних процесуальних документів (наприклад, відповідність документів встановленим вимогам, підтвердження повноважень представника, завірення копій документів тощо); отримання уповноваженим суб’єктом належного виклику чи повідомлення про час та місце розгляду справи; достатність часу уповноваженому суб’єкту для підготовки справи до розгляду; дотримання процесуальних строків, визначених для подачі документів; оплата

судового збору; формальне вчинення суб'єктами своїх процесуальних обов'язків [18].

Н. Ю. Сакара переконана, що процесуальна форма та процесуальний формалізм судочинства характеризується змістом принципів верховенства права та законності. Вчена зазначає, що ЄСПЛ у своїх рішеннях звертає увагу на необхідність дотримання формалізованих норм процесу. При їх допомозі може здійснюватися обмеження дискреції, запобігати свавіллю, дотримуватися рівності учасників справи, забезпечуватися необхідні умови для ефективного розгляду судом справи впродовж розумного строку, гарантуватися юридична визначеність, а також повага до суду [19, с. 83–84; 20, с. 275].

Досліджуючи та здійснюючи класифікацію принципів судочинства за змістом і сферою поширення, М. Шахлярова поділяє їх на загальноправові (законність, демократизм, гуманізм, верховенство права), міжгалузеві (здійснення правосуддя виключно судом, рівність, незалежність, самостійність, національна мова судочинства, гласність, всебічність, повнота та об'єктивність дослідження обставин справи), галузеві (диспозитивність, рівність, змагальність, поєднання усності та писемності, безпосередності, процесуальний формалізм) та принципи окремих інститутів судочинства (принцип інституту доказів). Водночас принцип процесуального формалізму дослідниця відносить до галузевих, оскільки він регламентує певні правові формальності [21, с. 12].

Зауважимо, що в процесуальній діяльності суду спостерігаються випадки допущення надмірного формалізму. Так, існують випадки безпідставної відмови у відкритті провадження в адміністративній справі з підстав непідвідомчості справи адміністративним судам, оскільки такий спір не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства; залишення судом позовної заяви без руху із суто формальних підстав: неточно зазначено найменування суду, до якого подається позовна заява, до суду подано неповний перелік додатків (неподання копії позовної заяви, квитанції про сплату судового збору); безпідставна відмова витребувати докази, необхідні для з'ясування обставин справи [22, с. 41].

Отже, процесуальну форму не слід ототожнювати з формалізмом. Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві України – це обов'язок суб'єктів (суд, учасники судового процесу) неухильного дотримання норм адміністративного судочинства під час розгляду справи та прийняття в ній рішення, нехтування якими призводить до суттєвих негативних процесуальних наслідків. Процесуальний формалізм проявляється під час реалізації норм процесу щодо отримання суб'єктом повідомлення (виклику) про розгляд справи; строків розгляду справи та вчинення процесуальних дій (подача позову, доказів), оформлення процесуальних документів, документів на підтвердження повноважень представника, сплати та розміру судового збору та інших судових витрат, юрисдикція тощо.

Процесуальний формалізм адміністративного судочинства – це певний стан виконання правил КАС України уповноваженими суб'єктами судового процесу, а також дотримання ними визначеної адміністративної процесуальної форми, що вважається ключовою умовою для належного здійснення правосуддя [23, с. 728].

Основна проблема визначення достатності правового регулювання адміністративного судочинства – це реалізація принципу формалізму тою мірою, що забезпечуватиме належний рівень доступу особи до правосуддя для повного та належного захисту своїх свобод, прав та інтересів у судовому провадженні [24, с. 173].

При відправленні правосуддя в адміністративному судочинстві насамперед необхідно керуватися принципом верховенства права, що інколи не враховується судами, адже поза їх увагою лишається критерій справедливості, як розглядається як спосіб належного розгляду та вирішення публічно-правової суперечки. Навіть у випадку виконання приписів норм КАС України, у судовій практиці національних судів допускається бюрократія та формалізм, що в значній мірі перешкоджає захисту свобод, суб'єктивних прав, законних інтересів публічного характеру [22, с. 42]. Задекларовані європейським правом принципи відправлення правосуддя в адміністративному судочинстві хоча й

імплементовані адміністративним процесуальним законодавством України, проте якоюсь мірою залишаються формальностями, обмежені або взагалі недоступні для повноцінного застосування [22, с. 43].

Варто звернути увагу на те, що адміністративне судочинство в його сьогоднішньому вигляді передбачає існування цілого ряду правозастосовних проблемних питань. Це і сплата судового збору, завантаженість суддів тощо. Досудове оскарження вважається більш доцільним способом захисту свобод, інтересів та прав в адміністративних правовідносинах з органами публічної адміністрації. Такий спосіб оскарження не пов'язаний зі сплатою судового збору та понесенням інших судових витрат. Важливим моментом є те, що вимоги до скарги менш формалізовані, ніж такі вимоги до адміністративної позовної заяви; терміни розгляду скарг скорочені. На противагу адміністративному судочинству чинний порядок досудового оскарження не передбачає тягаря доказування на органи публічної влади; можливість розгляду питань, що виходять за межі пред'явлених вимог; зупинення дії акту, що оскаржується; права осіб на участь у розгляді скарги. Згідно із Законом України «Про звернення громадян», участь особи у розгляді скарги забезпечується лише за необхідності [25, с. 38].

Зауважимо, кримінальне провадження – це специфічна сфера, якій притаманно дотримання прав людини, що знаходить свій вираз в принципі верховенства права, проте указане обтяжено значним формалізмом процедур, вчинення яких є обов'язковим для їхнього виконання. У такому випадку трапляється втручання в права і свободи людини, що висуває до кримінального процесуального законодавства підвищені вимоги до ясності, чистоти, однозначності, а в деяких випадках і гнучкості. Таким чином, верховенство права забезпечує справедливість кримінального провадження. Водночас належна правова процедура, під час якої досягається справедливість, опирається на верховенство права [26, с. 160].

Під кримінальною процесуальною формою необхідно розуміти встановлений законом порядок здійснення провадження в справі, виконання

визначених процесуальних діянь, а також прийняття певних процесуальних рішень. Кримінальна процесуальна форма забезпечує юридичну визначеність процедур, дій та рішень у кримінальному провадженні, дотримання принципу верховенства права. Порядок провадження є уніфікованим. Проте в деяких випадках законодавець встановлює особливі порядки провадження у справі. Така диференціація може бути пов'язана як зі спрощенням порядку провадження, так і з ускладненням. Формальності, визначені кримінальним процесуальним законом, формують зміст його процесуальної форми. Проте в певних випадках формальності можуть створювати формалізм. Діяти формально передбачає вчинення діянь та прийняття рішень на підставі закону, але без урахування обставин визначеного кримінального провадження [27, с.20].

Останні зміни кримінальної процесуальної форми спрямовані на спрощення як кримінального провадження в цілому, так і вчинення окремих процесуальних дій, а також спрощення окремих стадій, а також пришвидшення кримінального провадження, позбавлення його зайвої формалізації. Формалізація кримінального процесу гарантує всім його суб'єктам передбачати, мати стале розуміння визначеної законом процедури, ймовірних рішень, водночас звужує обсяг дискреції, суб'єктивізму та вільного розсуду. Указаним забезпечується дія принципу правової визначеності, прозорість правозастосовної діяльності. Водночас наявність надмірних формальностей, що ускладнюють кримінальне провадження, перешкоджає здійсненню кримінального провадження, реалізації права на справедливий суд [28, с. 281].

Зауважимо, досудові способи врегулювання спорів характеризуються менш формалізованим підходом до регламентації врегулювання спору.

Безсумнівною перевагою медіації є її більша гнучкість порівняно з судовим процесом. У процедурі медіації сторони можуть вільно обирати місце проведення, проводити медіацію онлайн з будь-якої точки світу, вибирати довільний формат медіації, а також визначати зручний час для проведення без дотримання офіційних процедур. Ці переваги проявляються на практиці. Зокрема, у першому півріччі 2022 року на територіях, підконтрольних

Збройним силам України, але які зазнавали активних обстрілів (Київ, Харків, Одеса, Миколаїв, Чернігів, Суми), не працювала велика кількість судів або працювали в обмеженому режимі. Через різні технічні причини судові засідання не відбулися, у справах оголошено тривалі перерви. Якби на той час медіація в Україні досягла достатнього рівня розвитку, вона реально могла б допомогти бізнесу успішно вирішувати спори, які вже знаходяться в суді. Адже спрощені форми медіації, безсумнівно, більш доступні, особливо в умовах воєнного стану, оскільки позбавлені бюрократичного формалізму [29, с. 554].

Не лише медіація, але й спрощене позовне провадження розглядається як процесуальна можливість оперативного розгляду справи без зайвого формалізму [30, с.45].

Фундаментальність ідеї процесуальної економії не викликає сумніву, оскільки така ідея має на меті забезпечити швидкість кримінального провадження, раціональність та ефективність його проведення. Ця ідея має на меті забезпечення повного, неупередженого та швидкого розслідування та подальшого судового розгляду [31, с. 52].

Процесуальна форма в кримінальному процесі є правовою і соціальною цінністю. Натомість надмірний формалізм у кримінальному провадженні характеризується наслідками негативного характеру, а тому вважається неприйнятним ототожнювати ці поняття [6, с. 67].

Сучасне кримінальне процесуальне законодавство характеризується еволюцією процесуальної форми у бік її спрощення, впровадження процедур, що не обтяжені формальностями, якими характеризується загальний порядок здійснення кримінального провадження [6, с. 70].

Дотримання кримінальної процесуальної форми не варто ототожнювати із формалізмом. Дотримання процесуальної форми є важливою основною процесуальною гарантією правосуддя та прав людини, відхилення від якої має наслідком недостовірність результатів або ж ймовірне незаконне обмеження прав особи. Зважаючи на це, процесуальну форму варто розвивати та удосконалювати, задля отримання оптимального співвідношення її складності

та простоти, яка надає можливість забезпечити швидке та ефективне провадження, гарантувати реалізацію прав і законних інтересів особи [32, с. 31].

Процесуальна економія цілком корелюється із завданнями кримінального провадження, в тому числі й щодо швидкого, неупередженого та повного розслідування та судового розгляду. Потреба здійснення оперативного досудового розслідування зумовлює запровадження оптимальної процедури, вільної від надмірного формалізму, яка б забезпечила необхідний результат із мінімальними витратами процесуальних ресурсів [33, с. 33].

Зауважимо, судовий процес ще за часів римського права здійснювався в трьох формах (легісакційний, формулярний та екстраординарний), які почергово змінювали одна одну. Легісакційний процес вважається найдавнішою формою судового процесу, в якому було запроваджено законні позови (leges agere). Будь-який відступ від форми заперечувався. Для судового процесу були характерні обрядовість, наявність двох стадій, суворий формалізм [34, с. 65].

За часів римського права формалізм передбачав, що будь-який акт повинен здійснюватися лише за формою, визначеною лише для нього, тоді як зміст кожної проголошеної формули повинен тлумачитися безпосередньо, на підставі загальноприйнятого смислу слів. Навіть незначна помилка у жесті, слові, кількості свідків робили такий акт недійсним у цілому. Своєрідним зразком такого є фрагмент із Законів XII таблиць, яким зазначається, що при судовій оцінці угод необхідно суворо дотримуватися форми, в тому числі того, що було сказано при їх укладенні [35, с. 8]. Отже, формалізм та надмірний формалізм притаманні правосуддю ще за часів римського права, зберігаються й донині.

Так, сьогодні на практиці існують випадки, коли позивачі через помилку юрисдикційного характеру звертаються до адміністративного суду. Згідно з чинним законодавством, суд має прийняти рішення щодо відмови у відкритті провадження та роз’яснити позивачу можливість звернення до цього ж суду, проте згідно з правилами іншого судочинства. Зазначене вимагає тільки незначної зміни суті позовної заяви, в основному – покликань на

процесуальний кодекс. Такий формалізм не завжди зрозумілий, саме тому його необхідно уникати. Вважаться, що в зазначених ситуаціях варто було б залишати таку позовну заяву без руху й одночасно надати позивачу роз'яснення, що його справа може бути розглянута згідно правил іншого судочинства. У випадку, якщо позивач не заперечує щодо зазначеного, суддя приймає рішення про відкриття провадження згідно того судочинства, за яким мала б розглядатися ця справа [36, с.55].

Отже, процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві відносять до одного із принципів судового адміністративного процесу, що передбачає існування певних правових формальностей, обов'язкових способів і строків здійснення процесуальних дій та їх форм, забезпечує ефективність процесу, дотримання гарантій прав його учасників, виконання завдань адміністративного судочинства.

Зауважимо, легісакційний процес часто пов'язують з першим етапом розвитку права на звернення до суду. Процесуальною формою звернення в такому випадку вважалися позови, що базувалися на законі. Особливими ознаками зазначеного процесу був формалізм. Процедура реалізації права звернення до суду здійснювалася лише в межах першої стадії. Обов'язковою підставою для даної стадії вважалося звернення позивача до претора, у той час як форма такого звернення була суворо формалізованою. Через наявність такого формалізму виникали певного роду ускладнення при зверненні до суду, адже формалізовану форму звернення необхідно було чітко знати і запам'ятати, а це було досить важко. У випадку, якщо особа, що зверталася з позовом, не знала форми звернення або не в змозі була оплатити кошти понтифіку, то реалізувати позовний захист порушеного права шляхом звернення до суду не могла [37, с. 19-20].

Принцип процесуального формалізму вважається головним у процесуальному праві, адже саме через нього проявляє свій вплив імперативний метод публічного права, що має спрямування на реалізацію

рівності сторін у спосіб встановлення формально визначених, чітких та заздалегідь відомих «правил гри» [38, с. 107].

Варто зосередити увагу на такому важливому аспекті реалізації судочинства як процесуальна економія, яка вченими розглядається як певна сукупність процесуальних дій, що не обтяжені формалізмом та, відповідно, перенасиченістю певних процедур. Оперативність судового процесу визначається з урахуванням того, що всі суб'єкти процесу зацікавлені в тому, щоб у найкоротші строки реалізувати поставлені перед ними цілі, шляхом дотримання визначених процесуальним законодавством часових рамок. Ученими процесуальна економія розглядається як один з головних елементів судочинства також тому, що для учасників справи головним вважається той чинник, що фінансові витрати для розгляду справи повинні бути мінімізованими [39, с. 10].

Зазначимо, що формалізація наявна і щодо дій з виконання судового доручення, що надає їм ознак офіційності, оскільки саме формалізацією визначено звернення з дорученням до суду. Необхідно розрізняти розуміння судового доручення, наданого конкретному суду, який його виконує, так і суду, який його видав. Вважається, що видання судового доручення є лише процесуальною дією. Варто підкреслити, що для суду, до якого звернено судове доручення, виникають нові процесуальні правовідносини, що не пов'язані із розглядом і вирішенням цієї адміністративної справи [40, с. 158].

Зауважимо, на погляд деяких учених, прийнято говорити про формалізм як деякий недолік у діяльності суддів, що пов'язаний із вчиненням дій на шкоду суті справи взагалі і правам та законним інтересам визначеним суб'єктам судового процесу зокрема [41, с. 111]. В такому випадку очевидно, що мова іде про надмірний формалізм. В інших випадках вчені схиляються до думки, що формалізм, навпаки, це позитивне явище, що пов'язане з необхідністю суворого дотримання процесуальних норм та правил на користь судового процесу. Існують також думки, що надмірний формалізм є похідним від формалізму або надмірна формальність розглядається як прояв формалізму, тому є позитивним

явищем процесу. В нашому дослідженні притримуємося думки, що саме надмірний (зайвий) формалізм – це недолік процесуальної діяльності суддів, що чинить шкоду суті справи, про що йтиметься далі.

У нинішньому правовому світі наявна потреба у швидких та ефективних механізмах вирішення спорів. Незважаючи на те, що традиційний судовий процес є головним інструментом правосуддя, саме такий спосіб розгляду справ досить часто буває дорогим, тривалим і занадто формалізованим [42, с. 77].

Ознаки публічних формальностей необхідно розглядати системно згідно з основними аспектами, зокрема: 1) ціннісний; 2) інформаційний; 3) інструментальний. Формальність є необхідним засобом у формуванні стандартного алгоритму процедури легалізації права та законного інтересу [43, с.76].

З.Ю. Кунєва наводить такі основні ознаки «формальностей»: зобов'язальний характер правовідносин; фактова складова адміністративної процедури (сукупність фактів, обставин, подій як обов'язкових компонентів під час взаємодії суб'єктів публічного та приватного права), під якою розуміють юридичні факти; офіційний характер передбачає, що формальності встановлюються нормами права; різноманітність сфер публічної діяльності (наприклад, податкова, митна, туристична); процедурний зміст формальностей, які є частиною адміністративної процедури. Реалізація формальностей передбачає виконання та реалізацію матеріальної складової норми права, якими регламентуються такі формальності. Процесуальний порядок реалізації зазначених формальностей формується з процедур, що виконуються в певній послідовності задля результату у вигляді певного юридичного факту; різноманітність суб'єктів виконання формальностей (суб'єкт владних повноважень відносно іншого суб'єкта); підконтрольність передбачає необхідність виконання обов'язків контролюється уповноваженими державними органами; правові способи реалізації означають необхідність реалізації формальностей обумовлюється виконанням та дотриманням норм

права; правові наслідки реалізації передбачають, що видання правозастосовного акту означають повне виконання формальностей. Виконання конкретної процедури не завжди завершується формалізованим актом правозастосування. Проте виконання формальностей – завжди [44, с. 371–373].

Отже, процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві – це стан виконання суб'єктами судового процесу норм КАС України, а також дотримання ними адміністративної процесуальної форми, що вважається необхідною умовою належного здійснення правосуддя.

Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві України необхідно розглядати крізь призму обов'язку суб'єктів процесу дотримуватися норм адміністративного судочинства під час розгляду справи та прийняття в ній рішення, нехтування якими призводить до суттєвих негативних процесуальних наслідків. Процесуальний формалізм проявляється під час реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України.

Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві необхідно відносити до одного із принципів судового адміністративного процесу, що регламентує стан встановлення та дотримання правових формальностей, обов'язкових термінів і способів вчинення процесуальних дій, форму та зміст документів, забезпечує ефективність процесу, дотримання гарантій, прав його учасників, виконання завдань адміністративного судочинства.

Процесуальний формалізм не варто ототожнювати з процесуальною формою, під якою в адміністративному судочинстві розуміють сукупність визначених КАС України нормативних вимог до правил здійснення провадження у справі з метою виконання завдань адміністративного судочинства.

1.2. Характеристика надмірного формалізму в адміністративному судочинстві

С.О. Короєд у своїй праці «Надмірний формалізм як перешкода ефективності адміністративного і цивільного судочинства» визначає

процесуальний формалізм через розуміння процесуальної форми. Зокрема, науковець переконаний, що її зміст складають певні окремі елементи процесуального законодавства, що регламентує дії та їх послідовність, що можуть вчиняти учасники правовідносин; перелік учасників процесуальних правовідносин, а також їхні обов'язки та права; юрисдикцію спорів та підвідомчість питань; як і в яких саме документах закріплюються владні акти, що ухвалюються під час розгляду юридичних справ; джерела і види доказів; строки вчинення окремих процесуальних дій; гарантії дотримання процесуальних норм, а також обґрунтованості та законності прийнятих актів; правила відшкодування судових витрат тощо [45, с. 26-27].

Указані способи прояву формалізму у разі його трансформації в надмірний формалізм цілком можна корелювати й до останнього. Так, проявами надмірного формалізму можуть виступати питання судового збору та інших судових витрат, послідовність вчинення процесуальних дій, строки та форма звернення до суду з позовною заявою, апеляційною та касаційною скаргою, заявами та клопотаннями, іншими процесуальними документами, строки звернення до суду, юрисдикція тощо.

Погоджуємося з думкою, що надмірний формалізм – це, загалом, негативне оціночне поняття, що передбачає беззастережну вимогу дотримання визначених процедур, передбачених законом, у випадку, коли негативні наслідки поступаються дії принципу розумності (доцільності, раціональності) [18].

Н.Ю. Сакара під процесуальним формалізмом в адміністративному судочинстві розглядає беззастережну вимогу щодо обов'язкового виконання процесуальних норм під час розгляду справи та прийняття в ній рішення. Така вимога поширює свою дію не тільки на суд, але й на інших учасників процесу. Варто зазначити, що формалізм є важливою умовою, що необхідна для належного здійснення правосуддя, адже завдяки його наявності суди використовують дискреційні повноваження чітко обумовленою вказівкою обсягу та випадків їх застосування, чим забезпечуються передбачуваність,

застосування закону, а також здійснюється дотримання гарантій права на справедливий судовий розгляд, уникають випадки свавілля. Надмірний формалізм означає механічне дотримання норм процесуального права без врахування такої доцільності, враховуючи обставини конкретної справи. Тобто дотримання процесуальних норм здійснюється не з метою належного здійснення правосуддя, а перетворюється у своєрідну самоціль процесуальної діяльності суду без врахування доцільності та здійсненності вимог, що пред'являються до необхідності вчинення процесуальних дій учасниками процесу, а також об'єктивної спроможності їх виконання, впливу наслідків їх невиконання на здатність здійснювати подальший розгляд справи та прийняття в ній рішення. Згідно із загальним правилом, надмірний формалізм знаходить свій прояв у «законній» діяльності суду, проте остання створює бар'єри, що унеможливлюють або перешкоджають реалізації права на справедливий судовий розгляд. Задля недопущення надмірного формалізму, суд у випадку потреби відступу від положень процесуального законодавства зобов'язаний мотивувати таку доцільність, посилаючись на потребу в дотриманні принципу пропорційності задля дотримання балансу між публічними та приватними інтересами [19, с. 85].

Отже, надмірний формалізм – це негативне оціночне поняття, зміст якого зводиться до вимоги неухильного дотримання певних визначених законом процедур у ситуації, коли негативні наслідки поступаються принципу розумності (доцільності, раціональності). Надмірний формалізм полягає у створенні судом перешкод, що ускладнюють або унеможливлюють справедливий судовий розгляд.

В адміністративному судочинстві перелік принципів можна сформувати так: верховенство права; забезпечення касаційного та апеляційного оскарження; законність; остаточна природа судових рішень; правова визначеність; гнучке і передбачуване застосування законодавства (недопустимість надмірного формалізму); доступність правосуддя; неупередженість і незалежність суддів; єдність судової практики; змагальність; рівність; диспозитивність; відкритість і

гласність судового процесу; офіційне з'ясування всіх обставин справи; процесуальна економія; розгляд справи упродовж розумного строку; обґрунтованість судових рішень [46, с. 51]. Варто зазначити, що принцип верховенства права охоплює принципи законності, правової визначеності (недопустимість надмірного формалізму), заборони свавілля, доступності правосуддя, дотримання прав людини та забезпечення рівності. Зазначені принципи мають самостійне значення та можуть бути виділені як окремий принцип [46, с. 50].

Зауважимо, законність має свій зміст і форму. Змістом її вважаються всі елементи, що до неї включаються і реалізують її в практичній сфері. Наділена змістом, законність може знайти свій прояв у конкретній формі – способі вираження та існування конкретного змісту. В той самий час, зміст законності може бути охарактеризований певним протиріччям, оскільки форма відстає від нього. Форма, в основному, володіє певною самостійністю і здійснює вплив на розвиток змісту. Тому, якщо пріоритет надається формі, а не змісту, то вона перетворюється на самоціль, а це може призвести до формалізму [47, с. 16]. Очевидно, що в цьому та інших випадках автор під формалізмом розуміє надмірний формалізм. Тому термінологічна плутанина, як уже зазначалося, потребує узгодження шляхом вживання терміна «надмірний формалізм» як негативного явища, у випадку, якщо пріоритет надається формі, а не змісту.

Варто зазначити, що в службовому праві також зустрічається поняття формалізму та надмірного формалізму. Так, формалізм використовують у випадку характеристики рівня підготовленості працівників поліції за глибиною, обсягом і формалізованим підходом до знань принципів і норм права та вмінням їх застосовувати [47, с. 35]. Надмірний формалізм застосовують при аналізі проступків у службово-професійній діяльності, до зовнішніх причин яких необхідно віднести: наявність відомчого бюрократизму і надмірного формалізму, суперечливість нормативно-правових актів тощо [47, с. 56].

М. О. Мельник слушно зазначає, що формалізм у діяльності національних судів полягає в механічному застосуванні процесуальних норм без урахування

обставин визначеної справи. У результаті цього кінцевою метою стає застосування норм процесуального права, відірваних від контексту спору, а не розгляд такої справи по суті, з одночасним наданням ефективного та справедливого судового захисту [48, с. 162]. Очевидно, що в такому випадку мова знову йде про надмірний формалізм.

Н. Ю. Сакара правильно підкреслює, що процесуальна форма та процесуальний формалізм судочинства визначаються змістом принципів верховенства права та законності. ЄСПЛ в ухвалених рішеннях неодноразово зосереджує увагу на необхідності дотримання визначених формалізованих вимог процесу, згідно яких з якими забезпечується розгляд та вирішення спору. В такий спосіб обмежується обсяг дискреції, дотримується рівність сторін, здійснюється запобігання свавілля, створюються умови, необхідні для ефективного розгляду та вирішення спору судом протягом розумного строку, а також зберігається повага до суду та юридична визначеність [19, с. 83–84].

Водночас «надмірний формалізм» може суперечити практичній та ефективній доступності суду згідно з п. 1 ст. 6 Європейської конвенції захисту прав людини. Зазначене може мати місце у випадку надто вузького тлумачення норм процесуального права, що чинить перешкоди розгляду справи із подальшим ризиком щодо порушення права особи на ефективний захист судом. Європейський суд з прав людини акцентує увагу на проблемах «належного здійснення правосуддя» та «юридичної визначеності» як на основних елементах, необхідних для розмежування надмірного формалізму та прийнятного застосування процесуальних формальностей. Для прикладу, ЄСПЛ до випадків порушення права на доступ до суду відносить відсутність юридичної визначеності в нормах права та належного здійснення правосуддя, чим створюються перепони, що перешкоджають розгляду справи. Наприклад, випадки «надмірного формалізму» були встановлені в той час, як суд апеляційної інстанції не взяв до уваги клопотання щодо поновлення процесуального строку на апеляційне оскарження, що міститься в супровідному листі; позивач не вказав у позовній заяві його ж постійне місце проживання у

зв’язку з відсутністю такого, а вказав лише контактні дані для листування; суд водночас необґрунтовано відмовив в задоволенні клопотання про забезпечення доказів та повернув позовну заяву з підстав не додання до неї доказів; повернення апеляційним судом апеляційної скарги з тих підстав, що копії рукописної скарги скаржника, що знаходився в місцях позбавлення волі, дещо відрізнялися за змістом [19, с. 83–84].

Отже, для здійснення розмежування надмірного формалізму та процесуального формалізму необхідно керуватися дефініціями «юридичної визначеності» та «належного здійснення правосуддя».

Важливість удосконалення надмірного формалізму щодо розгляду справ судом також підтверджено й практикою. Зокрема, у справі № 2-246/10 за касаційною скаргою ОСОБА_1 на постанову Тернопільського апеляційного суду від 27.06.2022 року, Верховний Суд прийшов до висновку, що апеляційний суд помилково вважав за необхідне скасувати ухвалу суду щодо повернення позивачу заяви з тих підстав, що позивач не надіслав учасникам справи копії позову та не надав суду таких доказів. Прийняття рішення щодо повернення заяви не вважається надмірним формалізмом, адже відповідає нормам процесуального законодавства. Розумний та правомірний формалізм у процесі є необхідним й позитивним явищем, через те, що забезпечує чітке дотримання усіма суб’єктами процесуальних правил, тоді як надмірний формалізм стає на заваді практичного та ефективного доступу до суду, не сприяє правовій визначеності, а також належному відправленню правосуддя та є порушенням ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод [49].

О.І. Миколенко звертає увагу на випадки прояву надмірного формалізму під час діяльності суб’єктів публічної адміністрації. Формалізм, вважає вчений, появляється там, де панує бюрократичний спосіб вирішення правових питань; надмірна увага до вимог закону, звичаїв і традицій; зловживання зовнішніми формами діяльності; надмірна увага до другорядних і дрібних формальностей. Правовий нігілізм і формалізм у діяльності органів публічної влади можна

звести до мінімуму якщо застосовувати правові, соціальні та виховні заходи [50, с. 157-158].

Відповідно до змісту постанови Верховного Суду від 16.12.2021 року у справі № 640/11468/20, лише процедурні порушення щодо прийняття акта не матимуть правових наслідків щодо його дійсності, окрім тих, що прямо передбачені чинним законом. Порушення процедури прийняття рішення органом державної влади може бути підставою для скасування рішення лише у тому разі, коли таке порушення вплинуло на нього. Деякі дефекти адміністративного акта можуть бути не пов’язані його змістом, а базуватися лише на процедурі його прийняття. У такому випадку можливі два варіанти розвитку подій: у випадку процедурного порушення зазначений акт не відповідатиме закону (такий акт є нікчемним), або ж таке порушення ніяк не впливає на зміст такого акта, відповідно відсутні підстави визнання його недійсності. Отже, саме лише порушення процедури щодо прийняття певного акта не має тягнути правові наслідки щодо його дійсності, окрім передбачених законом випадків [51].

Отже, порушення процедури прийняття рішення органом публічної адміністрації може мати наслідком скасування такого рішення лише у випадку, якщо порушення могло вплинути або вплинуло на правильність оскаржуваного рішення. Указане правило повинно бути внесено до чинної редакції КАС України.

Надмірний формалізм зустрічається при тлумаченні як норм матеріального, так і процесуального права. При тлумаченні процесуальних норм надмірний формалізм в першу чергу неправомірно здійснює обмеження прав осіб на доступ до суду як складового елемента права на справедливий суд, створюючи в такий спосіб учасникам справи непропорційні перешкоди. Варто зазначити, що найбільш небезпечним проявом надмірного формалізму вважається правовий пуризм – обмежувальне або дослівне трактування та застосування норм процесуального права без врахування обставин конкретної справи, коли надається беззастережна перевага формі над змістом. Доцільність та

необхідність відступу від необхідності суворого трактування процесуальних норм повинно здійснюватися з урахуванням обставин конкретної правової ситуації, в якій застосовується норма процесуального права. Надмірний формалізм під час оцінки дій, бездіяльності та правомірності рішень органу державної влади може перешкоджати особі в задоволенні позову [45, с. 89].

Отже, під час тлумачення процесуальних норм надмірний формалізм протиправно обмежує права на доступність до суду як елемента права справедливості суду.

Досить часто в адміністративному судочинстві надмірний формалізм вчиняється ще на початковій стадії під час вирішення судом питання відкриття провадження в адміністративній справі. Випадками надмірного формалізму вважаються такі: застосування судом так званих процесуальних бар'єрів щодо реалізації процесуальних норм суб'єктами процесу, суворе трактування законом певного процесуального правила, ухвалення рішення щодо повернення судом позову з формальних підстав [52, с. 353].

У справі «Dos Santos Calado and others vs Portugal» було встановлено, що особа, вказала хибну статтю закону, оскаржуючи рішення суду, що стало підставою відмови у задоволенні скарги. ЄСПЛ дійшов висновку, що рішення щодо неприйнятності було засноване виключно на описці, адже підстави апеляційної скарги були цілком зрозумілими для суду, що застосував надмірно формалістичний підхід до справи [53].

Отже, основними випадками прояву надмірного формалізму в адміністративному судочинстві є такі: надто суворе трактування національним законодавством процесуального правила щодо позовної заяви, апеляційної скарги, касаційної скарги, заяви, клопотання та наступне залишення без руху, повернення адміністративного позову, апеляційної та касаційної скарги; відсутність відомостей щодо вжитих заходів досудового врегулювання спору; незазначення попереднього (орієнтовного) розрахунку суми судових витрат; відсутність особистого підтвердження позивачем того, що ним же не подано

іншого позову з тим самим предметом до цього ж відповідача та з тих самих підстав; судового збору; строків; юрисдикції; доказування тощо.

Застосування судом норм права та вчинення процесуальних дій повинно здійснюватися з урахуванням обставин визначеної справи та наступним забезпеченням реального захисту свобод, прав і законних інтересів осіб. Проте формальний підхід суду, починаючи ще зі стадії звернення з позовом до суду, може мати наслідком порушення права на справедливий суд. Окрім вищенаведеного, необхідно зважати, що відповідальність за правильність зазначених в ордері відомостей несе безпосередньо адвокат. Зокрема, статтею 400-1 Кримінального кодексу України визначено кримінальну відповідальність адвоката. Крім того, передбачена дисциплінарна відповідальність адвоката за подання недостовірних відомостей в ордері. Тому, у випадку, якщо адвокатом було доєднано до матеріалів судової справи договір про надання правничої допомоги, зі змісту якого не вбачається будь-яких заборон щодо представництва, прийняття рішення про повернення позовної заяви з тих підстав, що в ордері не вказано точну назву суду, в якому ним може надаватися правнича допомога, є виявом правового пуризму (формалізму) зі сторони суду під час розгляду питання прийнятності позовної заяви [54, с. 536].

Систематизація та аналіз здійснення належного підтвердження повноважень адвоката у суді надали можливість дійти таких висновків: 1) підтвердження повноважень адвоката на представництво та захист у судовому процесі є вагомим етапом реалізації адвокатом професійних повноважень; 2) надмірний формалізм зі сторони суду під час перевірки повноважень адвоката в змозі призвести до порушення основоположного права на доступність до суду; 3) станом на сьогодні немає єдності судової практики щодо належного підтвердження адвокатських повноважень, що визначено недостатнім нормативним урегулюванням зазначених проблемних питань щодо вичерпного переліку документів, що підтверджують його повноваження, та чіткої регламентації порядку оформлення ордера на підтвердження повноважень адвоката; 4) задля реалізації права на доступність до суду, враховуючи

функціонування кримінальної відповідальності адвокатів за вчинення неправомірного повідомлення суду про свої повноваження, вважається за доцільне запровадження презумпції добросовісності повноважень адвоката в судовому процесі [55, с. 205].

Варто підкреслити, що надмірний формалізм може суперечити ефективному та практичному доступі до суду, що в основному здійснюється у разі надто суворої структури процесуальних правил, що чинить перешкоди щодо розгляду позовної заяви по суті, із загрозою порушення права на ефективний судовий захист [56, с. 193]. Принцип верховенства права вважається основоположним концептом трансформування процесуального законодавства як базового принципу відправлення судочинства. Водночас принцип законності повинен фігурувати в чинному законодавстві на рівні Конституції та галузевого законодавства, але має трактуватися, враховуючи судову практику ЄСПЛ, як дотримання органами публічної адміністрації наданих їм повноважень, що визначені якісними законами, чим забезпечуватиметься баланс між процесуальною справедливістю і процесуальним формалізмом [56, с. 197].

Отже, надмірний формалізм в адміністративному судочинстві – неухильне, механічне виконання норм КАС України без врахування доцільності цього, обставин справи, всупереч принципу розумності. Надмірний формалізм полягає у створенні адміністративним судом процесуальних бар'єрів, що унеможливлюють або перешкоджають належному виконанню норм процесуального права.

Під надмірним формалізмом необхідно розуміти певне негативне явище, що полягає в надмірному прагненні до порядку, переваги форми над змістом. Це, в основному, відбувається у випадку особливо вузького тлумачення норми Кодексу адміністративного судочинства України.

Статтю 245 КАС України необхідно доповнити частиною 7 такого змісту: «Порушення процедури прийняття рішення суб`єктом владних повноважень може вважатися підставою для його скасування лише, якщо таке порушення вплинуло на правильність оскаржуваного акта».

1.3. Розмежування процесуального та надмірного формалізму в адміністративному судочинстві

Розмежування процесуального формалізму та надмірного формалізму в адміністративному судочинстві не було предметом всестороннього дослідження серед практиків і науковців. Окремі дослідження мають фрагментарний характер.

Я. Берназюк виділяє основні правила та підходи до відмежування надмірного формалізму від формалізму, а також надмірної гнучкості від формалізму: сутність, за загальним правилом, переважає над формою; процедурні порушення, вчиненні суб'єктом владних повноважень, не можуть узаконити змістовні порушення, вчинені суб'єктом приватного права (тобто, одні порушення не можуть узаконити інші); для розгляду адміністративної справи у частині оцінки процедурних порушень не застосовуються підходи кримінального процесу чи притягнення фізичної особи до адміністративної відповідальності; за порушення процедури повинна відповідати, в першу чергу, посадова особа, яка вчинила це порушення; процедура вторинна у випадку, якщо рішення суб'єкта владних повноважень має легітимну ціль, узгоджується із визначеним законом завданням (функціями) такого суб'єкта, законодавство не чинить імперативних заборон щодо таких процедур; «правопорушник», у випадку наявності доступу до суду, перш за все доводить відсутність правопорушення, що надає можливість оцінити сутність проступку; визнання протиправним дії, рішення чи бездіяльності органу державної влади, з огляду на процедурні порушення, не позбавляє за загальним правилом, від обов'язку в найкоротші строки прийняти нове рішення з дотриманням процедури; законодавство вимагає дотримання формальних процедур, об'єктивна ситуація (раціональність, доцільність, домірність тощо) вимагає не дотримання деяких формальних процедур [18].

Статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. передбачено право осіб на справедливий суд, що охоплює різноманітні складові елементи, котрі тлумачиться Європейським судом з прав людини під час розгляду певної справи, в якій конкретизовано порушення даної статті. Так, ЄСПЛ у справі «Ґолдер проти Сполученого Королівства» було констатовано, що право доступу до суду є основоположним аспектом гарантій права на справедливий суд, визначених ст. 6 Конвенції. Реалізація зазначеного права, окрім іншого, регламентує право відкриття провадження в справі, в якій гарантії статті 6 зазначеної Конвенції застосовуються як до складу суду, так і до самого судового розгляду (справа «Наіт-Ліман проти Швейцарії»). Водночас наявність в особи права на позов може корелюватися не лише від матеріально-правового змісту зазначеного права, але й від наявності певних процесуальних заборон, що чинять перешкоди чи обмежують можливість пред'явлення певних потенційних вимог до суду (справа «МакЕлхіней проти Ірландії»), та які передбачають занадто формалізовані вимоги до процесуальних документів, поданих особою (справа «Белеш та інші проти Чеської Республіки»). Процесуальні перешкоди звернення особи до суду проявляються у певному формалізмі права. Також це може проявлятися, для прикладу, у разі визнання неналежним доказом оплати судового збору квитанції, в якій не зазначено номера справи або дати ухвалення судового акта, який оскаржується [57, с. 69].

Пізнавальною щодо розмежування формалізму від надмірного формалізму є судова практика Верховного Суду. Так, згідно постанови суду касаційної інстанції від 12.05.2020 року в справі №490/236/16-а [58], позивач звернувся до суду у формі заяви. Разом з тим, суд першої інстанції правильно визначив суть заяви позивача та встановив таку як адміністративний позов.

Обґрунтовуючи свою постанову, ВС дійшов таких висновків. ЄСПЛ встановлено, що «надмірний формалізм» спроможний суперечити ефективному та практичному здійсненню права на доступ до суду відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції. Це, в основному, відбувається в разі надто вузького тлумачення

норми процесуального права, що чинить перешкоди щодо розгляду заяв із наступним ризиком щодо порушення її чи його права на судовий захист.

Водночас Європейський суд з прав людини розмежував формалізм та надмірний формалізм. Зокрема, формалізм вважається явищем необхідним та позитивним, адже здійснює забезпечення чіткого дотримання судом процесу. Надмірним вважається формалізм, що заважає ефективному та практичному доступу до суду. Проте формалізм не вважається надмірним, у випадку якщо сприяє належному здійсненню правосуддя та правовій визначеності.

У зазначений спосіб реалізується «право на суд», що, згідно практики ЄСПЛ, охоплює не лише право ініціювати відкриття провадження, але й право на розгляд справи по суті.

Рішеннями ЄСПЛ встановлено, що доступність правосуддя має «бути ефективним та застосовуватися на практиці». Проте для підтвердження цього права необхідно, щоб особа мала справжню можливість на оскарження дій, які порушують її права.

Суворе трактування національним законодавством певного процесуального правила прийнято вважати надмірним формалізмом, що може позбавити осіб права на звернення до суду (справа «Perez de Rada Cavanilles v. Spain»).

Отже, надмірний формалізм здатний порушувати вимогу щодо забезпечення ефективного та практичного права на доступ до суду. Таке, в основному, здійснюється в разі занадто вузького тлумачення норм процесуального права, що чинить перешкоди розгляду по суті скарг заявника, із наступним ризиком порушення такого права на ефективний судовий захист. Формалізм вважається явищем необхідним та позитивним, що гарантує чітке дотримання процесу судом. Натомість надмірний формалізм, навпаки, заважає ефективному та практичному доступу до суду. Водночас, формалізм не вважається зайвим, у випадку, якщо, навпаки, сприяє належному здійсненню правосуддя та правовій визначеності.

Питання щодо розмежування надмірно формалізму та формалізму було предметом дослідження й іншої судової практики. Так, у справі № 400/4409/21

[59] суди попередніх інстанцій дійшли висновку про задоволення позову, оскільки оскаржуване рішення прийнято на підставі містобудівної документації, яка втратила чинність.

У касаційній скарзі в цій справі позивач зазначав, що суди попередніх інстанцій дійшли помилкових висновків щодо того, що саме по собі зазначення органом місцевого самоврядування в оскаржуваному акті нечинного нормативного акту є достатньою підставою для його скасування, адже існує технічна помилка щодо зазначення дати та номера цього рішення.

Скасовуючи судові рішення, Верховний Суд у постанові від 16.03.2023 року звернув увагу на дефініцію надмірного формалізму, під яким необхідно розуміти надмірне прагнення до чистоти, а також переваги форми над змістом. «Правовий пуризм» – це невідворотне слідування вимогам процедурних та процесуальних норм; занадто формальне, бюрократичне, сурове застосування норм правова та вчинення дій без взяття до уваги їх добросовісності, доцільності, розумності та обставин визначеної справи, а також важливості дотримання ефективного забезпечення захисту прав особи та публічних, суспільних інтересів.

Водночас, на противагу надмірному формалізму, використання судами ст. 2 КАС України передбачає: ухвалення судом рішення в межах дискреції суду, суддівського розсуду на підставі верховенства права; ухвалення вмотивованого судового рішення шляхом з’ясування причин, що призвели до певних процедурних порушень, а також їх наслідків; забезпечення можливості під час розгляду справи усунути зазначені процедурні порушення; недобросовісність/добросовісність суб`єкта, що вчинив певні процедурні порушення; використання трискладового тесту: суд, ухвалюючи рішення у дискреції повинен перевірити його на відповідність принципам суспільного інтересу, національної безпеки, а також ефективності захисту.

Отже, дефініцію надмірного формалізму необхідно розуміти як перевагу форми над змістом, надмірне прагнення до чистоти. Правовий пуризм - беззаперечне повторення вимог процесуальних норм права; занадто

бюрократичне, сурове застосування норм права та вчинення процесуальних дій без урахування їх добросовісності, доцільності щодо обставин визначеної справи, а також врахування потреби ефективного забезпечення реалізації захисту прав людини та публічних, суспільних інтересів. Основоположними критеріями щодо відмежування надмірного формалізму від формалізму є те, що сутність, в основному, переважає над формою; певного роду процесуальні порушення в діях суб`єкта владних повноважень не можуть узаконювати змістовні порушення іншого суб`єкта; процедура вважається вторинною у випадку, якщо рішення органу державної влади відповідає встановленим законом завданням (функціям) зазначеного суб`єкта; наділення легітимною метою; чинне законодавство не передбачає імперативних заборон чи наслідків недотримання зазначених процедур; за порушення процедури повинна нести відповідальність, у першу чергу, посадова особа, що допустила таке порушення, в той час, як не повинні страждати публічні, державні та суспільні інтереси; визнання протиправним бездіяльності, дії, рішення органу державної влади з підстав процедурних порушень не має звільняти його від зобов’язання в найкоротші строки прийняти нове рішення у таких правовідносинах, проте вже з дотриманням визначеної процедури; законодавство вимагає додержання формальних процедур, в той час, як недотримання деяких формальних процедур вимагає об`єктивна ситуація (раціональність, доцільність, домірність).

Зауважимо, формальність, якої дотримуються учасники кримінального провадження, вважається елементом кримінальної процесуальної форми; надмірна формальність розглядається як прояв формалізму; зайва формалізація призводить до зниження оперативності розгляду справи [60, с. 215].

Процесуальний формалізм досить часто розуміють як вимогу непохитного виконання норм процесуального права під час розгляду справи та прийняття в ній рішення, яка підлягає застосуванню не лише до суду, але всіх суб’єктів процесу [19, с. 86].

Отже, процесуальна форма, на відміну від формалізму, за своєю сутністю є стабільним явищем. Існування лише факту фіксації в процесуальному законодавстві певних формальностей не означає, що вони одразу стають принципами судочинства [19, с. 80].

Погоджуємося з думкою Н.Ю. Сакара, що надмірний формалізм на противагу процесуальному формалізму, означає одночасне дотримання процесуальних норм без врахування дійсної доцільності такого дотримання, виходячи з конкретно визначених обставин справи. Таким чином, дотримання процесуальних норм повинно здійснюватися не для належного здійснення правосуддя, а відбувається перетворення у своєрідну процесуальну самоціль. Водночас суд не враховує достатньою мірою доцільність вимог, якими регламентується процесуальна діяльність учасників судового процесу, реальної можливості їх виконання за умови сумлінного ставлення осіб до їх процесуальних обов'язків та прав, впливу щодо наслідків їх невиконання на можливість здійснювати розгляд справи та прийняття в ній рішення. Отже, згідно з загальним правилом, надмірний формалізм знаходить свій вияв у нормативній діяльності суду, яка має наслідком формування певних бар'єрів, що чинять перешкоди. Водночас правовий пуризм вважається крайнім вираженням надмірного формалізму, адже проявляється в надто бюрократичному дотриманні процесуальних норм та завжди має наслідком порушення принципу правової визначеності, адже може бути пов'язаний з помилковим скасуванням рішенням суду. Указане може бути прирівняне до його скасування. Задля недопущення правового пуризму або надмірного формалізму суд, у випадку існування потреби відступу від положень процесуального права зобов'язаний здійснювати мотивування доцільності цього, враховуючи зміст принципу пропорційності задля збереження балансу між публічними та приватними інтересами [19, с. 85].

Існує думка, що формалізація права – це своєрідна відповідь права на бюрократичний механізм держави. За наявності умов впливу державного апарату на право, подальше використання права як засобу упорядкування

суспільних відносин, зумовлює своєрідну трансформацію усіх правових процесів у державі. Формалізація права, в такому випадку, як наслідок активного впливу державних механізмів правотворчості, із певного природного процесу перетворюється на такий, що ускладнює правовідносини. Як наслідок, відбувається надмірне розширення обсягу правового регулювання та здійснюється ускладнення її внутрішньої структури. Ця модель передбачає сукупність деструктивних процесів формалізації права, зокрема це бюрократизація права, процесуалізація, надмірність здійснення правового регулювання, консерватизм права, розширення правового регулювання на ті сфери, де здійснюється неприродне правове регулювання, а також збільшення кількості органів державної влади, що здійснюють забезпечення формування та функціонування права, використання певних методів правового регулювання в тому обсязі та в тих сферах, у яких це не виправдано тощо [61, с. 205].

Отже, формалізм є явищем позитивним та вкрай необхідним, адже забезпечує дотримання адміністративним судом правил розгляду справи, правову визначеність та належне здійснення правосуддя. Формалізм – це підґрунтя забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Надмірний формалізм є перешкодою реальному та ефективному доступу до правосуддя, що може проявлятися в певному звуженому тлумаченні процесуальної норми до такої міри, що робить її такою, що не відповідає загальним принципам права. Надмірний формалізм проявляється тоді, коли суворість певних правил переважає над прагненням забезпечити доступність і справедливість суду [62, с. 316]. Необхідно уникати надмірно формального ставлення до визначених законом вимог, адже доступність до правосуддя має бути не тільки фактичним, але й реальним. Під час вирішення питання щодо відкриття провадження наявність надмірного формалізму передбачає порушенням права на справедливий судовий захист [63, с. 346].

Зауважимо, що ознаки, притаманні надмірному формалізму, можуть означати: 1) похідний характер. Так, зайвий формалізм може виражатися як наслідок формалістичного підходу, під час застосування якого формальні

аспекти права вважаються обов'язковими, але надалі відбувається переважання над дійсними потребами справедливості та ефективності. Формалізм у праві концентрує свій акцент на формальних правилах, структурах і процедурах, ігноруючи в такий спосіб цілі та контекст правових норм. Указане може мати наслідок надмірного зосередження на виконанні формальних вимог, безвідносно до їх необхідності та справжнього значення; 2) не отримання формальних вимог і процедур, тобто коли суди чи органи виконавчої влади вчиняють рішення на підставі лише формальних аспектів справи, і не приділяються уваги достатньою мірою суті питання чи його змісту; 3) відсутність гнучкості означає, що законодавство застосовують і тлумачать без зважання на індивідуальні потреби осіб та на конкретні обставини справи. Так було під час запровадження спрощеного позовного провадження. Ігнорування вищенаведених особливостей вважається неспівмірним, затратним, що може вважатись таким, що перешкоджає доступу до суду; 4) формалізм в законодавстві передбачає, що правила сформовані в спосіб, який важко зрозуміти; 5) переважання процесу над результатом передбачає зосередження уваги на дотриманні процедур і формальностей, ігнорування досягнення реальних результатів чи справедливості. Формальні процедури та вимоги можуть бути занадто, надмірно складними та призвести до того, що сторони змушені витрачати значні ресурси та зусилля на їх дотримання, що не відповідає реальним потребам справедливості чи справи; 6) відхід від справедливості означає, що формалістичний підхід до права може мати наслідком відхід від принципів справедливості [64, с. 242].

Варто зазначити, що кримінальна процесуальна форма реалізовує важливу роль трансляції змісту кримінального провадження у зміст правозастосовної практики, а формальні вимоги, правила, дозволи, порядки, стандарти є специфічними каналами такої трансляції. Під час тлумачення процесуального формалізму варто розрізняти стандартний формалізм як певний корисний атрибут кримінального провадження, що здійснює забезпечення єдності, стандартизації, передбачуваності правозастосовної практики, а також

легалізацію отриманих результатів, правову взаємодію особи із системою кримінального провадження; аберaційний формалізм як певне шкідливе явище, що здатне виснажувати ресурси та спроможне суттєво впливати на механізм реалізації процесуальних прав осіб, процесуальні строки, виконання завдань і взагалі деформувати зміст кримінального провадження; гібридний формалізм як певне об'єктивно існуюче явище у правозастосовній діяльності уповноважених суб'єктів, що полягає у переплітанні різноманітних формальних (у випадку, якщо закон чітко це визначає) та неформальних (у випадку, якщо закон це не визначає) практик, про шкідливість та корисність яких можна дійти висновку ситуативно з врахуванням конкретного випадку. Перспективним і доцільним вважається подальше дослідження феномену формалізму у кримінальному провадженні. Крім того, формалізм у негативному значенні передбачає, що нівелюється змістовне наповнення кримінального процесу. На противагу важливому соціальному призначенню та гуманістичній аксіології, формалізм відображає своєрідний «антизміст» (бюрократію, культ форми, безглузді процедури, «конвеєрний» спосіб прийняття судових рішень без урахування обставин справи тощо). Це відкидає систему кримінального правосуддя та суспільство від досягнення справедливості, враховуючи верховенство права. Варто підкреслити, що стандартний формалізм, у випадку, якщо він містить недоліки, хиби та прогалини, які суперечать суті належної правової процедури, а також верховенству права, може спровокувати ризики дисбалансу [65, с. 91].

Значення дефініції «формальність» проявляється в такому: 1) формальність, формальна сторона (процес, дія, процедура визначеного порядку) мають виконувати формальності; 2) дія чи умова, що вважається необхідними для виконання певної справи згідно з певним порядком, законності; 3) офіційні умови, вимоги до дій, що обов'язкові до виконання. Крім того, дефініція «формальність» також використовується в негативному значенні, як синонім поняття «формалізм»: 1) формальність – це сукупність певних формально визначених дій, які не узгоджуються з фактичним обставинам справи і є

несправедливими за своєю суттю; 2) формалізм – це додержання зовнішньої форми, проте на шкоду сутності обставин справи; формальне ставлення до чого-небудь; 3) формалізм може проявлятися у прагненні та здатності віддавати перевагу букві закону перед його сенсом під час застосування права до життєвих ситуацій [44, с. 368]. Вочевидь у цьому випадку йдеться про надмірний формалізм.

У постанові ВС від 02.07.2024 року в адміністративній справі № 440/2984/21, суд дійшов висновків, що визнання протиправним рішення (дії, бездіяльності) суб'єкта владних повноважень як наслідок застосування судами надмірного формалізму може мати певні негативні наслідки, як-от заподіяння суттєвої шкоди суспільним інтересам. Такої ж правової позиції дійшов ВС у постанові від 16 березня 2023 року у справі № 400/4409/21.

У справах, в яких оскаржуються нормативно-правові акти органу місцевого самоврядування, суди мають уникати надмірного формалізму, оцінювати наслідки недотримання процедури прийняття рішень з погляду суспільної доцільності (необхідності).

Венеційська комісія дійшла висновку, що наслідком встановлення конституційних поправок неконституційними у зв'язку з порушенням процедури їх розгляду або ж прийняття не має позбавляти дію актів законодавця. Водночас у той час як рішення суду ґрунтується лише на формальних або процесуальних підставах, необхідно звертати увагу на матеріальні наслідки такого рішення та застосовувати критерій пропорційності [66].

Отже, для розмежування процесуального від надмірного формалізму в адміністративному судочинстві необхідно встановити ознаки останнього, основними з яких є такі: 1) похідний характер від процесуального формалізму; 2) надмірно суворе дотримання процедур і формальних вимог, тобто коли суди ухвалюють судові рішення, враховуючи виключно формальні аспекти справи, та приділяють належної уваги змісту чи суті питання; 3) відсутність гнучкості в застосуванні норм процесуального права, що перешкоджає доступу до суду та

порушує принцип пропорційності; 4) переважання процесу над результатом; 5) порушення принципів адміністративного судочинства.

Досить часто судді, дотримуючись процесуальної форми, водночас стають заручниками зайвого формалізму, що позбавляє їх необхідної дискреції для виправлення неістотних процесуальних порушень, допущених учасниками справи. Так, у деяких випадках, послідовно дотримуючись процесуальної форми, суд нерідко застосовують буквальне або ж обмежувальне трактування процесуальних норм, що має наслідком виникнення в учасників судової справи перешкод щодо доступності правосуддя (зокрема, під час звернення до суду, у результаті апеляційного чи касаційного провадження) або настання інших негативних наслідків у судовому процесі, коли він реалізовується не лише задля виконання завдань судочинства, а й задля процесу в цілому, без урахування обставин визначеної справи, а також без здійснення оцінки дотримання права на справедливий суд. На думку науковців, надмірний формалізм означає механічне дотримання процесуальних норм без урахування такої доцільності згідно з обставинами конкретної справи. Таким чином, дотримання процесуальних норм здійснюється не заради належного здійснення правосуддя, а обертається у певну процесуальну самоціль діяльності суду [67, с. 59].

Зауважимо, оскільки процесуальна форма регламентована законом, її порушення майже завжди підтверджує порушення закону та може потягнути за собою скасування чи зміну прийнятого судового рішення. Водночас дотримання процесуальної форми не можна ототожнювати з формалізмом. Під час відправлення правосуддя суддям не варто забувати про сутність справи, не можна легковажити правами та інтересами осіб, що беруть участь у справі. Вчинені процесуальні дії повинні мати в належний спосіб фіксацію у певному процесуальному документі. Гармонійне поєднання зазначеного буде гарантувати досягнення остаточного результату щодо захисту права особи [68, с. 29].

Таким чином, надмірний формалізм на противагу процесуальному формалізму, передбачає механічне дотримання процесуальних норм права без урахування доцільності цього, враховуючи обставини конкретної справи. Тобто, дотримання процесуальних норм права відбувається не задля належного здійснення правосуддя в справі, а здійснюється перетворення у самоціль процесуальної діяльності суду.

Отже, для розмежування процесуального від надмірного формалізму в адміністративному судочинстві необхідно встановити ознаки останнього, основними з яких є такі: 1) похідний характер від процесуального формалізму; 2) надмірно суворе дотримання процедур і формальних вимог, тобто коли суди ухвалюють судові рішення, враховуючи виключно формальні аспекти справи; 3) відсутність гнучкості в застосуванні норм процесуального права, що перешкоджає доступу до суду та порушує принцип пропорційності; 4) переважання процесу над результатом. Більше значення має дотримання процедур і формальностей, ніж досягнення реальних результатів чи справедливість; 5) порушення принципів адміністративного судочинства.

Висновки до розділу 1

Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві – це стан виконання суб’єктами судового процесу норм КАС України, а також дотримання ними адміністративної процесуальної форми, що вважається умовою належного здійснення правосуддя.

Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві України необхідно розглядати крізь призму обов’язку суб’єктів процесу дотримуватися норм адміністративного судочинства під час розгляду справи та прийняття в ній рішення, нехтування якими призводить до суттєвих негативних процесуальних наслідків. Процесуальний формалізм проявляється під час реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України.

Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві необхідно відносити до одного із принципів судового адміністративного процесу, що регламентує стан встановлення та дотримання правових формальностей, обов'язкових термінів і способів вчинення процесуальних дій, форму та зміст документів, забезпечує ефективність процесу, дотримання гарантій, прав його учасників, виконання завдань адміністративного судочинства.

Процесуальний формалізм не варто ототожнювати з процесуальною формою, під якою в адміністративному судочинстві розуміють сукупність, визначених КАС України, нормативних вимог до правил здійснення провадження у справі з метою виконання завдань адміністративного судочинства.

Надмірний формалізм в адміністративному судочинстві – неухильне, механічне виконання норм КАС України без врахування доцільності цього, обставин справи, всупереч принципу розумності. Надмірний формалізм полягає у створенні адміністративним судом процесуальних бар'єрів, що унеможливлюють або перешкоджають належному виконанню норм процесуального права.

Під надмірним формалізмом необхідно розуміти певне негативне явище, що полягає в надмірному прагненні до порядку, переваги форми над змістом. Це, в основному, відбувається в разі особливо вузького тлумачення норми Кодексу адміністративного судочинства України, що чинить перешкоди розгляду позову по суті.

Для відмежування процесуального від надмірного формалізму в адміністративному судочинстві необхідно встановити ознаки останнього, основними з яких є такі: 1) похідний характер від процесуального формалізму; 2) надмірно суворе дотримання процедур і формальних вимог, тобто коли суди ухвалюють судові рішення, враховуючи виключно формальні аспекти справи; 3) відсутність гнучкості в застосуванні норм процесуального права, що перешкоджає доступу до суду та порушує принцип пропорційності; 4) переважання процесу над результатом. Більше значення має дотримання

процедур і формальностей, ніж досягнення реальних результатів чи справедливість; 5) порушення принципів адміністративного судочинства.

Статтю 245 КАС України необхідно доповнити частиною 7 такого змісту: «Порушення процедури прийняття рішення суб'єктом владних повноважень може вважатися підставою для його скасування лише, якщо таке порушення вплинуло на правильність оскаржуваного акта».

РОЗДІЛ 2. НАДМІРНИЙ ФОРМАЛІЗМ В ОКРЕМИХ СТАДІЯХ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

2.1. Вияв надмірного формалізму на стадії відкриття провадження в адміністративній справі

За римським законодавством, процесуальним засобом звернення до суду позивача є подання позову з суворим дотриманням форми звернення. Існують значні труднощі щодо реалізації права на звернення до суду, через те, що саму форму звертання необхідно було знати досконало, а враховуючи те що вона тривалий час зберігалася у понтифіка у суворій таємниці та отримувалась лише за кошти, з нею мало хто був знайомий через неможливість оплатити кошти понтифіку. Водночас відхилення від форми позову вважалося недопустимим і могло призвести навіть до позбавлення права на позов, зокрема через формалізм, оскільки запам'ятати таку форму було досить складно. Специфічними ознаками такого процесу були: формалізм, суворість, складність процедури як звернення до суду, так і захисту. В межах першої інстанції, за наявності передумов, втілюється процесуальний механізм реалізації суб'єктивного права на подання до суду позову та при дотриманні всіх передумов його реалізації, ймовірно, можна було перейти до розгляду справи по суті судом другої стадії in iudicio, початок якої підтверджує, що право на звернення до суду реалізоване та надає позивачу право реалізовувати процес та отримати судовий захист. Проте, попри наведене, право залишається значно обмеженим, а також обтяженим формалізованими та складними процедурами, а подекуди недоступне для великої кількості населення [69, с. 377].

На сьогодні право на звернення до суду регламентовано Конституцією України, відповідно до ст. 55 якої, кожному гарантується право на звернення до суду шляхом оскарження в суді дій, бездіяльності та рішень органів місцевого самоврядування, а також органів державної влади, їх службових і посадових осіб.

Ст. 2 КАС України визначені завдання адміністративного судочинства, якими є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Ч. 5 ст. 160 КАС України регламентовані вимоги щодо змісту та форми позовної заяви.

Можливість ініціювання питання звернення до суду охоплюється принципом доступу до суду.

Поняття "доступ до правосуддя" повинно розумітися у двох аспектах: як право на доступ до правосуддя, яке закріплено п. 1 ст. 6 Конвенції та сформульовано ЄСПЛ; як доступність правосуддя, а саме певний міжнародний стандарт, що полягає в справедливому, ефективному судовому захисті, що включає вимоги до судочинства, адже класичному судовому розгляді має надаватися перевага альтернативним способам вирішення спорів. Під правом на доступ до суду варто розуміти певне позитивне право, що охоплює ініціювання розгляду справи у суді як першої, так і вищих інстанцій, подальший розгляд справи судом і наступне інформування осіб про повний текст прийнятого судового рішення. Право на доступ до суду не вважається абсолютним, а держави користуються певною автономією у його регулюванні, що надає можливість враховувати національні особливості правової системи. Європейський суд з прав людини може визнавати правомірним у деяких випадках існування певних обмежень, які не призводять до порушення права на доступ до суду, а є лише потенційними перешкодами. Зокрема, це суб'єктні, юрисдикційні, часові, фінансові, процесуальні обмеження, запровадження яких забезпечує належне здійснення правосуддя. Певні не передбачені в національному законодавстві практичні перешкоди, що є у правозастосовній практиці, вважаються надмірним формалізмом або правовим пуризмом, своїм існуванням призводять до порушення права на доступ до суду. Через це їх кількість має бути мінімізована [70, с. 78].

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини охоплює гарантії справедливого судочинства, в тому числі й доступ до суду. Ступінь такого доступу повинен бути в мірі, необхідній для реалізації права особи на суд, враховуючи зміст принципу верховенства права [71, с. 106]. Незважаючи на встановлені законом «фільтри» для прийняття звернень до суду, надмірно формалізований підхід може слугувати підставою для того, щоб суд дійшов висновку про порушення статті 6 Конвенції. Для прикладу, в справі «Воловік проти України» заявник посилався на те, що був позбавлений права на доступність до суду через неприйняття судом апеляційної скарги [71, с. 107].

Уже тривалий час суди у своїй діяльності керуються використанням загальнообов'язкових правил поведінки у типових ситуаціях, що сформульовані рішеннями ЄСПЛ. Надмірний формалізм при реалізації доступу до суду всіх інстанцій знижує рівень законності [72].

Отже, право на доступ до правосуддя охоплюється питаннями чіткої практичної можливості ініціювання відкриття провадження у справі усіх інстанцій, повідомлення учасників справи про це, подальший розгляд справи та надсилання копій судових рішень заінтересованим особам. Указане право не є абсолютним і може бути правомірно обмежено наявністю юрисдикційних, суб'єктних, часових, процесуальних, фінансових чинників та інших процесуальних фільтрів, що не призводять до його порушення. Занадто формалізований підхід до застосування процесуальних фільтрів для відкриття провадження у справі першої (апеляційної, касаційної) інстанції може призвести до порушення права на доступ до правосуддя, що вважається порушенням статті 6 Конвенції.

У національному законодавстві до сьогодні велика кількість термінів визначена ще радянською юридичною наукою та практикою; при цьому великою мірою наявна формалізація наукової та юридичної діяльності. Так, у справі «Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia) ЄСПЛ встановив, що дотримання формалізованих правил є важливим та цінним, адже вони можуть здійснювати обмеження дискреційності, забезпечувати рівність учасників

справи, ефективне вирішення спору, його розгляд протягом розумного строку, поваги до суду та правової визначеності, запобігати свавіллю. Водночас у практиці ЄСПЛ визначено, що «надмірний формалізм» може перешкоджати забезпеченню ефективного та практичного права доступу до суду, що охоплюється п. 1 ст. 6 Конвенції. Таке, в основному, здійснюється в разі надто суворої побудови процесуальної норми, яка чинить перешкоди в розгляді по суті позову, з наступним ризиком щодо порушення права на ефективний судовий захист [73, с. 379].

Погоджуємося, що держава повинна вживати всіх заходів для того, щоб порушене право було відновлено. Не мають також створюватися штучні перепони, зволікання та надмірний формалізм під час прийняття позовної заяви до розгляду. Для внутрішньо переміщених осіб не має бути ускладнений процес звернення до суду, занадто вимогливий та формалізований з урахуванням їх вразливого становища та важкого стану. Основне те, щоб порушене право було відновлене, а завданням держави є його забезпечення з огляду на Конвенцію, ст. 6 якої гарантує право на справедливий суд, складовою якого вважається саме доступ до суду [74, с. 458].

Переконані, українським судам необхідно вживати всіх заходів для забезпечення доступу до суду, уникати зайвого формалізму. Війну не варто розглядати як перешкоду для доступу до суду. Судовий збір не вважається перешкодою у доступі до правосуддя. Пропонується внутрішньо переміщеним особам надавати відстрочку або розстрочку такої сплати. Як перешкоду у доступі до суду також розглядають те, що, згідно з позицією національних судів, внутрішньо переміщені особи повинні звертатися до суду за місцем своєї «прописки» [74, с. 459].

Ухвалою Чернівецького окружного адміністративного суду від 16.07.2024 року в задоволенні клопотання відповідача щодо залишення позовної заяви без руху відмовлено. Згідно з обставинами справи, представником позивача, адвокатом подано позовну заяву не через електронний кабінет в підсистемі Електронний суд, а через канцелярію суду. Водночас відповідач стверджував,

що представник позивача не виконав вимоги процесуального закону про реєстрації свого електронного кабінету, що здійснює забезпечення обміну документами. «Крім того, відповідач посилався на те, що в тексті позовної заяви не було зазначено відомих номерів засобів зв'язку позивача та його представника». Проте суд у своїй ухвалі зазначив, що залишення позовної заяви без руху лише з таких підстав буде надмірним формалізмом. Суд зазначає, що варто уникати надмірного формалізму через те, що доступ до суду має бути не тільки фактичним, але й водночас реальним. Під час вирішення питання про відкриття провадження вчинення надмірного формалізму призводить до порушення права на справедливий судовий захист [75].

Шостий апеляційний адміністративний суд у своїй ухвалі від 8.01.2025 року дійшов подібного висновку щодо надмірного формалізму. Так, судом апеляційної інстанції встановлено, що повертаючи позовну заяву, районний суд виходив з твердження, що, позивач не усунув недоліків, встановлених судом в попередній ухвалі щодо залишення позову без руху тому, що зміст позовних вимог не містив виклад обставин справи, а визначений заявником відповідач є юридичною особою та може бути самостійним відповідачем. На підставі вищенаведеного, колегія суддів дійшла таких висновків. Згідно з п. 1 ч. 4 ст. 169 КАС України, позовна заява підлягає поверненню, якщо заявник не усунув недоліки позову, що залишено раніше без руху. Апеляційний суд зосереджує увагу на тому, що в ухвалі про залишення позову заявника без руху судом першої інстанції вказано, що зміст позовних вимог не розкриває обставин справи, а також, що визначений заявником відповідач є юридичною особою, що може бути самостійним учасником справи. Проте, на думку колегії суддів апеляційного суду, поданий позов повною мірою відповідали вимогам КАС України, в тому числі й щодо змісту позовної заяви, згідно з чим позивач оскаржує постанову про накладення адміністративного стягнення. Щодо вказання належного відповідача, то позивачем зазначено відповідачем орган, від імені якого винесено оскаржувану постанову та вказано його вихідні дані щодо ідентифікації, на підставі яких в суду є змога перевірити статус

юридичної особи. Водночас, на думку суду, нечітке формулювання позовних вимог не може бути підставою для повернення позовної заяви та позбавлення таким рішенням гарантованого права на доступ особи до суду. Суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що суд першої інстанції безпідставно та передчасно дійшов висновку про неусунення недоліків позовної заяви [76].

Погоджуємося з думкою вчених, що застосування судом норм права мають відбуватися з урахуванням обставин кожної визначеної справи. Необхідно зазначити, що проблемні питання, які виникають під час підтвердження адвокатом його повноважень як представника та захисника, можна було б уникнути якби суди, здійснюючи оцінку правомочності адвоката на здійснення певних процесуальних дій, застосовували презумпцію добросовісності повноважень [55, с. 205].

Систематизація та аналіз підходів щодо належного підтвердження повноважень адвоката в судовій практиці надали можливість зробити такі висновки: 1) підтвердження повноважень адвоката як захисника чи представника вважається вагомим етапом його діяльності; 2) надмірний формалізм суду щодо підтвердження повноважень адвоката порушує право особи на доступне правосуддя; 3) станом на сьогодні відсутня єдність судової практики щодо підтвердження повноважень адвоката, що визначається в недостатній мірі нормативним урегулюванням такого проблемного питання, як вичерпний перелік документів, що можуть підтверджувати повноваження адвоката; 4) важливим вбачається запровадження презумпції добросовісності адвоката щодо підтвердження його повноважень [55, с. 205].

О. Яновська звертає увагу, що в судовій практиці для належного підтвердження повноважень адвоката спірним залишається питання заповнення деяких реквізитів ордера на надання правничої допомоги. Так, 3 липня 2019 р. у справі № 9901/939/1821 Велика Палата Верховного Суду мотивувала своє рішення тим, що законодавцем визначено, що судові органи мають бути окремо зазначені в ордері, а саме в полі «Назва органу, в якому надається правова допомога». Через те, що адвокат, усупереч нормативним вимогам закону, подав

у суд ордер, у якому не вказано конкретно визначеної назви суду, в якому має надаватися правнича допомога, Велика Палата Верховного Суду встановила, що суд першої інстанції, повертаючи з цих підстав позовну заяву, не допустив порушень норм чинного законодавства. Проте вчена не повною мірою погоджується із зазначеним підходом, оскільки ордер може бути заповнений адвокатом на підставі раніше укладеного договору. Таким чином, ордер вважається документом, який тільки підтверджує повноваження адвоката на надання правничої допомоги, через те, що усі повноваження адвоката визначаються договором [55, с. 212–213].

Ухвалою Чернівецького окружного адміністративного суду від 12.07.2024 року позивачу повернуто його позовну заяву, через те, що в ордері адвоката у полі «Назва органу», зазначено «в організаціях, установах … та судах України». Суд першої інстанції вважав, що у випадку, якщо в ордері не вказано визначеного найменування суду, в якому надається правнича допомога, такий ордер не можна вважати належним доказом на підтвердження повноважень адвоката на надання правничої допомоги. Так, ордер не містив даних щодо підтвердження повноважень адвоката щодо представництва інтересів позивача в конкретному суді, адже його найменування ордер не містив. Адміністративний суд зазначив, що, так як доказів підтвердження повноважень адвоката, що здійснив підписання позовної заяви, немає, позов вважається таким, що підписано особою, яка не має права вчиняти такі дії від імені позивача. Крім цього, суд першої інстанції вважав за потребу зауважити, що зазначена позиція не вважається проявом надмірного формалізму, адже відсутність складеного згідно відповідного Положення, ордеру робить неможливим в належний спосіб встановити волевиявлення позивача щодо надання повноважень адвокату на представництво інтересів та підписування документів, що подаються до адміністративного суду, через те, що в матеріалах справи немає належним чином оформленого ордера, який би підтверджував повноваження адвоката [77].

Разом з тим, існує й протилежна судова практика з вказаного питання. Так, постановою Київського апеляційного суду від 13 травня 2021 року встановлено, що зазначення в ордері у полі «Назва органу, в якому надається правнича допомога» про те, що правнича допомога може надаватися у всіх судових інстанціях, є необхідним та достатнім для підтвердження того, що адвокат наділений повноваженням надавати правничу допомогу, а тому не вимагається вказівка суб`єктної, інстанційної, територіальної, предметної та юрисдикції судів. Зазначеного висновку дійшов суд касаційної інстанції у судових рішеннях від 03.08.2020 року у справі №428/3851/19 та 15.04.2020 року у справі №361/4347/17 [78].

Тому було б за доцільне внести зміни до КАС України, усунувши вказані суперечності шляхом встановлення обов’язку зазначення в ордері конкретної назви суду, у якому адвокат надає правову допомогу.

Відповідно до п.16-1 Перехідних положень Конституції України, представництво органів місцевого самоврядування та органів державної влади в судах здійснюється виключно прокурорами або адвокатами.

Варто зазначити, що в судовій практиці виникають труднощі правозастосування під час вирішення питання про участь в справі певної посадової особи як реалізація самопредставництва, зокрема щодо документів, які підтверджують здійснення самопредставництва.

В ухвалі Львівського окружного адміністративного суду від 27.10.2025 року в справі № 380/21202/25 судом встановлено, що для того, щоб визнати учасника справи таким, що діє як самопредставник, варто, щоб у певному законі, трудовому договорі чи положенні було чітко регламентовано повноваження діяти в інтересах зазначеної юридичної особи без здійснення додаткового уповноваження (складання довіреності). Адміністративний суд у цій справі дійшов висновку, що самопредставництво юридичної особи – участь в розгляді справи керівника чи іншої посадової особи, уповноваженої вчиняти дії в інтересах такої юридичної особи без здійснення додаткового уповноваження (складання довіреності) [79].

В іншій справі суд дійшов висновків про те, що для підтвердження самопредставництва можна подавати такі документи: посадова інструкція, положення чи довіреність, або особа має бути занесена до Єдиного державного реєстру юридичних осіб [80].

Отже, було б за доцільне внести зміни до чинного законодавства щодо підтвердження самопредставництва юридичної особи, передбачивши в КАС України норму про те, що самопредставництво юридичної особи може бути підтверджено наказом про призначення на посаду, трудовим договором, посадовою інструкцією, положенням про структурний підрозділ, витягом з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, статутом.

Судовою практикою визначені основні правила недопущення та особливості прояву надмірного формалізму в адміністративному судочинстві.

Так, ухвалою Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 28.10.2025 року у справі №160/5628/24 встановлено, що сама по собі обставина запровадження в Україні воєнного стану, але без додаткової мотивації неможливості звернення до суду, не вважається безумовно поважною причиною для обов'язкового поновлення (продовження) цих строків [81].

З аналізу вказаного судового рішення вбачається важливий правозастосовний висновок про те, що лише сама по собі обставина запровадження в Україні воєнного стану без зазначення та мотивування неможливості звернення до суду у визначені процесуальним законом строки, не вважається безумовною поважною причиною, необхідною для поновлення строків звернення до суду.

Ухвалою Закарпатського окружного адміністративного суду від 05 грудня 2024 року в справі № 260/5784/24 встановлено, що керівник прокуратури подав до адміністративного суду позовну заяву, а на підтвердження повноважень на підписання позовної заяви, а також відомостей про те, що він є керівником конкретно визначеної прокуратури не подано (розпорядження чи наказу про призначення на посаду, витягу ЄДРПОУ, копії службового посвідчення тощо), а саме не підтверджено наявність відповідних повноважень. Водночас суд,

здійснивши запит в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб за зазначеним в позовній заяві кодом ЄДРПОУ, з'ясував відсутність відповідних відомостей про керівника Ужгородської окружної прокуратури. Обґрунтовуючи своє рішення про відсутність підстав для залишення позову без розгляду, суд дійшов таких висновків. Подання позову до суду прокурором не є тотожним поданню позову юридичною особою. Представництво прокурором інтересів держави в суді вважається специфічним видом представництва, яке характеризується специфічними ознаками: колом суб`єктів та складом представників, інтереси яких вони представляють, обсягом наданих повноважень та формами їх реалізації. Судом визначено, що Ужгородська окружна прокуратура не мала статусу юридичної особи, а тому функціонувала в структурі Закарпатської обласної прокуратури. Крім того, зі справи вбачається, що позовна заява подавалася на виконання прокурором представницької функції згідно порядку, що визначений ч. 4 ст. 53 КАС України, зі змісту якої вбачається, що прокурор представляє в суді інтереси держави у випадку загрози чи порушення інтересів держави, у випадку, якщо захист зазначених інтересів неналежним чином здійснюється або не здійснюється. У змісті позовної заяви належним чином аргументовано вказані відомості. Тому суддею при відкритті провадження у даній справі в належний спосіб перевірено повноваження прокурора. Крім того, судом правильно зазначено, що під час застосування норм процесуального права варто уникати як надмірного формалізму, так і надмірної гнучкості [82].

Аналіз цього судового рішення дає підстави дійти важливого висновку щодо прояву надмірного формалізму в судовій практиці. Так, під час застосування норм процесуального права варто уникати надмірної гнучкості та надмірного формалізму, що можуть мати наслідком знецінення процесуальних правил, що встановлені законом. Надмірний формалізм у тлумаченні судом процесуального законодавства вважається неправомірним обмеженням права на доступ до правосуддя згідно зі ст. 6 Конвенції, як складового елемента права на справедливий суд.

Щоб уникнути надмірного формалізму, необхідно здійснити забезпечення правильного та однакового застосування адміністративними судами положень чинного процесуального законодавства [83, с.248].

Суди апеляційної інстанції встановлюють випадки надмірного формалізму також і під час вирішення судом першої інстанції питання юрисдикції адміністративного суду. Так, Чернівецький окружний адміністративний суд залишив без руху та повернув її, оскільки не була одночасно заявлена позовна вимога публічно-правового спору. Скасовуючи ухвалу суду першої інстанції, Сьомий апеляційний адміністративний суд в своїй ухвалі від 19 березня 2024 року в справі № 600/8117/23-а дійшов висновку, що під час використання норм процесуального права необхідно уникати як надмірного формалізму, так та надмірної гнучкості [84].

В іншій справі суд дійшов висновку, що надмірний формалізм під час вирішення питання щодо відкриття провадження в справі вважається порушенням права на справедливий суд. Надмірний формалізм може чинити перешкоди в забезпеченні ефективного та практичного права на доступ до суду. Зазначене, в основному, відбувається у разі надто вузького тлумачення процесуальної норми, що чинить перешкоди в розгляді по суті скарг заявника, із наступним ризиком порушення права ще й на ефективний судовий захист. Апеляційний суд у цій справі, посилаючись на практику Європейського суду з прав людини, розмежував "формалізм" і "надмірний формалізм". Зокрема, формалізм вважається позитивним та необхідним явищем через те, що здійснює забезпечення чіткого дотримання судами процесуальних норм. Водночас надмірний формалізм, навпаки, заважає ефективному та практичному доступу до суду [85].

Ухвалою П`ятого апеляційного адміністративного суду від 20.12.2023 року в справі № 654/3426/21 апеляційним судом встановлено, що обґрунтовуючи позовну заяву, позивач посилався на невиконання постанови Одеського апеляційного адміністративного суду. Приймаючи ухвалу щодо відмови у відкритті провадження, суд першої інстанції вважав, що позивачем по суті

заявлено позовні вимоги про захист своїх прав, проте вони фактично стосуються питання виконання постанови суду, що виразилась у незгоді із діями, рішеннями чи бездіяльністю відповідача, тому позивач мав подати в порядку статті 383 КАС України до суду заяву щодо виконання рішення. Апеляційний суд дійшов висновку, що суд першої інстанції зазначених обставин не дослідив, а також не встановив дійсної фактичної сутності підстав звернення з позовом до суду, водночас обмежився формальним цитуванням доводів позивача, що підтверджує передчасність висновків суду про відмову у відкритті провадження по даній справі. Посилаючись на наявність надмірного формалізму в процесуальному рішенні суду щодо відкриття провадження в справі, колегія суддів дійшла висновку про необхідність скасування оскаржуваної ухвали [86].

Аналіз правозастосовної практики національних судів дає можливості дійти висновку про те, що при застосуванні процесуальних норм варто уникати надмірно формального трактування визначених вимог закону через те, що доступ до суду має бути не тільки фактичним, а також й реальним. Прояв надмірного формалізму ще на стадії відкриття провадження є порушенням права на справедливий судовий захист. Ухвалення рішення про повернення позову лише з формальних підстав унеможливлює доступ особи до суду.

Постановою Сьомого апеляційного суду від 11 жовтня 2024 року в справі № 720/560/24 встановлено, що позовну заяву залишено без розгляду, адже представник позивача в той, час як був в належний спосіб повідомлений про засідання, два рази не з`являвся в судові засідання, в той час як причини неявки не повідомив. Скасовуючи таку ухвалу, апеляційний суд дійшов таких висновків. Згідно положень ч.5 ст. 205 КАС України, у разі неявки позивача в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності, суд залишає позовну заяву без розгляду, якщо неявка перешкоджає розгляду справи. Посилаючись на надмірний формалізм, апеляційний суд підсумував, що мало місце порушення норм процесуального права [87].

Зі змісту рішення Європейського суду з прав людини по справі "Іліан проти Туреччини" випливає, що встановлення обмежень через пропуск строку звернення до суду має застосовуватися з певним рівнем гнучкості, проте без надмірного формалізму. Водночас це не має застосовуватися автоматично, проте й не має абсолютного характеру. У випадку залишення позовної заяви без розгляду, фактично без здійснення судового розгляду в судовому засіданні, суд в такий спосіб позбавив особу права на судовий захист. Застосування правил щодо пропущення строку звернення до суду залежить від обставин конкретної справи. Існує думка, що поважність причин пропуску строку звернення до суду можна встановити лише в судовому засіданні [88, с. 19].

Трапляються випадки, коли особи, що звертаються в суд за захистом пропускають строк звернення до суду з поважних причин. У рішенні ЄСПЛ від 19.06.2001 року ("Креуз проти Польщі") суд дійшов висновку, що право на суд не вважається абсолютним та підлягає обмеженню, за своєю природою вимагає регулювання державою. В іншій справі ("Іліан проти Туреччини") ЄСПЛ дійшов висновку, що наявність обмежень в доступі до суду через пропущення строку звернення повинно застосовуватися з деякою гнучкістю і водночас без зайвого формалізму. Крім того, воно не підлягає автоматичному застосуванню та не наділено абсолютним характером [89].

З аналізу зазначених судових рішень можна зробити висновок, що доступність до правосуддя може бути обмежено надмірним формалізмом в питанні поновленні строків звернення до суду, яке повинно вирішуватися з певною гнучкістю з врахуванням обставин справи, а не автоматично, адже не має абсолютного характеру.

Отже, до основних способів прояву надмірного формалізму під час звернення до суду та відкриття провадження у справі відносять створення адміністративним судом процесуальних перешкод щодо реалізації норм процесуального права учасниками справи під час вирішення питання щодо необхідності відкриття провадження в справі, оформлення процесуальних документів (позовних заяв, клопотань, заяв), документів щодо повноважень

представника, виготовлення копій документів, підтвердження сплати судового збору, дотримання та поновлення процесуальних строків тощо. Доступність до правосуддя може бути обмежено надмірним формалізмом у питанні поновлення строків звернення до суду, яке повинно вирішуватися з певною гнучкістю з врахуванням обставин справи, а не автоматично, адже не має абсолютного характеру.

Застосовуючи процесуальні норми, необхідно уникати як надмірної гнучкості, так і надмірного формалізму, що можуть мати наслідком нівелювання визначених законом процесуальних правил. Надмірний формалізм щодо тлумачення судом процесуальних норм вважається неправомірним обмеженням у праві на доступ до правосуддя як складового елемента справедливого суду. Доступність до правосуддя може бути обмежено надмірним формалізмом в питанні поновлення строків звернення до суду, яке повинно вирішуватися з певною гнучкістю з урахуванням обставин справи, а не автоматично, адже не має абсолютного характеру.

Частину 4 статті 55 Кодексу адміністративного судочинства України після слів «відповідно до закону, статуту» необхідно доповнити словами такого змісту: «наказу про призначення на посаду, посадової інструкції, витягу з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»;

Пункт 2 частини 4 статті 59 КАС України варто доповнити реченням такого змісту: «в такому ордері зазначається назва установи, в якій адвокат надає професійну правничу допомогу».

2.2. Прояв надмірного формалізму під час розгляду справи та прийняття рішення адміністративним судом

Надмірний формалізм у діяльності органів державної влади – це своєрідна схильність щодо дотримання зовнішніх формальностей на шкоду суті справи. І зовнішньо організуюча, і внутрішньо організаційна (управлінська) діяльність

державних органів регламентується не лише нормами права, а й соціальними нормами (традиціями, звичаями тощо). Для прикладу, загальновідомо, що значна кількість процедур використовується у внутрішньо організаційній сфері суспільних відносин згідно з управлінськими звичаями і традиціями, що склалися в органах публічної влади. Тривалий час також зовнішньо організуюча діяльність зазначених органів здійснювалася не лише на підставі норм права, але й згідно усталених роками традицій і звичаїв. На даний час законодавець більшою мірою зосереджує на цьому увагу та вчиняє дії, щодо надання статусу правових певним процедурам, що використовуються в діяльності органів публічної влади. Отже, плавно зі сфери публічного адміністрування витісняються певні соціальні норми, що не наділені загальнообов'язковим характером. У зв'язку з наведеним з'являються такі питання: чи варто здійснювати зазначене надмірне регулювання як зовнішньо-організуючої, так і внутрішньо-організаційної діяльності органів публічної влади. Де знаходиться межа між правовим регулюванням і «неправовим», тобто таким, що здійснюється за допомогою інших соціальних норм, що, з одного боку, не здійснює формалізацію діяльності на шкоду справи, а, з іншого – не провокує свавілля суб'єктів публічної влади [50, с. 156]. Актуально, щоб правові норми не регулювали кожну визначену дію працівника органу публічної адміністрації, а надавали його набір варіантів, які він може здійснювати при певних обставинах, та водночас здійснювали обмеження його ймовірні намагання до формалізму чи корупції [50, с. 157].

На початку 24 лютого 2022 року військові дії на території незалежної України не зашкодили судам здійснювати правосуддя. Складна ситуація, в яку потрапили суди, передбачала термінове врегулювання багатьох питань організаційно-правового та матеріально-технічного забезпечення. Тому в пріоритеті стало забезпечення безпеки працівників суду та учасників судового процесу. Водночас можливість здійснювати судові засідання за допомогою відеоконференцзв'язку значною мірою розширило реалізацію права на доступ до суду. Виклики, що пов'язані із вчинюваними воєнними діями, не мають

перешкоджати доступу до правосуддя та здійсненню захисту основних прав і свобод громадян [90, с. 288]. Досить часто на заваді доступності правосуддя те реального захисту прав осіб перебував надмірний формалізм, що застосовувався адміністративними судами під час відправлення правосуддя.

М. О. Кравцова та Т. К. Дацюк зазначають, що історією вже сформований певний досвід роботи судів в умовах воєнного часу. Досвід, набутий нашою державою ще з початку військових дій, підтвердив, що судова система має бути готова до різноманітних варіантів розвитку подій. Центральні органи державної влади повинні затвердити протоколи оперативного реагування на певні обставини, а також визначити алгоритми роботи судів, в тому числі й в умовах воєнного стану. Зазначені протоколи повинні регламентувати евакуацію судів, подальше збереження та передачу справ до інших судів, забезпечення безпеки суддів та інших працівників суду. Згідно з українським досвідом, під час війни варто децентралізувати повноваження судового адміністрування та зосереджувати їх «на місцях», зокрема надати певні повноваження головам визначених судів, що надало б можливість швидкого реагування на безпекову ситуацію відповідно до змін умов. Судова система у період воєнного часу вимагає бути гнучкою та повинна уникати надмірного формалізму [91, с. 393].

Карантин під час коронавірусу, а надалі російська агресія проти України та подальше запровадження воєнного стану змушують переосмислити багато щоденних речей, що присутні в житті окремої людини. В учасників судової справи останнім часом з’явилася можливість брати участь в судовому засіданні в електронній формі. Останнім часом досить активно почали обговорюватися ймовірність запровадження вчинення правосуддя дистанційно, а не лише здійснення дистанційного розгляду справ [92].

У теперішніх умовах функціонування судочинства виправданим вважається здійснення правосуддя з активним застосуванням онлайн-технології із застосуванням певного роду відступу від процесуальної обрядності. Варто підкреслити, у випадку дотримання основоположних прав учасників судового провадження, безпідставним буде вважатися відмова від дистанційного

відправлення правосуддя, особливо в умовах постійних артилерійських та ракетних обстрілів, тривалих і частих повітряних тривог, зокрема, у прифронтових регіонах нашої країни. У випадку, якщо на терезах опиняються ймовірні сумніви щодо неупередженості суду та забезпечення безпеки життя та здоров'я судді у випадку його знаходження на робочому місці, доцільність обрання безпеки є очевидною. Водночас надмірний формалізм за цих обставин, буде заподіювати шкоду авторитету судової влади, яка має захищати інтереси осіб у будь-яких умовах. Варто зазначити, що вирішення зазначеного питання вимагає як нормативного, так і технічного підґрунтя. Важливим вбачається нормативна регламентація можливості суддів вчиняти правосуддя з власного робочого кабінету або ж навіть з дому із застосуванням власних технічних засобів. Зазначена можливість має допускатися у виняткових випадках, наприклад – обставини воєнного стану. Перелік виключних випадків повинен бути вичерпним та чітко регламентований у законі. Окремим предметом правової регламентації повинні бути процедурні питання, зокрема, щодо особливостей написання та наступного підписання судових рішень, ухвалених суддею в дистанційному режимі [93, с. 135].

Розширення випадків проведення відеоконференцій під час дії правового режиму воєнного стану вважається доцільним. Збільшення таких випадків сприяє реалізації права особи на розгляд її справи впродовж розумного строку, а також мінімізує ризики втрати можливостей допиту свідка у майбутньому, здійснює забезпечення економії процесуальних ресурсів. Наявні правові перешкоди проведення відеоконференцій підтверджують зайвий формалізм, що може бути усунений шляхом застосування наявних процесуальних важелів. Прийнято вважати, що відмова у задоволенні клопотання про проведення судових засідань у режимі відеоконференції із використанням власних технічних пристроїв із одночасним посиланням на такі перешкоди не здійснює сприяння реалізації права людини на справедливий суд та подальшому досягненню завдань провадження [94, с. 177].

Поточна ситуація в Україні в умовах правового режиму воєнного стану доволі складна і вимагає рішучих та нестандартних дій, рішень для забезпечення доступу до правосуддя українців у всіх регіонах та на неокупованих територіях. Тепер, як ніколи, виклики, що стоять перед системою правосуддя в процесі досягнення якісного впровадження шляхом електронного правосуддя, повинні бути вирішені негайно та з максимально ефективним результатом, а надмірний формалізм під час запровадженого воєнного стану може стати на заваді захисту інтересів та прав громадян. Варто зазначити, що держава забезпечує швидкий та ефективний розгляд справ. Запровадження карантину, а потім воєнного стану, попри негативні наслідки та суттєві обмеження, призвело до оцифрування правосуддя та запровадження нових процедур, що мають спрямування на захист свобод, прав та безпеки учасників судових процесів. Надалі буде більш ретельно застосовуватися вже вдосконалене законодавство, буде поліпшено технічне забезпечення судів і, зрештою, будуть ефективно реалізовуватися норми законодавства та закріплюватися особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану [95, с. 295].

Виходячи зі змісту правових актів, що ухвалені раніше, режим роботи конкретно визначеного суду повинен окремо визначатися. Його робота повинна залежати від ситуації, що склалася у регіоні розташування суду. Через це потрібно стежити за інформаційними повідомленнями на вебсайтах судів. У разі неможливості прибуття до суду, особа повинна мати можливість подання клопотання щодо відкладення розгляду справи чи проведення судового засідання в режимі відеоконференції. Також суди повинні уважно оцінювати пропуск процесуальних строків та приймати рішення, уникаючи надмірного формалізму [96].

У значній кількості областей ведуться бойові дії, що має наслідком неможливість відправлення правосуддя в адміністративних судах. Разом з тим, суди повинні здійснювати судочинство в тому числі й в умовах воєнного стану. Задля забезпечення доступності правосуддя Верховний Суд приблизно ста

судам України змінив територіальну підсудність. Через введення на території України воєнного стану всі процесуальні строки повинні поновлюватися, а розгляд справ не має припинятися, а надмірний формалізм зі сторони суддів не допускається. В умовах воєнних дій Рада суддів України надала рекомендації судам щодо відкладення розгляду справ. Акцентується увага на дистанційному правосудді безпеці учасників судового процесу, працівників суду [97, с. 227].

Серед головних переваг електронного судочинства можна виділити доступність та прозорість, що може забезпечуватися наявністю електронних кабінетів, що надають особам постійний доступ до справи. Використання цифрових технологій значною мірою прискорює опрацювання документів, скорочуючи в такий спосіб час на їх подання чи отримання. Упровадження електронного судочинства надає змогу зекономити ресурси, зменшуючи в такий спосіб потребу в паперових носіях та здійснення фізичних візитів до суду. Не дивлячись на певні переваги, електронне судочинство також стикається з певними проблемами: затримка передачі даних про сплату судових зборів, відсутність однакових стандартів для цифрових підписів, в недостатній мірі цифровізація окремих судів та відсутність точних правил передачі одних одним електронних справ. Так, для підвищення рівня ефективності електронного судочинства в Україні потрібно забезпечити єдині стандарти накладання цифрових підписів та вчинення електронного документообігу, потрібно автоматизувати перевірку стану сплати судових зборів, а також започаткувати найкращі практики європейських країн щодо впровадження цифрових технологій у діяльність судів. Це забезпечить усунення наявних проблем, підвищить ефективність усіх судових процесів та сприятиме довірі громадян до вчинення електронного правосуддя. Тому електронне судочинство є дуже важливим компонентом нинішньої судової системи України. Правове регулювання електронного судочинства сприятиме реалізації прав громадян на доступ до суду, модернізації адміністративного судочинства, підвищенню його ефективності. Наступне вдосконалення цієї системи вимагає застосування

комплексного підходу, який буде враховувати як національну специфіку, так і міжнародні стандарти [98, с. 202].

Сьогоднішня ситуація потребує нестандартних ідей та рішень для того, щоб налагодити та поліпшити доступ учасників справи до суду. Усі наявні виклики, що виникли перед судовою владою на шляху до запровадження ефективного електронного судочинства, мають вирішуватись оперативно і рішуче, надмірний формалізм у таких випадках шкодить авторитету судової системи, яка має здійснювати захист інтересів осіб у будь-яких умовах. Для учасників справи мають запроваджуватися всі необхідні та комфортні умови, необхідні для ефективного та якісного вирішення спору. Чинний в Україні карантин та військовий стан попри суттєві обмеження та деякі негативні наслідки, стали своєрідним поштовхом діджиталізації судочинства, запровадження здійснення нових процедур, що спрямовані на дотримання безпеки всіх учасників судового процесу. На практиці законодавство повинно застосовуватись виважено та вдало, а технічне забезпечення судів має бути покращеним і, норми права мають бути ефективно впроваджені для регламентування особливостей судового розгляду в умовах воєнного стану [99].

Отже, початок військових дій на території України стали певного роду викликом для адміністративних судів щодо відправлення правосуддя. Складна ситуація передбачала вжиття комплексу заходів, необхідних для надання можливості реалізації громадянам права на судовий захист, а також забезпечення безпеки працівників суду, учасників судового процесу. Розширення можливостей використання дистанційних технологій, зміни територіальної підсудності справ, адаптація законодавства до реалій війни та інші особливості судочинства спрямовані на покращення стану доступності правосуддя. Разом з тим, досить часто на заваді доступу до суду та реального захисту прав осіб перебуває надмірний формалізм, що застосовувався адміністративними судами під час відправлення правосуддя.

Формалізм в адміністративному судочинстві сприяє забезпеченню передбачуваності застосування закону, дотримання принципів верховенства

права, справедливості, доступності правосуддя. Занадто формальне ставлення до визначених законом вимог (надмірний формалізм) може призвести до обмеження права на доступ до суду, порушення принципів справедливості та верховенства права. Основними способами прояву надмірного формалізму в адміністративному судочинстві є створення судом процесуальних перепон під час реалізації норм процесуального права усіма учасниками справи під час вирішення питання щодо прийняття позовної заяви до розгляду, забезпечення позову, підготовки справи до розгляду, судовий розгляд справи, ухвалення судових рішень, а також повідомлення (виклик) про розгляд справи у суді, оформлення процесуальних документів, зокрема щодо повноважень представника, виготовлення копій документів, підтвердження сплати судового збору, надсилання процесуальних документів стороною іншим учасникам справи, проведення відеоконференцій, дотримання та поновлення процесуальних строків тощо [100, с. 38].

Зауважимо, формалізм у праві забезпечує важливу функцію, адже орган державної влади не може трактувати закон занадто широко, невиправдано збільшуючи при цьому свої повноваження. Водночас формалізм у сучасних умовах неприпустимий в окремих випадках у праві. Для прикладу, коли окремі нормативні акти невиправдано розширюють повноваження суб’єкта владних повноважень порівняно із законом. Не можна також формально застосовувати закон, якщо його зміст суперечить базовими правами людини, справедливості [101, с. 106].

Михайло Савчин, розглядаючи зміст поняття прав людини, зазначає, що зміст цього права висуває певні вимоги органам публічної влади, зокрема: 1) неприпустимість зловживань; 2) неприпустимість надмірних обмежень; 3) неприпустимість надмірного формалізму, адже запровадження таких вимог щодо форми скарги чи заяви, сплати судового збору не може вважатися перепоною щодо реалізації визначеної процедури [102, с. 188].

Зауважимо, що у результаті аналізу практики Європейського суду з прав людини Т. Цувіна виокремлює такі ключові аспекти, що формують зміст

принципу верховенства права: пріоритетність прав людини; законність, яка передбачає безумовне дотримання норм процесуального та матеріального права під час відправлення правосуддя, за умови, що це відповідає встановленим ЄСПЛ вимогам «якості закону», в тому числі є передбачуваним і доступними; юридична визначеність, що гарантує стабільність та передбачуваність правозастосування, забезпечуючи заборону надмірного формалізму; пропорційність, яка скерована на забезпечення дотримання балансу публічних і приватних інтересів; доступність правосуддя; гарантії права на справедливий судовий розгляд, в тому числі неупередженість та незалежність суду, змагальність та рівноправність тощо [103, с. 117].

Принцип верховенства права увібрав у себе зміст принципу законності, що передбачає можливість апеляційного та касаційного оскарження судових рішень; правової визначеності, що передбачає остаточність судових рішень, ясність, точність й передбачуваність застосування правових норм одночасно із їх гнучкістю, тобто недопустимістю надмірного формалізму; а також доступності правосуддя, що передбачає доступність правничої допомоги, незалежність і неупередженість суду, обов'язковість і ефективність судових рішень; заборони свавілля; рівності та дотримання прав людини. Зазначені принципи мають самостійне значення та можуть бути виділені, водночас як окремий принцип [46, с.50].

Переконані, що недопущення надмірного формалізму визначається дією принципів верховенства права, законності, правової визначеності, передбачуваності застосування правових норм, доступності правосуддя, обов'язковості виконання судових рішень, права на правничу допомогу тощо.

Вважаємо, що занадто формальне ставлення до визначених законом вимог (надмірний формалізм) може призвести до та порушення вищезазначених принципів судочинства під час розгляду справи та прийняття рішення адміністративним судом.

У великій мірі надмірний формалізм обмежує доступ до правосуддя. Це підтверджують такі факти: надто високі ставки судового збору роблять

економічно недоцільним захист порушених прав від незначних порушень. Так звана законодавча монополізація адвокатами права на представництво в суді інтересів осіб сприяє певною мірою збільшенню розмірів судових витрат. Нормативна підстава здійснення представництва в окремих категоріях справ (малозначних спорах) лише за нотаріально посвідченою довіреністю (замість усної заяви довірителя, проголошеної в залі судового засідання) також має наслідком подорожчання процесу. Значна кількість і обсяг нормативних актів та, в тому числі й, процесуальних кодексів значною мірою ускладнює їх використання, або взагалі робить це неможливим. Пересічній особі складно зрозуміти зміст великого обсягу правового масиву щоб зрозуміти як здійснюється судочинство та мати хоча б уявлення, як необхідно брати у ньому участь [104, с. 99].

Отже, надмірний формалізм обмежує доступ до правосуддя, що може проявлятися у високих ставках судового збору, монополії адвоката, підтвердження повноважень представника в малозначних справах нотаріально посвідченою довіреністю, надмірна кількість і обсяг текстів законів та процесуальних кодексів, що суттєво ускладнює їх використання тощо.

Доступністю правосуддя в судочинстві прийнято вважати певний стандарт, що відтворює вимоги ефективного й справедливого судового захисту, що визначається у розумних строках, відповідній судовій юрисдикції, визначених належних судових процедурах, а також реалізації права звернення до суду [105, с.140].

Інститут процесуальних строків скерований на забезпечення принципу процесуального формалізму, що необхідно для конкретизації термінів і часу подання, забезпечення, оцінки доказів, що в судовому процесі має переважно документальний (формальний) характер [106, с. 48].

Критерії розумності судочинства, строків судового розгляду корелюються у співвідношенні часового проміжку тривалості розгляду справи та якості ухваленого за його наслідками судового рішення. Значну увагу законодавця до процесуальних строків можна пояснити тим, що зазначений процесуальний

інститут можна схарактеризувати багатофункціональністю, адже виступає структурною частиною процесуальної форми адміністративного судочинства та усіх адміністративних проваджень, вважається важливим елементом адміністративно-процесуальної діяльності, а також своєрідним часовим вимірювачем вчинення процесуальних дій учасниками судового процесу [107, с. 136].

Право на доступ до правосуддя може зазнавати порушення не тільки через неможливість особи звернутися з позовом до суду через потенційні перешкоди, але й через інші обставини. Оскільки вони встановлені ЄСПЛ у діяннях різноманітних суб'єктів, то їх можна назвати як практичні перешкоди, що є деякою мірою певними аномаліями, наявність яких має наслідком порушення п. 1 ст. 6 Конвенції. Н. Сакара вважає, що в такій ситуації іде мова про таке правове явище, як надмірний формалізм або ж правовий пуризм, як його ще трактує ЄСПЛ у деяких своїх рішеннях. Так, для прикладу, право на доступ до суду порушується у випадках, коли процесуальні правила перестають слугувати цілям належного здійснення правосуддя та правової визначеності і, таким чином, створюють своєрідний бар'єр, що перешкоджає тому, щоб у позивача була реальна можливість на розгляд його справи та прийняття в ній рішення неупередженим та незалежним судом, створеним на підставі закону. Таке, в основному, трапляється у випадках надто вузького тлумачення норм, що чинить перешкоди в розгляді справи по суті спору, з наступними ризиками порушення права на ефективний судовий захист. Тому відбувається надто формальне, бюрократичне застосування норм права та вчинення юридичних дій без врахування їх доцільності, опираючись на обставини справи й необхідність забезпечення ефективного захисту свобод, прав та інтересів осіб, що має наслідком порушення права на справедливий судовий розгляд. Прикладом цього може бути випадок, коли суд апеляційної інстанції не бере до уваги заяву про поновлення процесуального строку на подання апеляційної скарги, яка містилася в супровідному листі, або коли позивач не має можливості звернутися до суду через те, що не може зазначити в позовній заяві його

постійне місце проживання через відсутність такого, тоді як посилається лише на адресу для листування на [70, с.77].

Отже, ЄСПЛ визначає надмірний формалізм як практичні перешкоди у відправленні правосуддя, що є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції; коли процесуальні правила перестають дотримуватися праил правової визначеності та належного відправлення правосуддя; надто формальне та бюрократичне застосування норм правова й вчинення процесуальних дій без врахування їх доцільності тощо.

Зауважимо, що у певних випадках ефективний та практичний характер права на доступ до суду може порушуватися, зокрема: 1) у зв'язку з непропорційно високою вартістю провадження (перебільшені судові витрати; застосування штрафних санкцій з метою запобігання накопиченню судових справ та забезпечення належного здійснення правосуддя саме по собі є несумісним з правом на доступ до суду); 2) через проблеми, пов'язані зі строками (час розгляду скарги апеляційним судом став причиною визнання її неприйнятною; строки звернення до суду; апеляційне оскарження з порушенням строків і, що призводить до прийняття іншої апеляційної скарги, поданої через значний проміжок часу, з причин, що не видаються особливо переконливими, може мати наслідок порушення принципу правової визначеності та права на суд; затягування національними органами строку розгляду справи); 3) питання юрисдикції крізь питання доказів, коли вимоги до тягаря доказування є надмірно жорсткими, зокрема щодо формалізму в поданні доказів; 4) через наявність процесуальних заборон, що роблять неможливим чи здійснюють обмеження в можливостях звертатися до суду (наприклад, надто суворе тлумачення певної процесуальних норм (надмірний формалізм) здатен призвести до позбавлення заявників права доступу до суду; врахування цінності предмета спору (так званий, поріг прийнятності ratione valoris) для встановлення юрисдикції суду вищої інстанції; вимоги щодо виконання попереднього рішення також можуть порушувати право на доступ до суду, для прикладу, особа через нестачу коштів не має можливості навіть розпочати

виконання попереднього рішення; 5) через встановлені межі доступного судового перегляду, для прикладу, у випадку оскарження Указу Президента України тоді, коли як дозволено лише перегляд дотримання зовнішніх формальностей під час прийняття указу, в той час, як скарга заявника вимагала розгляду по суті; 6) формалістичний підхід, що не вважається необхідним для забезпечення правової визначеності або належного здійснення правосуддя, а тому вважається «надмірним» [108, с. 45–49].

Право доступу до суду повинно не лише мати місце, але й бути ефективним та практичним. Водночас лише існування такого права доступності в законі не вважається достатнім, адже таке право може бути порушене таким: 1) великою вартістю провадження щодо розгляду справи, враховуючи фінансові можливості особи, для прикладу, надто високий розмір судового збору («Kreuz проти Польщі»), хоча, за загальним правилом, вимога щодо сплати судового збору або ж його сума залежно від суми позову не вважається порушенням доступу до суду («Urbanek проти Австрії»); 2) відсутністю правничої допомоги. Для прикладу, коли особа не може оплатити юридичні послуги і як наслідок була позбавлена доступу до суду; 3) існуванням процесуальних перешкод для звернення особи до суду (наприклад, надмірно суворе тлумачення судом процесуальної норми, що може обмежити чи позбавити осіб доступності правосуддя тощо. Отже, право на доступ до суду першої інстанції охоплюється правом особи звернутися до суду і правом на те, щоб її справа була вирішена судом. Критеріями доступності правосуддя можуть бути: відсутність необґрунтованих процесуальних перепон звернення до суду; наявність розвинутих механізмів надання правничої допомоги та оптимальної системи судових витрат; повне та своєчасне виконання судових рішень [71, с. 109].

Найбільш ризикованими сферами використання надмірного формалізму є такі: обмеження доступу до суду особи; визнання незаконними бездіяльності, дій чи рішень органу державної влади, що має на меті реальний захист суспільних інтересів [109, с. 1.4].

Отже, доступність правосуддя може бути обмежена надмірним формалізмом, що знаходить свій вияв у надмірно високій вартості провадження, судового збору, тривалий розгляд справи, скороченні строки звернення до суду, відсутності правової допомоги, питання доказів, коли вимоги до тягаря доказування є надмірно жорсткими щодо формалізму в поданні доказів, інші процесуальні перепони, які ускладнюють право звернутися до суду, занадто суворе тлумачення судами процесуальної норми, своєчасне та повне виконання остаточних судових рішень тощо.

Щодо подання доказів, то ст. 79 КАС України визначені правила подання доказів. На практиці, у випадку, якщо позивач чи відповідач вчасно не подали докази разом із позовом чи відзивом, суд надалі під час розгляду справи в судовому засіданні може поновити строк для їх подання і приєднати до матеріалів, а може й, навпаки, відмовити в приєднанні таких доказів попри поважність пропуску строку їх подання, значення для справи, допускаючи надмірний формалізм.

У зв’язку з наведеним з метою вдосконалення правовідносин у питанні приєднанні доказів, не поданих у встановлений законом строк, пропонуємо ч. 8 ст. 79 КАС України після слів «… не залежали від неї» доповнити словами: «та значення таких доказів для справи».

На підставі аналізу практики ЄСПЛ сформовані важливі правові позиції щодо використання цифрових технологій у судочинстві, що вважається елементом доступності правосуддя, під час чого може проявлятися надмірний формалізм. Європейський суд з прав людини здійснює послідовний захист права на електронний доступ до правосуддя, визнаючи в такий спосіб неприпустимим через технічні обмеження або надмірний формалізм відмову судів у прийнятті електронних документів; визначає право доступу до Інтернету як невід’ємний компонент права на інформацію; підкреслює важливість законодавчої регламентації електронної комунікації між учасниками справи та судом; визначає допустимим електронне повідомлення учасників справи про розгляд справи у випадку законодавчої регламентації та

попередньої згоди учасників справи на таку форму комунікації. Зазначені положення можна розглядати як певні стандарти, що відіграють важливу роль для подальшого розвитку електронного правосуддя в Україні. Вони можуть бути своєрідними орієнтирами для українського законодавця, що спрямовані на забезпечення ефективної доступності правосуддя в епоху цифрової трансформації [110, с. 5]. Переконані, що цифровізація адміністративного судочинства вкрай необхідна та своєчасна, враховуючи реалії. Зміни до законодавства, удосконалення правовідносин в згаданій сфері повинні бути спрямовані на покращення стану відправлення правосуддя, його доступності, забезпечення безпеки розгляду справ, уникнення надмірного формалізму.

Зауважимо, під час розгляду справи адміністративним судом трапляються також випадки прояву надмірного формалізму під час подання зустрічного позову. Так, інколи виникають ситуації щодо незацікавленості суду в прийнятті зустрічного позову. ЄСПЛ безперервно наголошує на тому, що надмірний формалізм у процесуальній діяльності адміністративних судів здатен порушити права осіб на доступ до правосуддя. Європейський суд з прав людини свого часу дійшов висновку щодо необхідності уникання надмірного формалізму також безпосередньо в справі, яка стосувалася України. Це, зокрема, рішення ЄСПЛ у справі ТОВ «ФРІДА» проти України від 8 грудня 2016 року [111, с. 88].

Підкреслимо, що розгляд та вирішення судом адміністративних справ має бути спрямованим на виконання завдання адміністративного судочинства, не обмежуючи доступність правосуддя. В іншому разі це суперечитиме практичному та ефективному доступі до суду. Це, в основному, здійснюється у разі особливо вузького тлумачення норми процесуального права (надмірний формалізм), що чинить перешкоди в розгляді позову [112, с. 287].

Отже, судовою практикою визначено, що надмірний формалізм може перешкоджати забезпеченню ефективного та практичного права на доступ до суду; зазначене, в основному, здійснюється у разі занадто вузького тлумачення норми процесуального права, що чинить перешкоди в розгляді позову, із

наступним ризиком, що будуть порушені права учасника справи на здійснення ефективного судового захисту [112, с. 305].

Варто підкреслити, що існують випадки, коли суди зловживають надмірним формалізмом, створюючи в такий спосіб суттєві перешкоди тим, хто реалізовує свої права на судовий захист. Надмірний формалізм може проявлятися в різноманітних формах: від надто прискіпливого ставлення до оформлення процесуальних документів тоді, коли навіть незначні помилки в тексті позовної заяви або відсутність деяких неосновних додатків може бути підставою для відмови у розгляді справи по суті, до дуже суворого трактування процесуальних строків чи ставок судового збору. Для прикладу, існують випадки, коли позивач подає позов до суду, але через певну невідповідність формату або недостатньою мірою деталізації процесуальних вимог, суд приймає рішення про повернення позову без розгляду по суті, тоді як суть спору мала б бути зрозумілою. Указане призводить до думки, що суди інколи зосереджені більшою мірою на дотриманні певних бюрократичних процедур, ніж на реальному захисті прав осіб. Така ситуація не лише ускладнює доступність правосуддя, але й може призвести до демотивування осіб звертатися до суду, особливо в тому разі, якщо вони не мають юридичної освіти або коштів найняти кваліфікованого адвоката. Проблематика надмірного формалізму, в основному, знаходить вирішення та усувається вже судом апеляційної інстанції, який великою мірою демонструє більш практичний і гнучкий підхід до розгляду справи. Суди апеляційної інстанції, переглядаючи судові рішення, досить часто скасовують ухвали про залишення позову без розгляду, якщо встановить, що деякі формальні недоліки не здійснювали вплив на суть спору і не перешкоджали справедливому вирішенню спору. Для прикладу, у випадку, якщо суд першої інстанції не прийняв позов до розгляду через пропущений строк подання його до суду без урахування поважності причин такого пропуску, апеляційний суд може скасувати ухвалу суду та відновити розгляд справи, встановлюючи, що механічне застосування формальних вимог у такому випадку суперечить меті правосуддя [113, с. 61].

Існує також думка, що під надмірним формалізмом (правовий пуризм) необхідно розуміти девіацію судового правозастосування, що зводиться до надмірно формального (буквального) тлумачення норм процесуального права без врахування мети таких норм, завдань судочинства, обставин конкретної справи, що може призвести до неспіврозмірного обмеження деяких процесуальних прав учасників судового адміністративного процесу чи порушення права осіб на справедливий судовий розгляд [114, с. 9].

Отже, розгляд адміністративним судом справ має здійснюватися справедливо, неупереджено та своєчасно, а судові рішення повинні відповідати визначеним законом вимогам та завданням адміністративного судочинства. Процесуальні дії суду під час вирішення судом публічно-правового спору не повинні обмежувати доступ до суду, не повинні бути надмірно формальними. Це, в основному, відбувається у разі надмірно вузького тлумачення процесуальної норми, що чинить перешкоди розгляду справи чи вчиненню процесуальної дії судом, що може мати наслідком порушення права учасника справи на справедливий судовий розгляд. Надмірний формалізм може проявлятися в різноманітних формах: прискіпливе ставлення до оформлення процесуальних документів (позовної заяви, відзиву, заяви, клопотання) коли навіть несуттєві помилки в тексті позовної заяви стають підставою для відмови у розгляді справи, задоволення заяви чи клопотання, надто суворе тлумачення процесуальних строків, вимог до сплати судового збору. Застосовуючи надмірний формалізм, суди повинні враховувати, що формальні недоліки не впливають на суть спору і не перешкоджають його неупередженому, своєчасному та справедливому вирішенню, адже механічне застосування формальних правил суперечить меті правосуддя. Переконані: подібне правило повинно бути відображено в КАС України.

Реформування національного законодавства, спрямованого на його адаптацію до законодавства ЄС, підвищення рівня доступності та покращення системи правосуддя стало поштовхом свого часу до розробки проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус

суддів» та деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень» (№ 9445 від 30.06.2023 року), поданого на розгляд Верховної Ради України. За думкою авторів цього законопроєкту, інститут «нарадчої кімнати», що вважався невід'ємною частиною відкритого судового процесу, мав вигляд надмірного формалізму та не повною мірою відповідав меті запровадження терміну «таємниця нарадчої кімнати». Він скерований на зміну положень процесуального законодавства щодо порядку постановлення та проголошення судових рішень у спосіб, коли здійснюється відмова від виходу до нарадчої кімнати суду та наступне запровадження таємниці ухвалення судового рішення замість таємниці нарадчої кімнати [92].

Надалі, задля уникнення надмірного формалізму судового процесу, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень» від 19 грудня 2024 року № 4173-IX, зміст та назву частини першої та третьої статті 227 КАС України слушно викладено в такій редакції: «Стаття 227. Стадія ухвалення судового рішення», відповідно до якої після судових дебатів суд оголошує про перехід до стадії ухвалення судового рішення та час його проголошення в цьому судовому засіданні. Назву та зміст статті 228 викладено в такій редакції: «Стаття 228. Таємниця ухвалення судового рішення», відповідно до якої під час ухвалення судового рішення суддя не має права обговорювати обставини та матеріали справи, застосування норм права та судову практику в цій справі, а також зміст судового рішення з іншими особами, крім складу суду, який розглядає справу.

Зауважимо, до основних причин виникнення надмірного формалізму в адміністративному судочинстві можна виділити такі, як історичні передумови, а також недоліки судової практики та правового регулювання. Система права України має коріння в континентальній системі права, що зосереджує свою увагу на суворому дотриманні певних процедур. Зазначені традиції, незважаючи на наявність позитивних аспектів, можуть призводити до бюрократизації судочинства, роблячи наголос на дотриманні процесуальних дій,

певною мірою нівелюючи мету правосуддя. В деяких країнах Європейського Союзу, таких як Франція чи Німеччина, судові органи більшою мірою приділяють увагу суті справи, ніж процедурним порушенням [109, с. 1.2].

У цьому аспекті важливими вбачаються методи розмежування формалізму та надмірного формалізму, що охоплюють прийняття судового рішення в межах дискреційних повноважень суду, що враховують зміст принципів забезпечення справедливості та верховенства права. Обґрунтування судового рішення здійснюється через оцінку таких аспектів як причини, що викликали процедурні порушення; наслідки, що утворилися внаслідок цих порушень; можливості нейтралізації або усунення процедурних порушень уже в процесі судового розгляду; недобросовісності чи добросовісності сторони, що припустилася порушень [109, с. 1.4].

Українські суди, в основному, продовжують дотримуватися деякою мірою формалізованого підходу. З одного боку, це може покращити рівень дотримання принципу правової визначеності, з іншого – надмірний формалізм не сприятиме справедливому, правильному та всебічному розгляду справи. Проте, все ж таки можна спостерігати поступовий відхід від надмірного формалізму, хоча б, на рівні рішень та правових позицій Верховного Суду [115, с. 115].

Отже, до основних причин надмірного формалізму в судочинстві відносять недоліки правового регулювання та судової практики, історичні передумови, бюрократизація правосуддя, нівелювання його мети. Недопущенню надмірного формалізму сприяє ухвалення судового рішення в межах дискреційних повноважень адміністративного суду на підставі принципів справедливості, верховенства права, законності з обов’язковим з’ясуванням судом причин, що спричинили процедурні порушення під час прийняття рішення суб’єктом владних повноважень, а також наслідків, які виникли внаслідок таких порушень, можливості усунення таких порушень; добросовісності особи, що припустилася порушення.

Варто зазначити, що вчені досліджували надмірний формалізм й в контексті медіації. Так, констатовано, що процедура медіації вважається альтернативним засобом вирішення спорів, який передбачає максимально сприятливе середовище, необхідне для комунікації й обміну інформацією між сторонами судової справи за участі професійного посередника для досягнення взаєморозуміння, а також подолання можливої упередженості та, як наслідок, узгодження сторонами способу врегулювання спору на прийнятних для обох сторін умовах. Перевагами ефективності медіації вважаються конфіденційність змісту спілкування, можливість найбільш оперативного та зручного вирішення спору за відсутності процесуальних судових витрат, а також зменшення рівня конфліктності. Водночас адміністративні процедури ґрунтуються на субординації та досить часто вирізняються витратністю, складністю, неможливістю урахування всіх обставин справи, непередбачуваністю результатів, надмірним формалізмом [116, с. 15].

Традиційні судові процедури досить часто можна схарактеризувати надмірним формалізмом, тривалими термінами розгляду та високими фінансовими витратами, що може мати наслідком порушення прав та законних інтересів громадян, а також зменшення рівня довіри до судової системи. Медіація як спосіб альтернативного вирішення спорів отримує все більше визнання у світі та в Україні. Вона забезпечує гнучкий, швидкий, конфіденційний механізм вирішення спорів, який дозволяє досягти взаємовигідного рішення без участі суду. Медіація також дозволяє зберегти партнерські та ділові відносини, зменшує негативний вплив конфлікту на рівень подальшої співпраці та мінімізує навантаження на судову систему [117, с. 142].

Медіація дозволяє врегулювати спір відповідно до чинного законодавства, проте без надмірного формалізму, що не враховує вимог добросовісності, справедливості й розумності, може викривити завдання судочинства, спричинивши ухвалення очевидно несправедливого судового рішення [118, с. 100].

Отже, основними проявами надмірного формалізму під час розгляду справи та прийняття рішення адміністративним судом є створення судом процесуальних перешкод під час реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України всіма учасниками справи під час вирішення питання щодо забезпечення позову, здійснення повідомлення (виклику) про розгляд справи у суді, оформлення процесуальних документів, зокрема щодо повноважень представника, виготовлення копій процесуальних документів, вирішення питання про судовий збір, надсилання копій процесуальних документів стороною іншим учасникам справи, проведення відеоконференцій, дотримання та поновлення процесуальних строків, інших процесуальних дій та рішень під час судового розгляду справи та ухвалення в ній рішень.

Надмірний формалізм обмежує доступ до правосуддя, що може проявлятися також у великій кількості та значному обсязі законів, процесуальних кодексів, що суттєво ускладнює їх використання щодо високих ставок судового збору, наявності монополії адвоката, вимоги щодо способу підтвердження повноважень представника в малозначних справах тощо.

Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві під час розгляду справи сприяє забезпеченню передбачуваності закону, дотриманню принципів верховенства права, справедливості, доступності правосуддя тощо. Занадто формальне ставлення до визначених законом вимог (надмірний формалізм) може призвести до обмеження дії зазначених принципів права.

Цифровізація адміністративного судочинства спрямована на уникнення надмірного формалізму, є вкрай необхідною та своєчасною, адже зміни до законодавства, удосконалення правовідносин повинні бути спрямовані на покращення стану відправлення правосуддя, його доступності, забезпечення безпеки розгляду справ.

До основних причин утворення надмірного формалізму в адміністративному судочинстві можна віднести історичні передумови, недоліки судової практики та правового регулювання, вчинення судової помилки, бюрократизація правосуддя, нівелювання його мети тощо.

Частину 8 статті 79 КАС України після слів «… не залежали від неї» необхідно доповнити словами: «та значення таких доказів для справи».

2.3. Виявлення надмірного формалізму під час перегляду судових рішень адміністративного суду

В адміністративному судочинстві судовий процес характеризується стадійністю. Так, здійснюється провадження судом першої інстанції, апеляційне та касаційне провадження, перегляд судових рішень за виключними або нововиявленими обставинами, виконання судових рішень.

Можемо спостерігати, що поняття стадії виконує різні функції у нормативній структурі судового процесу. Функціонально норми процесу можуть обумовлювати наслідок певної процесуальної дії, наприклад, у вигляді повернення процесу розгляду справи до стадії відкриття провадження у справі через перехід від спрощеного до загального позовного провадження. Може відбуватися також повернення до розгляду справи спочатку через зміни складу суду на стадії підготовчого провадження. Можливе також повернення до початку розгляду справи по суті через зміни складу суду на стадії розгляду справи по суті. Існує також інший функціональний напрямок нормативної дії – це виявлення особливостей вчинення певних процесуальних дій на певних стадіях, наприклад, зупинення провадження відбувається на стадії розгляду спору по суті, повернення судового збору відбувається на стадії апеляційного чи касаційного перегляду, подання заяв з певних процесуальних питань відбувається на стадії виконання судового рішення [119, с. 81].

Зауважимо, близьке до формалізованого поняття стадії є дефініція порядку розгляду адміністративної справи судом першої інстанції, під яким варто розуміти визначений алгоритм дій уповноважених суб’єктів адміністративного процесу у встановленій процесуальній формі під час реалізації процесуальних норм КАС України [5, с. 13].

Вважаємо, що порядок розгляду адміністративним судом справ – формалізована сукупність процесуальних дій суб'єктів адміністративного судочинства, спрямованих на реалізацію норм КАС України, виконання завдань адміністративного судочинства.

Варто зазначити, що факультативна стадія апеляційного провадження має вагоме значення. Її сутність полягає в перегляді за апеляційною скаргою судових рішень на предмет правильності та повноти встановлення судом першої інстанції обставин справи, відповідності їм висновків суду та застосування (порушення) норм права. Таким чином, об'єктом перегляду в апеляційному суді можуть бути й питання фактів (повнота, правильність, відповідність висновків суду обставинам справи – оцінка доказів), і питання права (правильність застосування процесуальних і матеріальних норм права).

Зауважимо, якщо докази не були подані до суду під час провадження в суді першої інстанції, вони можуть прийматися апеляційним судом тільки в окремих випадках, зокрема, якщо учасник справи підтвердив неспроможність подання доказів до суду через причини, що не залежали від нього.

Переконані, що суд апеляційної інстанції може також прийняти докази у випадках, коли суд першої інстанції допустив надмірний формалізм під час вирішення питання щодо їх приєднання до справи.

Проблематика апеляційного оскарження пов'язана із забезпеченням права на справедливий суд. Згідно із практикою Європейського суду з прав людини, право на подання апеляційної скарги повинно бути не лише формально визначеним, але й ефективним, спрямованим на усунення надмірної процесуальної формалізації [120, с. 431].

Необхідно підкреслити, що надмірний формалізм проявляється в конкретно визначеній справі окремо, оскільки не кожна дія суду за своєю природою одразу стає перешкодою доступності правосуддя. Надмірний формалізм не вважається універсальною категорією, яку можна легко та чітко визначити; він проявляється в певних ситуаціях, коли суворість певних процедур переважає доступність і справедливість суду [113, с. 65]. Виправлення випадків

надмірного формалізму в діяльності адміністративних судів першої інстанції, в першу чергу, здійснюють апеляційні адміністративні суди.

Значною проблемою, що потребує вирішення в судовій практиці та українському законодавстві, вважається надмірна формалізація норм процесуального права, що здійснює ускладнення доступу осіб до ефективного захисту апеляційним судом. Це стосується також надмірно складних процедур подання апеляційної скарги, а також надмірних вимог щодо строків та форми їх подання, що здійснюють негативний вплив на реалізацію доступності правосуддя [120, с. 435].

Конституція України гарантує право кожній особі на апеляційне оскарження судового рішення. Таке судове рішення може бути оскаржене у випадку порушення судом першої інстанції норм процесуального або неправильного застосування ним норм матеріального права. За своїм змістом надмірний формалізм – це певне звужене трактування процесуальної норми до такої міри, що воно вже не відповідає принципам права, а його порушення набуває ознак очевидності [113, с. 62].

Отже, надмірний формалізм під час перегляду судових рішень апеляційним адміністративним судом – це не універсальна категорія, вираження якої можна чітко встановити, адже він проявляється в тих випадках, коли апеляційні суди застосовують суворі правила, що переважають над справедливістю та доступністю до суду. Надмірний формалізм в апеляційному провадженні проявляється в необґрунтовано складних правилах подання апеляційних скарг, надмірних вимогах щодо змісту, форми та строків їх подання, оформлення документів, що підтверджують повноваження представників, інших процесуальних документів та діянь, що негативно впливає на доступ до правосуддя.

Досить часто надмірний формалізм наявний в процесуальній діяльності судів під час перегляду судових рішень. Інколи суди вищих інстанцій встановлюють допущення судом нижчої інстанції надмірного формалізму, що має наслідком скасування судових рішень.

Ухвалою Другого апеляційного адміністративного суду від 3 лютого 2025 року судом встановлено такі обставини справи. До апеляційного суду надійшла апеляційна скарга, яка залишена без руху, оскільки не додано належної кількості копій апеляційної скарги. Разом з тим, судом апеляційної інстанції відкрито провадження в справі тоді як апелянтом фактично не були виконані вимоги ухвали про залишення без руху апеляційної скарги, через те, що така скарга була подана через «Електронний кабінет». Обґрунтовуючи ухвалу, апеляційний суд дійшов таких висновків. Під час застосування норм процесуального права, адміністративний суд повинен керуватися принципом розумності, уникаючи водночас, надмірного формалізму, що може здійснювати порушення права особи на доступ до правосуддя. Апеляційний суд зауважив, що одна з основних засад адміністративного судочинства – забезпечення апеляційного оскарження судового рішення. Право такого оскарження судових рішень до апеляційного суду є частиною права особи на судовий захист. У зазначеній справі суд послався на судову практику Європейського суду з прав людини, якою неодноразово наголошувалося на тому, що «надмірний формалізм» може перешкоджати доступності правосуддя. Зазначене відображається в надмірно вузькому тлумаченні процесуальної норми. ЄСПЛ формалізм вважає як позитивне, так і необхідне явище, яке забезпечує дотримання судом процесу. Проте надмірний формалізм, на думку ЄСПЛ, заважає ефективному та практичному доступу до суду [121].

Постановляючи ухвалу про поновлення строку на апеляційне оскарження, в одній зі своїх справ Другий апеляційний адміністративний суд прийшов висновку, що, з огляду на зміст принципу верховенства права чинне національне законодавство повинно забезпечувати достатній рівень доступу до суду. Для існування ефективного права на доступ до суду, будь-яка особа повинна мати реальну можливість на оскарження дій, що порушує її права. Окрім зазначеного, кожна особа, чиї свободи та права, визнані в тексті Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, були порушені, наділена правом ефективного захисту в національному органі. Кожному, згідно

зі ст. 55 Конституції України, гарантується право оскаржувати в суді дії, рішення та бездіяльність. У рішенні ЄСПЛ у справі «Walchli v. France» від 26 липня 2007 року суд звертав увагу на те, що національні суди, застосовуючи процесуальні норми, повинні уникати надмірного формалізму [122].

Ухвалою Шостого апеляційного адміністративного суду від 11.12.2024 року в справі № 320/11339/22, ухвалу Київського окружного адміністративного суду від 11.12.2022 року скасовано з підстав допущення судом першої інстанції надмірного формалізму. Зокрема, суд першої інстанції дійшов помилкового висновку про непідтвердження повноважень керівника позивача та вказав на необхідність надання додаткових документів, чого норми КАС України не вимагають. Колегія суддів дійшла висновку, що, повертаючи позовну заяву, суд першої інстанції допустив надмірний формалізм, чим порушив норми процесуального права [123].

Отже, застосування процесуальних норм має бути спрямоване на досягнення легітимної мети, виконання завдань адміністративного судочинства, виключення надмірного формалізму, який може порушувати право особи на доступ до суду та судовий захист (можливість скарження судових рішень в апеляційному адміністративному суді). Особливо вузьке тлумачення процесуальної норми перешкоджає розгляду апеляційних скарг заявника по суті справи, що вважається надмірним формалізмом.

Касаційний перегляд судових рішень вважається одним з основних елементів судового захисту. Сьогодні створюється багато передумов для запровадження «касаційних фільтрів», що здійснюють деякою мірою обмеження можливості розгляду судової справи та прийняття в ній рішення на стадії касаційного провадження. Зазначене не суперечить принципам процесуального закону, зокрема тому, що однією із засад адміністративного судочинства вважається право на касаційне оскарження. Саме тому зазначене оскарження допускається лише у випадку, якщо законом це прямо передбачено. З однієї сторони, це певною мірою обмежує можливість усіх учасників судового адміністративного процесу на звернення до суду з касаційною

скаргою, а з іншої – дозволяє якоюсь мірою розвантажити касаційний суд та здійснює сприяння якості судового процесу. Саме тому настільки важливим вбачається дотримання судами правових позицій, сформованих Верховним Судом, а також постановлених зразкових рішень задля формування однакового підходу до вирішення типових адміністративних справ [124, с. 2].

Касаційне провадження в адміністративному судочинстві забезпечує гарантування обґрунтованості та законності судових рішень, що ухвалюють суди нижчої ланки. Факт існування ймовірної можливості перегляду судових рішень характеризується превентивним, виховним значенням для адміністративних судів нижчих інстанцій. Тому можна припустити, що касаційне провадження має на меті виправити судову помилку, забезпечити прийняття обґрунтованих та законних судових рішень [125, с. 134].

Отже, формалізоване касаційне провадження адміністративного судочинства характеризується деякими особливостями, а саме: обмежений перелік судових рішень, що оскаржуються до Верховного Суду; колегіальний розгляд справи; розгляд справи згідно з правилами спрощеного позовного провадження; неможливість встановлювати чи вважати доведеними обставини, які не були встановлені у судових рішеннях попередніх судових інстанцій, неможливість вирішувати питання достовірності та переваги одних доказів перед іншими, обов’язковість врахування висновків Верховного Суду про застосування норм права у подібних правовідносинах; виправлення судових помилок нижчих інстанцій, забезпечення єдності судової практики.

П.В. Вовк розглядає касаційне провадження крізь призму процесуальної форми. Вчений запевняє, що головною ознакою ефективності процесуальної форми вважається її універсальність, можливість використання під час розгляду справ в різних інстанціях. Здобутком теоретичних знань різноманітних процесуальних галузей права стала конструкція універсальної процесуальної форми, що характерна змагальному судовому процесу, що сформувалася ще в 60-х рр. минулого століття. Проте, в черговій редакції процесуальних кодексів спостерігалося бажання забезпечити деякі додаткові її особливості, встановити

винятки щодо неї, і станом на сьогодні можна вже спостерігати зовсім інший підхід до формування процесуальної форми як єдності щодо індивідуалізації та водночас універсальності. Однозначно, зазначений підхід дозволяє враховувати специфічні особливості різноманітних категорій справ, що підлягають розгляду в судах. Варто підкреслити, що окремі випадки зміни процесуальної форми не можна вважати виправданими. Зазначене стає помітним в інстанційному вираженні функціонування процесуальної форми адміністративного судочинства, зокрема під час касаційного провадження [126, с. 102].

О.І. Попов здійснив аналіз процесуальних фільтрів у касаційному провадженні крізь призму аналізу рішень ЄСПЛ. Вчений дійшов висновків, що у своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово звертає увагу, що право на суд та право на доступ до суду не вважаються абсолютними та підлягають обмеженню, зокрема в частині умов прийнятності скарги. Водночас право на доступ до суду не підлягає обмеженню у такій мірі або таким чином, що може бути порушена сама його сутність. Зазначені обмеження мають мати законну мету, проте з обов'язковим дотриманням принципів пропорції між використаними засобами та досягнутими цілями. Вимоги щодо прийнятності касаційної скарги можуть бути суворішими, ніж для подання позову до суду першої інстанції. Враховуючи специфічний статус суду касаційної інстанції, деякі процесуальні правила у зазначеному суді можуть мати більш формальний характер, враховуючи, що провадження в справі здійснюється після перегляду справи. Варто звернути увагу на існуючі критерії застосування деяких визначених законом обмежень щодо доступу до Верховного суду, зокрема: передбачуваність законодавчих обмежень; несприятливі наслідки допущення помилок, що може мати наслідок відмову скаржнику в доступі до касаційного суду; можливість стверджувати, що зазначені обмеження спроможні викликати «надмірний формалізм» [127, с. 137].

Зауважимо, процесуальні обмеження щодо права на касаційне оскарження можуть розглядатися з позиції таких акцентів: 1) як необхідність формування єдиної правозастосовної практики та розв'язання вирішальними для неї

правових питань, а також «відсіювання» касаційних скарг за певними критеріями з врахуванням необхідності уникнення надмірного формалізму; 2) як стимулювання дисципліни учасників процесу дотримуватися процесуальних обов'язків через можливість настання несприятливих процесуальних наслідків щодо залишення касаційної скарги без руху або ж її повернення. В іншому випадку, такий учасник справи втрачає право на касаційне оскарження судового рішення. Антоніна Згама переконана, що саме перший підхід великою мірою пов'язаний з доступом до правосуддя [128, с. 89].

Учена, продовжуючи свою думку зазначає, що застосування касаційних фільтрів має відповідати засадам судочинства та має здійснюватися згідно дискреційних повноважень Верховного Суду, проте з врахуванням інтересів суспільства, держави, особи та одночасно з покращенням якості судочинства та довіри суспільства [128, с. 91].

І.І. Ващинець аналізує справу «Xavier Lucas v. France», рішення в якій винесене ЄСПЛ 9 червня 2022 року. Так, заявник звернувся до Європейського Суду з прав людини з заявою щодо обмеження йому права на доступ до суду. Посилався на те, що суд касаційної інстанції Франції відмовив йому в скасуванні рішення, яким було стягнуто з нього суми коштів. Підставою прийняття такого рішення було те, що заяву про скасування такого рішення було подано у паперовій, а не в електронній формі. ЄСПЛ встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, з тих підстав, що на заявника було покладено непропорційний тягар, чим порушено справедливий баланс між забезпеченням дотримання формальних вимог щодо звернення до суду, з однієї сторони, та правом доступу до суду – з іншої. Попри існування законодавчої вимоги про необхідність звернення до суду в електронній формі та одночасну відсутність підстав вважати її непередбачуваною чи свавільною, ЄСПЛ дійшов висновку, що вважається надмірним покласти на заявника відповідальність за неподання до суду заяви саме в електронній формі. У зв'язку з цим Європейський суд з прав

людини дійшов висновку, що Касаційний суд допустив у своєму рішенні формалізм, який необхідно розглядати як надмірний [129, с. 25].

Надмірно формалізоване застосування «касаційних фільтрів» може обмежити доступ до правосуддя та порушити право на справедливий судовий розгляд.

Отже, обмеження права касаційного оскарження судових рішень знаходить вираз через наявність процесуальних касаційних фільтрів, які призначені для обмеження кількості випадків звернення до суду з касаційною скаргою. Це визначено у процесуальному кодексі в першу чергу через наявність підстав касаційного оскарження. Зауважимо, що відсутність належного обґрунтування щодо підстав звернення до касаційного суду може мати наслідком відмову у відкритті провадження в справі, що унеможливлює наступний розгляд касаційної скарги. Важливим вбачається виокремлення в змісті касаційної скарги підстав оскарження. Перспектива відкриття касаційного провадження в певній категорії справ суттєво залежить від наявності правових позицій Верховного Суду, адже у великій кількості випадків обґрунтування підстав оскарження судових рішень базується на правових позиціях. Отже, передумовами ймовірного відкриття провадження за касаційною скаргою вважаються: існування правових позицій Верховного Суду, певна форма адміністративного судочинства тощо [125, с. 184].

Постановляючи 12.09.2025 року ухвалу про продовження процесуального строку, Восьмий апеляційний адміністративний суд виходив з того, що на адресу суду надійшла заява від Львівської митниці щодо продовження строку на усунення недоліків апеляційної скарги. Так, через затримки у фінансуванні нею не оплачено в повному обсязі судовий збір за подання апеляційної скарги в межах визначених процесуальним законом строків. Переглядаючи судове рішення в цій справі, Верховний Суд зазначив, що під час вирішення питання правильності застосування норм процесуального права необхідно уникати як надмірного формалізму, так і надмірної гнучкості. Необхідно також підкреслити, що на час дії воєнного стану через збройну агресію російської

федерації, надто суворе застосування судами норм процесуального права щодо строків звернення до суду може визнаватися як таке, що має ознаки обмеження доступу до суду [130].

Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 18.04.2025 року в справі № 340/1171/24 ухвалу апеляційного суду скасовано, а справу передано для продовження розгляду в суд апеляційної інстанції. Згідно з обставинами справи, апеляційним судом апеляційну скаргу було залишено без руху, а потім повернуто, оскільки в ордері на правову допомогу адвокатом не зазначено повне найменування суду. Після повторної подачі скарги апеляційний суд відмовив у відкритті провадження, оскільки її було подано з пропуском строку апеляційного оскарження. З цього приводу касаційний суд дійшов таких висновків. Верховний Суд раніше уже вирішував подібне питання. Вимога судів України щодо необхідності зазначення в ордері назви конкретно визначеного суду вважається надмірно формалізованою [131].

В адміністративному судочинстві одним із способів перегляду судових рішень є їх перегляд за нововиявленими обставинами – юридичні факти, що не були відомі під час розгляду справи у суді, а також обставини, що законодавцем прирівнюються до нововиявлених. Ознаками таких обставин вважаються, їх наявність під час розгляду справи, а також їх невідомість сторонам та суду під час розгляду справи в суді. Провадження щодо перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами має на меті перевірити обґрунтованість та законність судового рішення не через судову помилку, а в розумінні нововиявлених обставин. Об’єктом перегляду в цьому випадку вважаються постанова або ухвала суду, що набрали законної сили [132, с. 6-8].

Іншим видом перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві є їх перегляд за виключними обставинами.

Перегляд судових рішень за виключними чи нововиявленими обставинами вважається окремою формалізованою процесуальною формою судового адміністративного процесу [5, с. 11].

Нововиявлені обставини мають відношення до фактів, покладених в основу судового рішення, що існували під час розгляду судом справи, проте не були відомі учасникам справи та були виявлені вже після набрання законної сили рішенням. Водночас виключні обставини — це вже нові факти, що виникли після вирішення судом справи. Перегляд за виключними обставинами судових рішень скерований на усунення помилок не суду, а держави [133, с. 118].

Отже, надмірний формалізм під час перегляду судових рішень апеляційним адміністративним судом проявляється в тих випадках, коли апеляційні суди застосовують занадто суворі правила, що переважають над справедливістю та доступністю до правосуддя. Надмірний формалізм в апеляційному провадженні проявляється в створенні судом процесуальних перешкод щодо подання апеляційних скарг, надмірних вимог до змісту, форми та строків їх подання, а також вимог та строків подання інших документів та вчинення діянь учасниками справи, притаманних розгляду судової справи в першій інстанції. Апеляційний суд уповноважений прийняти докази у випадках, коли суд першої інстанції допустив надмірний формалізм під час вирішення питання щодо їх приєднання до справи.

Формалізоване касаційне провадження адміністративного суду характеризується певними особливостями, зокрема: обмежений перелік рішень, постанов та ухвал, що оскаржуються до Верховного Суду; колегіальний розгляд справи; розгляд справи згідно з правилами спрощеного позовного провадження; неможливість вважати доведеними або встановлювати обставини, які не були встановленими у судових рішеннях попередніх судових інстанцій, неможливість вирішувати питання достовірності та переваги одних доказів перед іншими, обов’язковість врахування висновків Верховного Суду про застосування норм права у подібних правовідносинах; виправлення судових помилок нижчих інстанцій, забезпечення єдності судової практики тощо.

Надмірно формалізоване застосування «касаційних фільтрів» може обмежити доступ до правосуддя та порушити право на справедливий судовий розгляд.

Висновки до розділу 2

До основних способів прояву надмірного формалізму під час звернення до суду та відкриття провадження у справі відносять створення адміністративним судом процесуальних перешкод щодо реалізації норм процесуального права учасниками справи під час вирішення питання щодо необхідності відкриття провадження в справі, оформлення процесуальних документів (позовних заяв, клопотань, заяв), документів щодо повноважень представника, виготовлення копій документів, підтвердження сплати судового збору, дотримання та поновлення процесуальних строків тощо. Доступність до правосуддя може бути обмежена надмірним формалізмом в питанні поновлення строків звернення до суду, яке повинно вирішуватися з певною гнучкістю з урахуванням обставин справи, а не автоматично, адже не має абсолютного характеру.

Під час застосування процесуальних норм необхідно уникати як надмірної гнучкості, так і надмірного формалізму, що можуть мати наслідком нівелювання визначених законом процесуальних правил. Надмірний формалізм щодо тлумачення судом процесуальних норм вважається неправомірним обмеженням права на доступ до правосуддя як складового елемента права на справедливий суд.

Основними проявами надмірного формалізму під час розгляду справи та прийняття рішення адміністративним судом є створення судом процесуальних перешкод під час реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України усіма учасниками справи під час вирішення питання щодо забезпечення позову, здійснення повідомлення (виклику) про розгляд справи у суді, оформлення процесуальних документів, зокрема щодо повноважень представника, виготовлення копій процесуальних документів, вирішення питання про судовий збір, надсилання копій процесуальних документів стороною іншим учасникам справи, проведення відеоконференцій, дотримання

та поновлення процесуальних строків, інших процесуальних дій та рішень під час судового розгляду справи та ухвалення в ній рішень.

Процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві під час розгляду справи сприяє забезпеченню передбачуваності закону, дотриманню принципів верховенства права, справедливості, доступності правосуддя тощо. Занадто формальне ставлення до визначених законом вимог (надмірний формалізм) може призвести до обмеження дії зазначених принципів права.

Надмірний формалізм обмежує доступ до правосуддя, що може проявлятися також у великій кількості та обсягу законів, процесуальних кодексів, що суттєво ускладнює їх використання щодо високих ставок судового збору, наявності монополії адвоката, вимоги підтвердження повноважень представника в малозначних справах тощо.

Цифровізація адміністративного судочинства спрямована на уникнення надмірного формалізму, є вкрай необхідною та своєчасною, адже зміни до законодавства, удосконалення правовідносин повинні бути спрямовані на покращення стану відправлення правосуддя, його доступності, забезпечення безпеки розгляду справ.

До основних причин існування надмірного формалізму в адміністративному судочинстві України можна вважати історичні передумови, недоліки судової практики та правового регулювання , вчинення судової помилки, бюрократизацію правосуддя, нівелювання його мети тощо.

Надмірний формалізм під час перегляду судових рішень апеляційним адміністративним судом проявляється в тих випадках, коли апеляційні суди застосовують занадто суворі правила, що переважають над справедливістю та доступністю до правосуддя. Надмірний формалізм в апеляційному провадженні проявляється в створенні судом процесуальних перешкод щодо подання апеляційних скарг, надмірних вимог до змісту, форми та строків їх подання, а також вимог та строків подання інших документів та вчинення діянь учасниками справи, притаманних розгляду судової справи в першій інстанції. Апеляційний суд уповноважений прийняти докази у випадках, коли суд першої

інстанції допустив надмірний формалізм під час вирішення питання щодо їх приєднання до справи.

Формалізоване касаційне провадження адміністративного суду характеризується певними особливостями, зокрема: обмежений перелік рішень, постанов та ухвал, що оскаржуються до Верховного Суду; колегіальний розгляд справи; розгляд справи згідно правил спрощеного позовного провадження; неможливість вважати доведеними або встановлювати обставини, які не були встановленими у судових рішеннях попередніх судових інстанцій, неможливість вирішувати питання достовірності та переваги одних доказів перед іншими, обов'язковість врахування висновків Верховного Суду про застосування норм права у подібних правовідносинах; виправлення судових помилок нижчих інстанцій, забезпечення єдності судової практики тощо.

Надмірно формалізоване застосування «касаційних фільтрів» може обмежити доступ до правосуддя та порушити право на справедливий судовий розгляд.

Частину 4 статті 55 Кодексу адміністративного судочинства України після слів «відповідно до закону, статуту» необхідно доповнити словами такого змісту: «наказу про призначення на посаду, посадової інструкції, витягу з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Частину 8 статті 79 КАС України після слів «… не залежали від неї» необхідно доповнити словами: «та значення таких доказів для справи».

Пункт 2 частини 4 статті 59 КАС України варто доповнити реченням такого змісту: «В такому ордері зазначається назва установи, в якій адвокат надає професійну правничу допомогу».

РОЗДІЛ 3. НАДМІРНИЙ ФОРМАЛІЗМ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ВЕРХОВНОГО СУДУ

3.1. Тлумачення надмірного формалізму адміністративного судочинства в практиці Європейського суду з прав людини

Конституцією України визначено, що чинні міжнародні договори, які пройшли ратифікацію законодавчим органом влади, вважаються частиною національного законодавства.

Відповідно до ст. 55 Конституції України, кожна особа наділена правом після вичерпання національних засобів правового захисту звернутися до судових міжнародних установ або до міжнародних організацій, учасником чи членом яких є Україна. Зокрема, до Європейського суду з прав людини.

Правовою основою діяльності Європейського суду з прав людини вважається Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та ратифіковані протоколи до неї.

Статтею 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначено, що рішення Європейського суду з прав людини вважаються загальнообов’язковими для виконання нашою державою. Ст. 17 зазначеного закону встановлено, що усі суди під час розгляду справи повинні використовувати згадану Конвенцію та практику суду як джерело права. Саме тому рішення вказаного суду, зокрема й щодо надмірного формалізму, мають важливе значення для розуміння його змісту та сутності.

Зазначені норми передбачають не лише потребу відновлення порушених прав визначеного заявника, але й трансформацію процесуальних стандартів згідно з вимогами Суду. Отже, рішення ЄСПЛ можуть виконувати дві основні функції. По-перше, їхнє виконання – це певне відновлення порушених прав заявників, зокрема: відшкодування моральної шкоди, виплати компенсацій, інші форми індивідуальних заходів. По-друге, вони виконують так звану

«превентивно-інституційну» функцію: держави-учасниці повинні усунути системні недоліки задля того, щоб уникнути подальших подібних порушень [134].

Отже, судова практика ЄСПЛ, в тому числі й щодо тлумачення надмірного формалізму в діяльності адміністративних судів, спрямована на відновлення порушених прав людини, трансформацію національних стандартів законодавства та правосуддя до вимог ЄСПЛ.

Важливим практичним викликом в українському праві вважається необхідність встановлення часу «повного виконання» рішення ЄСПЛ. Верховний Суд неодноразово роз'яснював, що рішення Європейського суду з прав людини вважається повністю виконаним лише в тому разі, коли виплачена повна сатисфакція та виконані рішення національних судів, які були підставою для звернення до Страсбурга. Це підтверджує, що виконання – це не просто грошова компенсація, а комплексний процес із залучення судової системи, що має спрямування на повноцінне відновлення порушених прав, використовуючи всі наявні додаткові заходи [134].

Виконання рішень ЄСПЛ вважається основним елементом імплементації міжнародних стандартів правосуддя в Україні. Воно характеризується індивідуальним характером – це відновлення прав заявника, так і системним – усунення причин порушень. Попри наявні законодавчі механізми, практика підтверджує низку проблем: нечіткі критерії виконання рішень, низька координація між органами влади, певні затримки із сатисфакцією, нерівномірне застосування прецедентів національними судами. Досвід України підтверджує поступове зближення із європейськими стандартами, проте залишається значний простір для підвищення інституційної спроможності, забезпечення стабільної судової практики та системності щодо застосування загальних заходів. Ефективне виконання рішень ЄСПЛ – основний чинник посилення верховенства права та європейської інтеграції України [134].

Виконання рішень ЄСПЛ є свідченням наближення національної правової системи до європейських стандартів, у тому числі й щодо верховенства права.

У практиці Конституційного Суду України рішення Європейського суду з прав людини використовуються здебільшого як аргумент щодо підтвердження правильності застосування норм національного права. Проте ЄСПЛ не ігнорує фундаментальне значення міжнародних правових стандартів, розуміючи їх як важливі орієнтири щодо оцінювання внутрішньодержавного нормативного регулювання. Зазначене зумовлено тим, що система цінностей, що втілена в положеннях Європейської конвенції з прав людини, базується на конституційних традиціях держав-учасниць цього міжнародного договору [135, с. 34].

Варто підкреслити, що українській правовій культурі характерна стійка тенденція до існування формалізму. Багато судів сприймають та вважають практику ЄСПЛ лише як факультативний аргумент, а не як обов'язковий, визначений стандарт, що має інтегруватися у правову систему. Це зумовлює наявність ситуації, коли практика ЄСПЛ використовується для підтвердження вже сформованої правової позиції національного суду, а не для її врахування згідно з європейськими стандартами [136, с. 414].

Розуміння верховенства права як конституційного принципу вимагає того, щоб будь-яка особа могла передбачити, які правові наслідки настануть у випадку вчинення певних дій. Зміст принципу правової визначеності ЄСПЛ визначається як забезпечення передбачуваності певної ситуації та правовідносин. Зазначений принцип не дозволяє державі посилатися на те, що відсутній певний нормативний акт, що встановлює механізм реалізації свобод і прав осіб, визначених конституційними актами. Європейським судом з прав людини встановлено, що принцип правової визначеності передбачає, що заінтересовані особи мають мати можливість покладатись на зобов'язання держави навіть у тому разі, коли вони закріплені в нормативному акті, що не має автоматичної прямої дії. Зазначена дія цього принципу пов'язана з існуванням іншого принципу – відповідальності держави. З врахуванням наведеного, важливо зазначити, що за наявності у суду права розсуду, вибір конкретного способу вирішення того чи іншого питання судом у розумінні

виконання завдань судочинства та конституційних засад, слід розуміти не лише як право, а і як обов'язок суду, який реалізовується задля реального і ефективного судового захисту, утвердженню закону та формування правопорядку, авторитету судової влади. Крім того, у межах розсуду кожне судове рішення має мати легітимну мету, пропорційний баланс наслідків, зважену необхідність; метою розсуду є процесуальна справедливість; розсуд застосовується без надмірного формалізму [137, с. 58].

Дотримання формальних правил процесу, які дозволяють сторонам розглянути спір, є важливим та корисним, адже може обмежити дискреційні повноваження, запобігти свавіллю, забезпечити рівність сторін, дозволити вирішити спір, розглянути його ефективно та упродовж розумного строку, а також гарантувати повагу до суду та правову визначеність. Однак у практиці Суду визначено, що «надмірний формалізм» може порушувати гарантію права на доступ до суду. Постановляючи рішення за скаргою на надмірний формалізм, що здійснює вплив на рішення національних судів, Європейський суд за прав людини, в основному, розглядає справу по суті. Здійснюючи такий розгляд, ЄСПЛ часто наголошує на «належному здійсненні правосуддя» та «правовій визначеності» – двох основних елементах для розмежування прийнятного застосування процесуальних формальностей та надмірного формалізму. Зокрема, він дійшов висновку, що право на доступ до суду порушується у випадку, коли його регулювання перестає переслідувати мету правової визначеності та належного здійснення правосуддя, являє собою певного роду бар'єр, що перешкоджає учаснику судового процесу розгляду його справи по суті [138].

Отже, наявність процесуального формалізму в адміністративному судочинстві є позитивним аспектом обмеження дискреційних повноважень судді, дотримання рівності сторін, запобігання свавіллю, гарантування ефективного розгляду спору протягом розумного строку, доступності правосуддя та правової визначеності. Присутність надмірного формалізму,

навпаки, призводить до порушення принципів судочинства, що може бути визнано Європейським судом з прав людини порушенням статті 6 § 1 Конвенції.

О. В. Колісник зазначає, що дискусійним залишається питання межі між необхідністю неухильного дотримання процесуального закону та надмірним формалізмом допустимими прийнятними процедурними формальностями [56, с. 193].

Вплив практики ЄСПЛ на розвиток принципів та стандартів верховенства права в Україні вважається надзвичайно конструктивним і вагомим. Рішення ЄСПЛ набувають значення своєрідного дороговказу для національних судів, допомагають не тільки розширити розуміння змісту прав людини, а й утворити правову культуру. Зауважимо, верховенство права все частіше розглядається судом не лише як формальна засада, але й як реальний механізм захисту гідності людини та забезпечення справедливого правосуддя [136, с.415].

О.А. Мілієнко зазначає, що ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово звертає увагу, що право доступу до суду повинно не лише існувати, а й бути ефективним і практичним. Окрім викликів війни, доступ до правосуддя може бути ускладнений через високу вартість судового розгляду (судовий збір), відсутність правової допомоги [139, с. 203].

ЄСПЛ констатував, що право на доступ до суду є невіддільним складником гарантій, установлених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, враховуючи зміст принципів верховенства права та недопущення свавілля. Європейський суд з прав людини підкреслює, що важливо під час використання процесуальних норм уникати надмірного формалізму, що чинить перешкоди справедливому судовому розгляді, зокрема: зайво формалістичні правила процесу та трактування процесуальних вимог; надання оцінки строків позовної давності; оплата судового збору; допущення канцелярських помилок; зайво формалістичні рішення про затримання [140].

Погоджуємося з думкою, що надмірний формалізм в адміністративному судочинстві може проявлятися в надмірно формалістичному тлумаченні процесуальних норм; застосуванні позовної давності; сплаті судового збору

тощо. Під час застосування норм процесуального права суди повинні уникати надмірного формалізму, що може чинити перешкоди справедливому судовому розгляді.

Пізнавальною є судова практика ЄСПЛ у справі «Пінкас та інші проти Боснії та Герцеговини». Згідно з обставинами справи, скаржник перед зверненням до ЄСПЛ не звернувся до суду з конституційною скаргою в той час, як інші скаржники здійснили таке звернення. Європейський суд з прав людини у даній справі звернув увагу на необхідність використання правила про застосування норм з певною гнучкістю та без надмірного формалізму. Зазначене правило не є абсолютним і не підлягає застосуванню безмірно та автоматично [141, с.160].

Рішення ЄСПЛ в справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» розкриває такі обставини справи. Ухвалою Верховного Суду відмовлено у відкритті касаційного провадження, оскільки до неї не додано документів, які підтверджували б оплату судового збору. Після подання касаційної скарги в новій редакції, скаржник пропустив строк на оскарження. Отже, касаційна скарга була не розглянута через недотримання скаржником формальностей. Проте Європейський суд з прав людини зазначив, що вказане правило має застосовуватися без надзвичайного формалізму та з гнучкістю, воно не може застосовуватися машинально і не має абсолютного характеру; повинно враховувати всі обставини справи. Таким чином, зазначений суд дійшов висновку, що має місце надмірний формалізм [142].

Отже, ЄСПЛ визначено доцільність застосування правила про використання норм з певною гнучкістю та без надмірного формалізму. Зазначене правило не вважається абсолютним і його не можна застосовувати автоматично та безмірно, адже необхідно враховувати конкретні обставини кожної справи. Недотримання таких правил може вважатися порушенням права на справедливий судовий розгляд справи.

Рішенню Європейського суду з прав людини у справі «ТОВ «ФРІДА» проти України» передували такі обставини справи. Особа під час подання скарги до касаційного суду зазначила клопотання щодо поновлення строку в змісті

супровідного листа, наслідком чого стало прийняття рішення щодо відмови в розгляді касаційної скарги національним судом. Європейський суд з прав людини у зазначеній справі дійшов висновку, що під час застосування процесуальних норм, національні суди повинні уникати надмірного формалізму та надмірної гнучкості. ЄСПЛ визначає, що національний суд виявив надмірний формалізм [143].

Отже, з наведеного рішення ЄСПЛ випливає, що адміністративні суди зобов'язані уникати надмірного формалізму, що може вплинути на дотримання принципу справедливості під час прийняття рішення в справі, а також надмірної гнучкості, що може мати наслідком анулювання вимог Кодексу адміністративного судочинства України.

Практикою ЄСПЛ підтверджено належні правові інструменти для прояву гнучкості під час розгляду судових справ. Особливо актуальним вважається уникнення надмірного формалізму в умовах воєнного стану в Україні. Проявляючи належну сміливість, компетентність, самостійність, суди повинні забезпечити судочинство в такий спосіб, щоб це відповідало букві та духу воєнного часу [144].

У рішенні ЄСПЛ у справі «Марк Брауер проти Німеччини» від 1.09.2016 року суд дійшов висновку про обмеження права заявника на доступ до суду, оскільки він знаходився в психіатричній клініці та надіслав апеляційну скаргу помилково до неналежного суду. Національний суд допустив надмірну формальність, що суперечить принципу ефективного та практичного застосування Конвенції [145].

А. Генця зазначає, що доступ до правосуддя може обмежуватися законом. Формальність розгляду справи не означає обмеження та порушення прав особи на доступ до суду. Надмірний формалізм, навпаки, вважається проблемою для акта правосуддя, адже форма стає самоціллю, не виражає змісту права [146].

О.В. Щербанюк вказує, що надмірний формалізм, відповідно до практики Європейського суду з прав людини у справі «Santos Calado et al. v Portugal», спирається на трьох аспектах: чи є засоби оскарження передбачуваними; чи

після виявлення процесуальних помилок визначена особа зазнала невиправданого тягаря через такі помилки; та чи був формалізм надмірним, наприклад, у результаті надто суворого трактування процесуального правила, що чинило перешкоди в розгляді справи по суті та становило порушення права на ефективний судовий захист [147, с. 16].

Надмірний процесуальний формалізм, як специфічний вид обмеження права на суд, гарантованого статтею 6(1) Конвенції, передбачає застосування непропорційних процесуальних санкцій до особи за невиконання певних формальних вимог. Такий надмірний формалізм може бути результатом як недосконалості національних положень, так і неналежного способу їх застосування. Рішення з цього питання слід приймати з урахуванням усіх відповідних обставин справи. Хоча судова практика ЄСПЛ з цього питання дуже специфічна для кожного конкретного випадку, вона дозволяє визначити найважливіші фактори, які слід враховувати під час оцінки того, чи мав місце надмірний формалізм, несумісний з Конвенцією. По-перше, вкрай важливо визначити, чи мало застосування процесуальних санкцій до особи чітку основу в національному законодавстві, а також чи були положення, що становлять таку основу, розумно передбачуваними та самі по собі не становили непропорційної перешкоди для доступу до суду. Особливе значення має те, чи служили такі формальні вимоги законним цілям, зокрема правовій визначеності та забезпеченню належного функціонування системи правосуддя, що слід оцінювати з урахуванням, серед іншого, рівня та типу провадження, в ході якого мав місце ймовірний надмірний формалізм. По-друге, слід розглянути, чи теоретично виправдане положення, за обставин конкретної справи, не було застосовано надмірно формально, що стало надмірною перешкодою для доступу до суду. Недотримання певних формальних вимог іноді може бути виправданим. Істотною пом'якшувальною обставиною також може бути прояв стороною належної обачності під час провадження, що запобігає звинуваченню її в недбалості. Оцінка того, чи порушила певна справа заборону надмірного формалізму, і таким чином порушила статтю 6(1) Конвенції, є складним

процесом, що вимагає врахування як форми національних процесуальних положень, так і конкретних обставин справи. Однак, здається, що найважливішим висновком, зробленим із практики ЄСПЛ, є не стільки необхідність ретельної деформалізації судового провадження, скільки імператив для держав прагнути певного балансу між правом на доступ до суду та бажанням забезпечити ефективність судового провадження. Тому положення, що визначають формальні вимоги та санкції за їх невиконання, не повинні застосовуватися судами механічно, а радше таким чином, щоб враховувати конкретні обставини кожної справи [148, с. 135].

У справі «Пуаро проти Франції» Європейський суд з прав людини у своєму рішенні від 15 листопада 2011 року встановив, що тлумачення, надане національними судами процесуальних правил у цій справі, надмірно формальна, адже, оголосивши апеляцію заявниці неприйнятною, суди позбавили можливості оскаржити таке рішення. Отже, органи влади проявили надмірний формалізм та непропорційно порушили її право на доступ до суду [149].

Як зазначалося раніше, у своєму рішенні від 5 квітня 2018 року у справі «Зубац проти Хорватії» ЄСПЛ [150] наголошує на вагомості дотримання формалізованих правил процесу, адже забезпечується вирішення спору. Завдяки цьому може здійснюватися обмеження обсягу дискреції, запобігання свавілля, дотримання рівності сторін, ефективне вирішення справи та її розгляд протягом розумного строку, а також забезпечується повага до суду та юридична визначеність.

Отже, за допомогою процесуального формалізму може обмежуватися обсяг дискреції, відбувається запобігання свавіллю, забезпечується рівність сторін, ефективність розгляду справи та прийняття в ній рішення упродовж розумного строку, а також повага до суду та юридична визначеність. Водночас надмірний формалізм може чинити перешкоди забезпеченню ефективного та практичного права на доступ до суду згідно з п.1 ст.6 Конвенції.

У справі «Дос Сантос Коладо проти Португалії» в рішенні від 31 березня 2020 року ЄСПЛ дійшов таких висновків. Процесуальні формальності можуть

бути суворими для забезпечення належного здійснення правосуддя [151]. У судовій справі особа, як підставу для оскарження рішення суду, послалася на помилкову статтю закону, що мало наслідком відмову у прийнятті апеляції до розгляду. ЄСПЛ дійшов висновку, що таке рішення базувалося лише на описці, в той час, як підстава для апеляційної скарги була цілком зрозумілою для суду, який застосував надмірно формалістичний підхід [152].

А. Лазарська здійснила дослідження надмірного процесуального формалізму польських судів, який є результатом, серед іншого, надмірного робочого навантаження, з яким вони стикаються. З цієї причини суди схильні обирати формальний (і найкоротший) шлях для завершення провадження. Однак вибір такого «скороченого» шляху не може бути прийнятним, особливо коли він передбачає надмірний формалізм та відмову в доступі до суду. ЄСПЛ чітко дає зрозуміти, що формалізм загалом допустимий, але завжди має залишатися підпорядкованим принципу пропорційності. Крім того, справи Пароля, Адамковського та Борковського виявляють системні недоліки у роботі судів, пов'язані з неналежною судовою практикою щодо надання процесуальних інструкцій. Суди схильні застосовувати правила щодо формальних вимог надзвичайно суворо та недбало, ігноруючи наслідки відсутності доступу до суду. Деякі судові посадовці ставляться до формальних вимог як до «щільного сита», яке використовується для закриття справ з формальних підстав: часто, щойно справа потрапляє до судді, суддя не лише перевіряє, чи є його суд належним місцем розгляду та чи має юрисдикцію, або чи справу було належним чином розподілено, але й активно шукає формальні недоліки у заявах позивача. Таким чином, процесуальне право, а точніше його практичне застосування, іноді нагадує мінне поле. Процесуальне право, включаючи правила щодо формальностей, має бути засобом, що сприяє реалізації матеріального права та захищає матеріальні права. Процесуальні правила покликані підтримувати баланс між двома цінностями: правовою визначеністю та справедливістю. Однак застосування процесуального права не повинно спотворювати саму сутність справедливого судового розгляду. Процесуальне

право не повинно використовуватися інструментально для ліквідації справ, що надходять, та перешкоджати сторонам у судовому процесі використовувати засоби правового захисту [153, с. 58].

Досліджуючи надмірний формалізм у практиці індонезійських судів, Акселія Деандра Путрі Сурья зазначає, що надмірний формалізм відіграє вирішальну роль у забезпеченні дотримання статті 6 Конвенції, запобігаючи суворому застосуванню формальних процесуальних правил, що перешкоджає доступу до правосуддя. Хоча концепція надмірного формалізму не має точного визначення, емпіричне правило допомагає судам забезпечити відсутність випадків надмірно жорсткого тлумачення процесуальних вимог, коли панує уявлення про те, що стаття 6 ЄКПЛ повинна мати пріоритет для забезпечення захисту прав, а їх здійснення не обмежується непропорційно національним процесуальним законодавством. ЄСПЛ також наголошує, що, хоча формалізм є необхідним, він не повинен доходити до того, щоб ставити під загрозу право на справедливий розгляд справи та доступ до суду. Індонезійська судова практика демонструє суворіше дотримання формальних критеріїв з мінімальними коригуваннями, щоб гарантувати, що такі критерії не перешкоджають надмірно доступу до правосуддя. Цей суворіший підхід вказує на необхідність удосконалення для узгодження з міжнародними стандартами, як це пропагує ЄСПЛ, який послідовно наполягає на балансі між процесуальними вимогами та матеріальними правами, оскільки доступ до правосуддя залежить не лише від наявності цих рекомендацій, але й від того, наскільки ефективно люди можуть орієнтуватися в них та використовувати їх. Таким чином, хоча процесуальна ретельність є важливою, вона повинна бути збалансована з необхідністю забезпечення справедливого та обґрунтованого правосуддя, принципу, якого індонезійські суди повинні дотримуватися, щоб відповідати міжнародним стандартам [154, с. 201].

У справі «Патріколо та інші проти Італії» ЄСПЛ дійшов висновку, що процесуальні правила іноді можуть перешкоджати основоположному праву на доступ до суду, захищеному статтею 6 Європейської конвенції з прав людини.

ЄСПЛ постановив, що, хоча й прагнучи законної мети правової визначеності та належного здійснення правосуддя, суворе дотримання таких формальностей може становити порушення права на доступ до суду, особливо якщо воно підриває саму сутність цього права. У своєму рішенні ЄСПЛ вказав, що доступ до правосуддя не може бути обмежений надмірним формалізмом. Італійська судова практика вимагає від апелянта подання копії рішення з відповідним звітом про повідомлення протягом двадцяти днів з моменту подання апеляції. Однак інколи ця формальна вимога тлумачилася настільки жорстко, що це перешкоджало розгляду апеляції по суті. У справі Патріколо апелянти подали відсутню документацію на пізнішому етапі провадження, але їхню апеляцію все ж було визнано неприйнятною. ЄСПЛ визнав, що, прийнявши такі запізнілі заходи, права заявників могли бути захищені без шкоди для швидкого проведення судового розгляду. ЄСПЛ застосував принцип пропорційності, оцінюючи, чи був процесуальний формалізм виправданим стосовно поставленої мети. У цьому випадку суворе дотримання правил перешкоджало розгляду апеляцій по суті, що фактично ставило під загрозу доступ апелянтів до правосуддя. У рішенні повторно зазначалося, що процесуальні правила, якщо вони застосовуються надмірно формально, ризикують порушити статтю 6 Конвенції. Рішення ЄСПЛ у справі «Патріколо та інші проти Італії» є важливим нагадуванням про баланс між повагою до процесуальних правил та захистом основоположних прав. Надмірна формальність не може стати нездоланною перешкодою для тих, хто прагне справедливості [155].

У справі «Лосте проти Франції» ЄСПЛ дійшов висновку про порушення Конвенції. Встановлено, що застосований засіб правового захисту був неефективним, адже адміністративні суди застосували надмірний формалізм, відхиливши позов заявниці через строк позовної давності [156, с. 31].

Отже, право на доступ до суду не вважається абсолютним, тому що може зазнавати обмеження та регулюватися державою. У випадках надмірно суворого змісту процедурного правила, що чинить перешкоди в розгляді справи заявника по суті, наявний надмірний формалізм, що може суперечити

ефективному праву на доступ до суду, принципу справедливості як елементу верховенства права, що є порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції.

Н.Ю. Сакара [19, с. 83], посилаючись на погляди Дж. Пітерса звертає увагу на існування випадків надання характеристики процесуальному формалізму з погляду своєрідного інструменту щодо обмеження судової дискреції. Зокрема, судове рішення повинно базуватися виключно на існуючих правилах. Водночас виконання стримуючої функції формалізму ймовірно тільки у випадках існування системи чітко встановлених правових норм, згідно з якими можна вирішувати всі питання права. Крім того, суддя повинен завжди діяти неупереджено, чуйно та ухвалювати вмотивовані судові рішення, лояльно, що надає можливість максимально наблизити судове рішення до закону [157].

Зауважимо, відповідно до абз. 2 ч. 4 ст. 245 КАС України, у випадку ухвалення судом рішення на користь позивача, орган державної влади зобов'язаний враховувати зміст правової оцінки, що надана в рішенні судом.

На практиці бувають випадки, коли позивачу після задоволення його позову доводиться повторно суто з формальних підстав звертатися до суду з аналогічним позовом після часткового виконання рішення суду.

З метою реалізації положень ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод про ефективний засіб юридичного захисту необхідно абзац 2 частини 4 статті 245 КАС України доповнити словами такого змісту: «що дозволяє примусове виконання рішення та виключає повторне звернення до суду у випадку невиконання такого рішення».

У судовій практиці зустрічаються яскраві випадки застосування дискреції судом. Так, постановою ВС від 08 січня 2025 року в справі № 120/3505/22 встановлено, що надмірний формалізм на стадії відкриття провадження вважається порушенням права на справедливий судовий захист. При цьому процедура звільнення від оплати судового збору вважається дискреційним правом, а не обов'язком суду [158].

Отже, надмірний формалізм в адміністративному судочинстві проявляється також через дискреційні повноваження суду, зокрема під час вирішення

питання щодо звільнення від сплати судового збору, визначення у своєму рішенні такого способу захисту, що не суперечить закону. Дискреція суду має узгоджуватися із завданнями та засадами адміністративного судочинства, зокрема з принципами диспозитивності та верховенства права.

У практиці ЄСПЛ останнім часом було запроваджено процедуру ухвалення «пілотних рішень», що суттєво стимулюють держави-члени Ради Європи здійснювати забезпечення належного рівня захисту прав і свобод осіб, що знаходяться під їхньою юрисдикцією. Це стосується прийняття рішень щодо системних проблем національного законодавства, що фактично стають головною причиною наявності великої кількості однотипних скарг. Тому, природа «пілотних рішень» ЄСПЛ обумовлює значний інтерес для юридичної доктрини [159, с. 243]. Отже, пілотні рішення – це специфічний вид судових рішень, у змісті яких ЄСПЛ не тільки встановлює порушення певних положень Конвенції, але й відбувається ґрунтовний аналіз обставин, що призводить до наявності значної кількості таких однотипних порушень. Такий аналіз сприяє виявленню системних проблем, що є причиною порушень [159, с. 247].

Європейський суд з прав людини виконує важливу роль не тільки в застосуванні правових норм Європейської конвенції з прав людини, але й створює підґрунтя для розширеного її тлумачення та наступного втілення її суті в національне судочинство європейських країн. Таке розширене трактування Конвенції надає підстави для створення нових понять, що набувають уніфікованого характеру та застосовуються в усіх національних судах однотипно. Право в ЄС у великій мірі набуло міжнародно-прецедентного характеру через те, що значна частина зазначених рішень базується на правових висновках і поняттях попередньо прийнятих його рішень, що були ухвалені на підставі звернень громадян різних держав. У зазначених рішеннях вирішується питання лише щодо порушення прав людини під час розгляду, в тому числі й адміністративних справ, а також строків виконання зазначених рішень [160, с. 144].

Під час розгляду адміністративних справ та прийняття в них рішень суди повинні уникати надмірного формалізму, який може спричиняти перешкоди справедливому судовому розгляді. Використання процесуальних норм передбачає необхідність дотримання адміністративними судами юридичної визначеності та здійснення належного правосуддя. За допомогою зазначених факторів здійснюється розмежування між надмірним формалізмом та формалізмом. Якщо процесуальні норми не мають метою досягнення юридичної визначеності та належного здійснення правосуддя, відбувається порушення права на доступ до суду [161, с. 231].

Отже, Європейський суд з прав людини визначає надмірний формалізм в адміністративному судочинстві як механічне та бюрократичне застосування процесуальних норм без урахування доцільності цього та обставин справи, практичні перешкоди у здійсненні судочинства, що є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції захисту прав людини і основоположних свобод, коли процесуальні правила суперечать правовій визначеності. Наявність процесуального формалізму в адміністративному судочинстві є позитивним аспектом обмеження дискреційних повноважень судді, дотримання рівності сторін, запобігання свавіллю, гарантування ефективного розгляду спору протягом розумного строку, доступності правосуддя та правової визначеності. Надмірний формалізм, навпаки, призводить до порушення принципів адміністративного судочинства, що визнається Європейським судом з прав людини порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції захисту прав людини і основоположних свобод.

Європейським судом з прав людини визначено, що надмірний формалізм в адміністративному судочинстві може проявлятися також через дискреційні повноваження суду, зокрема під час вирішення питання про звільнення від сплати судового збору, визначення у своєму рішенні такого способу захисту, що не суперечить закону. Дискреція суду має узгоджуватися із завданнями та засадами судочинства, зокрема з принципами диспозитивності та верховенства права.

Абзац 2 частини 4 статті 245 КАС України доповнити словами такого змісту: «що дозволяє примусове виконання рішення та виключає повторне звернення до суду у випадку невиконання такого рішення».

3.2. Надмірний формалізм адміністративного судочинства в практиці Верховного Суду

У судовій практиці сучасного періоду простежується поступовий перехід від вузького формалізму до застосування норм права. Верховний Суд дедалі частіше використовує принцип правової визначеності, пропорційності та справедливого балансу, що відповідає основним стандартам ЄСПЛ. Це проявляється під час розгляду судом справ, де орієнтуються не лише на законність, а й на реальний захист прав та інтересів особи. Таким чином, аналіз практики Верховного Суду надає можливість оцінити її як важливий чинник реалізації верховенства права. Зазначене підтверджує поступову інтеграцію європейських підходів до вчинення правосуддя, в основі яких – людина, її гідність та реалізація права на справедливий судовий розгляд [162, с. 533].

Відповідно до статті 126 Конституції України, недоторканність і незалежність суддів гарантуються законами та Конституцією України. Забороняється будь-який вплив на суддю.

Згідно ч. ч. 5, 6 статті 13 Закону «Про судоустрій і статус суддів», висновки Верховного Суду щодо застосування правових норм вважаються обов’язковими для виконання всіма органами державної влади. Вказані висновки Верховного Суду повинні враховуватися іншими судами при використанні таких норм права.

Якщо суддя попередньої інстанції не згоден із висновком Верховного Суду, то він наділений повноваженнями відступити від нього, в іншому випадку рішення судді може визнаватися неправосудним, адже не відповідатиме його внутрішньому переконанню [163, с. 8].

Відповідно до ч. 5 ст. 242 КАС України, при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

Згідно ч. 4 ст. 6 Закону України «Про адміністративну процедуру» висновки ВС про застосування норм права вважаються обов'язковими для всіх органів публічної адміністрації, що використовують певний нормативно-правовий акт, що містить таку правову норму.

Варто зазначити, що, відповідно до п. п. 21, 22 ч. 1 ст. 4 КАС України, типові адміністративні справи – це адміністративні справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги. Зразкова адміністративна справа – типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення. Під час ухвалення рішення у типовій справі, що відповідає ознакам зразкової справи, суд повинен враховувати правові висновки Верховного Суду у зразковій справі [164].

Відповідно до ч. 5 ст. 346 КАС України суд, що здійснює розгляд справи в касаційному порядку, наділений правом передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду з підстав встановлення виключної правової проблеми.

Зауважимо, що з доктринального погляду дефініцію «виключна правова проблема» необхідно розглядати у двох її ключах: процесуально-правовому і матеріально-правому. З матеріально-правової точки зору змістом «виключної правової проблеми» вважається наявність законодавчих прогалин, адже їх відсутність знецінює поняття виключної правової проблеми. Водночас змістом «виключної правової проблеми» з процесуально-правового погляду вважається судова правотворчість, яка допомагає Великій Палаті Верховного Суду долати таку «виключну правову проблему». Сама ж Велика Палата Верховного Суду тлумачить поняття «виключної правової проблеми» з практичної точки зору, вказуючи, що її потрібно розглядати з кількісної та якісної сторони. Кількісний

критерій підтверджує, що певна проблема виникла не в одній визначеній справі. Варто підкреслити, що про наявність якісного критерію виключної правової проблеми підтверджують неоднакові висновки, яких дійшли суди при розгляді зазначених справ щодо суті позовних вимог (ухвала ВС від 3.11.2021 року у справі № 643/21744/19). Під виключною правовою проблемою варто розуміти суперечливості, неповноту чи нечіткість змісту норми права, або ж її відсутність, що робить неможливим її застосування за відсутності судової правотворчості, яка вважається процесуально-правовою формою подолання таких правових проблем [160, с. 140].

Підкреслимо, що наявність інституту зразкових справ і розгляду типових справ дає можливість дійти висновку про збільшення кількості використання в адміністративному судочинстві судового прецеденту як джерела права. Під час розгляду судами першої інстанції типових справ при складенні тексту судових рішень використовують типові ознаки. Специфічною особливістю типових справ вважається те, що суд, що розглядає типову справу, уповноважений на зупинення провадження згідно з клопотанням учасника справи або ж за власною ініціативою суду, якщо Верховним Судом у відповідній зразковій справі було відкрито провадження. Провадження у типовій справі має бути відновлено з часу набуття чинності рішенням Верховного Суду у визначеній зразковій справі. Вагомим вважається питання невідкладного оприлюднення інформації щодо набуття чинності рішенням Верховного Суду у зазначеній зразковій справі, адже існують випадки, коли суд першої інстанції вчасно може не отримати зазначену інформацію й може не поновити провадження в раніше зупинених типових справах, в тому числі й саме з дня набуття чинності судовим рішенням Верховного Суду у певній зразковій справі [165, с. 33].

Дискусійні питання щодо того, чи є рішення Верховного Суду та правові висновки, що в них сформовані, судовими прецедентами можна вирішити шляхом формування критеріїв та вимог, яким вони мають відповідати. Існує думка, що практика касаційних судових органів стає джерелом права лише в тому разі, коли в судовому рішенні дотримані такі вимоги: наявність положень,

які встановлюють особливості застосування нормативних актів; формулювання правової позиції, за допомогою якої здійснюється подолання прогалин, формування нових правил матеріального чи процесуального характеру, здійснення тлумачення правової норми [166, с. 149].

Існує також думка, що під судовим прецедентом варто розуміти рішення суду, що прийняте під час здійснення правосуддя у судовій справі з певного процесуального питання, в якому визначено правило, яке вважається загальнообов'язковим для використання судами нижчої або тієї ж ланки при розгляді подібних процесуальних питань [167, с. 177].

Одним з таких процесуальних питань цілком могло стати питання процесуальних строків. Ухвалою ВС від 12.05.2025 року відмовлено у відкритті провадження. Постановляючи ухвалу в зазначеній справі про повернення позовної заяви, суд першої інстанції дійшов висновків, що поважних причин пропуску строку звернення позивача до суду не встановлено і доказів відповідних не надано. Верховний Суд у постанові від 29.09.2022 року у справі №500/1912/22 встановив, що під час застосування процесуальних норм варто уникати надмірної гнучкості та надмірного формалізму, що може мати наслідком знецінення процесуальних вимог, визначених законом. ВС у справі № 990/270/23 у постанові від 01.02.2024 року підкреслив, що поважними можуть визнаватися лише ті обставини, що вважаються непереборними та не залежать від волі сторони, що призвели до дійсних перешкод у своєчасному вчиненні процесуальних дій сторонами у справі. У справі «Пономарьов проти України» ЄСПЛ конкретизував, що питання щодо поновлення строків на оскарження вважаються дискреційними повноваженнями суду, проте такі повноваження не вважаються необмеженими. У справі «Устименко проти України» Європейський суд з прав людини вказав, що поважні причини не є чіткими, тому суди повинні зазначати причини ухвалення рішення про поновлення процесуального строку, інакше може порушуватися принцип правової визначеності [168].

У зв’язку з наведеним, було б за доцільне внести зміни до КАС України, доповнивши статтю 123 частиною 5 такого змісту: «Поважними визнаються лише такі причини пропуску строку звернення до суду, що не залежать від волевиявлення сторони та пов`язані з суттєвими перешкодами своєчасному вчиненню у справі певних процесуальних дій».

Судова практика Конституційного Суду України та Верховного Суду підтверджує поступовий, але впевнений відхід від формалізму та чітку спрямованість на принципи пропорційності, справедливості, незалежності суду, правової визначеності та ефективного доступу до правосуддя. Це підтверджує про реальне панування верховенства права не тільки як декларативної норми, але також як практичного критерію щодо оцінки діяльності суду та держави в цілому [162, с. 537].

Підкреслимо, що одні науковці відстоюють позицію, що в системі права України існує і успішно функціонує таке джерело права, як судовий прецедент, інші – навпаки.

Статтею ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що Верховний Суд вважається найвищим судом у системі судоустрою, що забезпечує єдність та сталість судової практики у визначеному процесуальним законом спосіб і порядок. Верховний Суд у межах своїх повноважень: 1) відправляє правосуддя; 2) аналізує судову статистику, здійснює узагальнення судової практики; 3) формує висновки щодо проєктів нормативних актів законодавчого рівня щодо питань судочинства, судоустрою, виконання судових рішень, статусу суддів, а також інших питань, що пов’язані із системою судоустрою; 4) формує висновок щодо наявності чи відсутності у діяннях Президента України ознак державної зради чи іншого злочину; на підставі звернення Верховної Ради України вносить подання щодо неспроможності Президента України виконувати повноваження згідно з станом здоров’я; 5) звертається до Конституційного Суду України з питань конституційності законів та інших нормативних актів щодо питань офіційного тлумачення Конституції України; 6) здійснює забезпечення однакового застосування норм

права; 7) надає судам нижчої інстанції методичну допомогу з питань правозастосування; 8) управляє об'єктами державної власності у сфері його управління; 9) інші визначені законом повноваження [169].

Варто зазначити, що на сьогодні існує проблематика розуміння правової природи рішень касаційного суду. З однієї сторони, це дійсно судовий прецедент, з іншої – він не характеризується стабільністю, адже його не завжди використовують суди, наявні випадки, коли існують декілька протилежних висновків ВС з одного і того ж питання [170, с. 43].

У країнах романо-германської системи права судовий прецедент офіційно не визнається джерелом права, але фактично він себе проявляє як своєрідна концепція «усталеної судової практики», згідно з чим низка раніше прийнятих судових рішень вважається як переконливий доказ правильного тлумачення правової норми. Нормативно ця «усталена судова практика» більше нагадує правове обґрунтування, висловлене судами, аніж встановлений обов'язок дотримуватися раніше ухвалених рішень [171, с. 22].

Зазначена концепція сприяє передбачуваності та правовій визначеності судових рішень, адже дозволяє судам орієнтуватися на визначену практику розгляду аналогічних справ. Вона не має загальнообов'язкової сили stare decisis, як у системі загального права, але фактично виконує подібну роль, забезпечуючи сталість судової практики та єдність правозастосування. Рішення вищих судів відіграють основоположну функцію у формуванні судової практики в країнах континентального права, адже можуть виконувати функцію своєрідного орієнтира для судів нижчих інстанцій. Зокрема, в українській правовій системі судова практика Верховного Суду виступає таким орієнтиром [172, с. 329].

Варто зазначити, що в сучасних реаліях панує підтверджена думка про те, що основним джерелом права вважається нормативно-правовий акт, в той час як правовий прецедент джерелом права не визнається. Останнім часом дедалі більша кількість науковців намагаються віднайти місце правового прецеденту в системі джерел права України [173, с. 90].

Так, існує також думка, що судовий прецедент все ж таки виконує роль джерела права, незважаючи на те, що формально він не визначений як такий у законодавстві. Рішення Верховного Суду, Конституційного Суду України, а також Європейського суду з прав людини дедалі частіше слугують своєрідним орієнтиром для судів нижчих інстанцій, забезпечуючи в такий спосіб передбачуваність і єдність правозастосування, допомагаючи ліквідувати прогалини у вітчизняному праві [173, с. 91].

Вважаємо, що позитивний вплив на правозастосування і сьогодні чинить судова практика Верховного Суду. Так, постановою Великої Палати Верховного Суду від 25.04.2024 року в справі № 320/14843/23 ухвалу Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 27.09.2023 скасовано. Повертаючи позовну заяву, Касаційний адміністративний суд дійшов висновку, що позивач на виконання ухвали суду не усунув недоліки позовної заяви. В апеляційній скарзі апелянт посилався на те, що не було підстав для залишення його позовної заяви без руху, адже позовна заява відповідала вимогам, визначеним законом. Обґрунтовуючи своє рішення, суд дійшов висновку, що після відкриття провадження у справі суд першої інстанції може провести підготовче судове засідання у випадку необхідності з'ясування визначених питань. Таким чином, суд не був позбавлений можливості прийняття рішення щодо відкриття провадження у справі на час звернення до суду з позовом [174].

На підставі вищенаведеного було б за доцільне запропонувати внести зміни до КАС України. Зокрема, ст. 169 доповнити частиною 11 такого змісту: «Суддя не може постановити ухвалу про залишення без руху та повернення позовної заяви з тих підстав, що можуть бути усунені під час підготовчого чи судового засідання».

Постановою Верховного Суду від 11.04.2024 року в справі № 160/5626/23 встановлено, що ухвалою суду апеляційну скаргу повернуто з підстав недодання документів, що підтверджують повноваження підписанта скарги. Зокрема, апелянтом не додано до скарги документів на підтвердження

необхідних повноважень щодо представництва інтересів відповідача. Згідно усталеної практики ВС повернення заяв можлива у випадку процесуальної можливості перевірити наявність в особи відповідних повноважень щодо самопредставництва юридичної особи. Суд може скористатися відомостями Єдиного державного реєстру юридичних осіб або ж запропонувати особі надати додаткові документи на підтвердження повноважень. Інше тлумачення таких положень полягає у надмірному формалізмі.

Переконані, що вказаний висновок суду цілком можна застосувати й до відправлення правосуддя судом першої інстанції. Попередньо сформована пропозиція змін до законодавства щодо недопущення постановлення ухвали про повернення позовної заяви з тих підстав, що можуть бути усунені під час підготовчого чи судового засідання підлягає до застосування й у випадку непідтвердження повноважень позивача, адже їх наявність може бути підтверджена в підготовчому чи судовому засіданні.

Незважаючи на відсутність офіційного визнання прецеденту як джерела права, не можна робити висновок про його відсутність у національній правовій системі. На сьогодні правовий прецедент виконує певну додаткову роль, адже виступає своєрідним регулятором правових відносин, який займає підпорядковане щодо нормативно-правового акту місце. Значення прецеденту полягає у деталізації деяких положень нормативних актів, тлумаченні суперечливого змісту норм права. Щодо судової практики, то вона також має важливу роль щодо подолання недоліків законодавства. Її роль полягає у своєрідному пристосуванні норм права до умов життя, що існують на момент розгляду справи та прийняття в ній рішення. Для подальшого розвитку правової системи доцільним серед деяких науковців вбачається визнання судового прецеденту як джерела права. Вагоме значення для його запровадження – повинні відбутися зміни до процесуального законодавства [175, с. 62].

Серед вчених відсутня єдина думка, чи може судовий прецедент бути джерелом права в Україні, адже він вважається лише прикладом реалізації норм

права, тому що кожна судова справа є унікальною, з різними обставинами, людьми та відмінностями і на 99,9% однакових справ не існує [176, с. 454].

Можна вести мову про такі характерні ознаки судового прецеденту: утворення у випадку відсутності правового регулювання; нормативний характер; здійснюється формалізація в судовому рішенні; формування судом вищої інстанції; виникає під час відправлення правосуддя; оприлюднення в офіційних джерелах. Водночас нормативність як головна ознака прецеденту вважається передумовою для визнання його як джерела права у формально-юридичному сенсі. Під судовим прецедентом часто розуміють оприлюднене в офіційному виданні конкретне судове рішення, ухвалене судом вищої інстанції під час розгляду справи у випадку відсутності правового регулювання [177, с. 55].

Зауважимо, що судова практика – це результат правозастосовної діяльності суду, що знаходить вираз у певних правових актах: рішеннях у зразкових справах, інформаційних листах, узагальненнях судової практики, судових рішеннях. Під час такої діяльності суду формуються концептуальні підходи до вирішення деяких категорій справ, а тому виникає судова доктрина. Судовий прецедент – це результат діяльності судів вищої інстанції щодо розгляду справ та прийняття в них рішень [178, с. 30].

Дефініція «судова практика» є неуточненим поняттям з боку законів логіки, адже це поняття є багатогранним. Зокрема, існує судова практика окремо взятого судді, практика розгляду справ районних та апеляційних судів, практика Верховного Суду, а також судова практика Європейського суду з прав людини [160, с. 82].

Судова практика увесь час підіймає перед суддями питання щодо якісних і надійних знань як у сфері теоретико-правових основ, як процесуального, так і матеріального права, що дає можливість здійснити тлумачення норм права не тільки з погляду їх змістовно-правової суті, а й скеровувати свої знання у сферу загального права. Якщо судова практика має природу підсумкового рекомендаційно-правового характеру, то судова правотворчість вважається

наслідком швидкоплинності суспільного розвитку, в якому існування законодавчих прогалин з підстав неузгодженості законодавства виступає звичною справою, а тому подолання таких законодавчих прогалин вважається професійним обов’язком суду [160, с. 87].

З впровадженням інституту типових справ та зразкових рішень в державі не відбулося повною мірою становлення прецедентного права. Інститут зразкових рішень та типових адміністративних справ вважається класичним прикладом концепції «jurisprudence constante», що наявний в континентальній правовій сім’ї, та має спрямування, в основному, на економічну, організаційну та темпоральну ощадливість ресурсів крізь призму спрощеного розгляду однотипних справ [179, с.232].

Існує думка, що судовий прецедент посідає основоположне місце в системі джерел національного права, вважається ухваленим по конкретній судовій справі рішенням та водночас обов'язковим до застосування при розгляді аналогічних питань. Зауважимо, судовий прецедент необхідно відмежовувати від усталеної судової практики, під якою необхідно розуміти твердження юридичного змісту, що здійснюють конкретизацію норм права та закріплені в ряді судових актів. На противагу судовому прецеденту, який вважається одиничним актом суду, під судовою практикою розуміється сукупність рішень судів з певного правового питання, що знаходять вирішення в судових актах та водночас конкретизують норми права [180, с. 78].

Існує також думка, що відсутність єдиного та сталого підходу до з’ясування сутності судового прецеденту не заперечує визнання актів Верховного Суду, які за своїм значенням прирівнюються до такого джерела права, як судовий прецедент [181, с. 149].

Постановою Верховного Суду від 11 червня 2024 року встановлено, що під час нового розгляду справи суд не виконав вказівок Верховного Суду, визначених у цій справі. Зазначене підтверджує порушення судом положень ч. 5 ст. 353 КАС України, якою встановлено, що мотиви і висновки, з яких скасовані рішення, є обов’язковими для судів нижчої інстанції при новому

розгляді справи. Тому Верховний Суд скасував постанову суду апеляційної інстанції і знову направив справу для нового розгляду [182].

Зауважимо, американська правова система прийняла у спадок традиції англосаксонської системи права, адже тривалий період здійснювала своє формування під значним впливом загального права, в якому актам федеральної влади призначалося другорядне значення. Тому й способи та методи законотворчості, які здійснюють вплив на якість підготовки федерального законодавства, а також його юридичну визначеність, не отримували належної уваги [183, с. 21].

Отже, можливість існування судового прецеденту в адміністративному судочинстві обумовлюється такими факторами: формується судовим рішенням Верховного Суду, забезпечує єдність судової практики, тлумачення норм, заповнення прогалин та подолання колізій у законодавстві, сприяє передбачуваності та прогнозованості судових рішень.

Статтю 123 Кодексу адміністративного судочинства України необхідно доповнити частиною 5 такого змісту: «Поважними визнаються лише такі причини пропуску строку звернення до суду, що не залежать від волевиявлення сторони та пов’язані з суттєвими перешкодами своєчасному вчиненню у справі певних процесуальних дій».

Статтю 169 Кодексу адміністративного судочинства України варто доповнити частиною 11 такого змісту: «Суддя не може постановити ухвалу про залишення без руху та повернення позовної заяви з тих підстав, що можуть бути усунені під час підготовчого чи судового засідання».

Висновки до розділу 3

Європейський суд з прав людини визначає надмірний формалізм в адміністративному судочинстві як механічне та бюрократичне застосування процесуальних норм без врахування доцільності цього та обставин справи, практичні перешкоди у здійсненні судочинства, що є порушенням п. 1 ст. 6

Конвенції захисту прав людини і основоположних свобод, коли процесуальні правила суперечать правовій визначеності. Наявність процесуального формалізму в адміністративному судочинстві є позитивним аспектом обмеження дискреційних повноважень судді, дотримання рівності сторін, запобігання свавіллю, гарантування ефективного розгляду спору протягом розумного строку, доступності правосуддя та правової визначеності. Натомість наявність надмірного формалізму, навпаки, призводить до порушення принципів судочинства, що визнається Європейським судом з прав людини порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції захисту прав людини і основоположних свобод.

Європейським судом з прав людини визначено, що надмірний формалізм в адміністративному судочинстві може проявлятися також через дискреційні повноваження суду, зокрема під час вирішення питання про звільнення від сплати судового збору, визначення у своєму рішенні такого способу захисту, що не суперечить закону. Дискреція суду має узгоджуватися із завданнями та засадами судочинства, зокрема з принципами диспозитивності та верховенства права.

Абзац 2 частини 4 статті 245 КАС України доповнити словами такого змісту: «що дозволяє примусове виконання рішення та виключає повторне звернення до суду у випадку невиконання такого рішення».

Статтю 123 Кодексу адміністративного судочинства України необхідно доповнити частиною 5 такого змісту: «Поважними визнаються лише такі причини пропуску строку звернення до суду, що не залежать від волевиявлення сторони та пов`язані з суттєвими перешкодами своєчасному вчиненню у справі певних процесуальних дій».

Статтю 169 Кодексу адміністративного судочинства України варто доповнити частиною 11 такого змісту: «Суддя не може постановити ухвалу про залишення без руху та повернення позовної заяви з тих підстав, що можуть бути усунені під час підготовчого чи судового засідання».

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання щодо визначення прояву надмірного формалізму в адміністративному судочинстві. У результаті дисертаційної роботи отримано такі основні результати:

1. Встановлено, що процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві – це стан виконання суб’єктами судового процесу норм Кодексу адміністративного судочинства України, а також дотримання ними адміністративної процесуальної форми, що є необхідною умовою належного відправлення правосуддя.

Визначено, що процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві України розглядається крізь призму обов’язку суб’єктів процесу дотримуватися норм адміністративного судочинства під час розгляду справи та прийняття в ній рішення, нехтування якими призводить до суттєвих негативних процесуальних наслідків. Процесуальний формалізм проявляється під час реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України.

З’ясовано, що процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві відносять до одного із принципів судового адміністративного процесу, що регламентує стан встановлення та дотримання правових формальностей, обов'язкових термінів і способів вчинення процесуальних дій, форму та зміст документів, забезпечує ефективність процесу, дотримання гарантій, прав його учасників, виконання завдань адміністративного судочинства.

Констатовано, що процесуальний формалізм не варто ототожнювати з процесуальною формою, під якою в адміністративному судочинстві розуміють сукупність визначених КАС України нормативних вимог до правил здійснення провадження у справі з метою виконання завдань адміністративного судочинства.

2. Визначено, що надмірний формалізм в адміністративному судочинстві – це неухильне, механічне виконання норм Кодексу адміністративного

судочинства України без врахування доцільності цього, обставин справи, всупереч принципу розумності. Надмірний формалізм полягає у створенні адміністративним судом процесуальних бар'єрів, що унеможливлюють або перешкоджають належному використанню норм процесуального права.

З'ясовано, що надмірний формалізм може суперечити нормативній вимозі забезпечення ефективного та практичного права на доступ до правосуддя відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це, в основному, відбувається у випадку особливо вузького тлумачення норми Кодексу адміністративного судочинства України, що перешкоджає розгляду позову по суті, із можливим ризиком порушення права особи на ефективний судовий захист. Під надмірним формалізмом слід розуміти негативне явище, що полягає в надмірному прагненні до порядку, переваги форми над змістом. Водночас процесуальний формалізм вважається необхідним та позитивним явищем, оскільки забезпечує дотримання судами процесуальних правил.

Встановлено, що для розмежування процесуального від надмірного формалізму в адміністративному судочинстві необхідно встановити ознаки останнього, основними з яких є такі: 1) похідний характер від процесуального формалізму; 2) надмірно суворе дотримання процедур і формальних вимог, тобто коли суди ухвалюють судові рішення, враховуючи виключно формальні аспекти справи, і не приділяють достатньо уваги змісту чи суті питання; 3) відсутність гнучкості в застосуванні норм процесуального права, що перешкоджає доступу до суду та порушує принцип пропорційності; 4) переважання процесу над результатом. Більше значення має дотримання процедур і формальностей, ніж досягнення реальних результатів чи справедливість; 5) порушення принципів адміністративного судочинства.

3. Констатовано, що основними проявами надмірного формалізму в адміністративному судочинстві на стадії звернення до суду та відкриття провадження у справі є створення адміністративним судом процесуальних перешкод щодо реалізації процесуальних норм учасниками справи під час

вирішеня питання щодо прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження в справі, оформлення процесуальних документів (позовних заяв, клопотань, заяв), щодо повноважень представника, виготовлення копій документів, підтвердження сплати судового збору, дотримання та поновлення процесуальних строків тощо.

З'ясовано, що під час застосування процесуальних норм необхідно уникати як надмірної гнучкості, так і надмірного формалізму, що можуть мати наслідком нівелювання процесуальних правил, визначених законом. Такий надмірний формалізм у тлумаченні судом процесуального законодавства вважається неправомірним обмеженням права на доступ до правосуддя як складового елемента права на справедливий суд, що встановлюється статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Доступність до правосуддя може бути обмежена надмірним формалізмом в питанні поновлення строків звернення до суду, яке повинно вирішуватися з певною гнучкістю з урахуванням обставин справи, а не автоматично, адже не має абсолютного характеру.

Визначено, що при застосуванні процесуальних норм варто уникати занадто формального трактування визначених законом вимог, оскільки доступ до суду повинен бути не тільки фактичним, але й реальним. Прояв надмірного формалізму під час вирішення питання щодо відкриття провадження у справі є порушенням права на справедливий судовий захист.

4. Встановлено, що основними проявами надмірного формалізму під час розгляду справи та прийняття рішення адміністративним судом є створення судом процесуальних перешкод під час реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України усіма учасниками справи під час вирішення питання щодо забезпечення позову, здійснення повідомлення (виклик) про розгляд справи у суді, оформлення процесуальних документів, зокрема щодо повноважень представника, виготовлення копій процесуальних документів, вирішення питання про судовий збір, надсилання копій процесуальних документів стороною іншим учасникам справи, проведення

відеоконференцій, дотримання та поновлення процесуальних строків, інших процесуальних дій та рішень під час судового розгляду справи та ухвалення в ній рішень.

З'ясовано, що процесуальний формалізм в адміністративному судочинстві під час розгляду справи сприяє забезпеченню передбачуваності закону, дотриманню принципів верховенства права, справедливості, доступності правосуддя тощо. Занадто формальне ставлення до визначених законом вимог (надмірний формалізм) може призвести до обмеження дії зазначених принципів права.

Встановлено, що надмірний формалізм обмежує доступ до правосуддя, що може проявлятися також у великій кількості та обсягу законів, процесуальних кодексів, що суттєво ускладнює їх використання щодо високих ставок судового збору, наявності монополії адвоката, вимоги підтвердження повноважень представника в малозначних справах нотаріально посвідченою довіреністю тощо.

Констатовано, що цифровізація адміністративного судочинства спрямована на уникнення надмірного формалізму, є вкрай необхідною та своєчасною, адже зміни до законодавства, удосконалення правовідносин повинні бути спрямовані на покращення стану відправлення правосуддя, його доступності, забезпечення безпеки розгляду справ.

Визначено, що основними причинами виникнення надмірного формалізму в адміністративному судочинстві вважаються історичні передумови, недоліки судової практики та правового регулювання, вчинення судової помилки, бюрократизація правосуддя, нівелювання його мети тощо.

5. Акцентовано, що надмірний формалізм під час перегляду судових рішень апеляційним адміністративним судом проявляється в тих випадках, коли апеляційні суди застосовують надто суворі правила, що переважають над справедливістю та доступністю до правосуддя. Надмірний формалізм в апеляційному провадженні проявляється в створенні судом процесуальних перешкод щодо подання апеляційних скарг, надмірних вимог щодо змісту,

форми та строків їх подання, вимог до документів, що підтверджують повноваження представників, інших процесуальних документів та діянь, що негативно впливає на реалізацію права на доступність до правосуддя. Суд апеляційної інстанції уповноважений прийняти докази у випадках, коли суд першої інстанції допустив надмірний формалізм під час вирішення питання щодо їх приєднання до справи.

Визначено, що формалізоване касаційне провадження в адміністративному судочинстві можна схарактеризувати певними особливостями, як-от: обмежений перелік судових рішень, що оскаржуються до Верховного Суду; колегіальний розгляд справи; розгляд справи згідно правил спрощеного позовного провадження; неможливість встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у судових рішеннях попередніх судових інстанцій; неможливість вирішувати питання достовірності та переваги одних доказів перед іншими, обов'язковість врахування висновків Верховного Суду щодо застосування норм права у подібних правовідносинах; виправлення судових помилок нижчих інстанцій, забезпечення єдності судової практики тощо.

Аргументовано, що надмірно формалізоване застосування «касаційних фільтрів» може обмежити доступ до правосуддя та порушити право на справедливий судовий розгляд.

6. Встановлено, що Європейський суд з прав людини визначає надмірний формалізм в адміністративному судочинстві як механічне та бюрократичне застосування процесуальних норм без врахування доцільності цього та обставин справи, практичні перешкоди у здійсненні судочинства, що є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції захисту прав людини і основоположних свобод, коли процесуальні правила суперечать правовій визначеності.

З'ясовано, що наявність процесуального формалізму в адміністративному судочинстві є позитивним аспектом обмеження дискреційних повноважень судді, дотримання рівності сторін, запобігання свавіллю, гарантування ефективного розгляду спору протягом розумного строку, доступності

правосуддя та правової визначеності. Присутність надмірного формалізму, навпаки, призводить до порушення принципів судочинства, що визнається Європейським судом з прав людини порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції захисту прав людини і основоположних свобод.

Акцентовано, що Європейським судом з прав людини визначено, що надмірний формалізм в адміністративному судочинстві може проявлятися також через дискреційні повноваження суду, зокрема під час вирішення питання про звільнення від сплати судового збору, визначення у своєму рішенні такого способу захисту, що не суперечить закону. Дискреція суду має узгоджуватися із завданнями та засадами судочинства, зокрема з принципам диспозитивності та верховенства права.

7. Визначено, що можливість існування судового прецеденту в адміністративному судочинстві обумовлюється такими факторами: формується судовим рішенням Верховного Суду, забезпечує єдність судової практики, тлумачення норм, заповнення прогалин та подолання колізій у законодавстві, сприяє передбачуваності та прогнозованості судових рішень.

8. Аргументовано, що в чинну редакцію Кодексу адміністративного судочинства України з метою вдосконалення правовідносин в судовому адміністративному процесі під час прояву надмірного формалізму необхідно внести такі зміни та доповнення:

Частину 1 статті 55 Кодексу адміністративного судочинства України доповнити реченням такого змісту: «Самопредставництво юридичної особи може бути підтверджено наказом про призначення на посаду, трудовим договором, посадовою інструкцією, положенням про структурний підрозділ, витягом з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, статутом».

Пункт 2 частини 4 статті 59 КАС України доповнити реченням такого змісту: «в такому ордері зазначається назва установи, в якій адвокат надає професійну правничу допомогу».

Частину 8 статті 79 КАС України після слів «…не залежали від неї» доповнити словами: «та значення таких доказів для справи».

Статтю 123 Кодексу адміністративного судочинства України доповнити частиною 5 такого змісту: «Поважними визнаються лише такі причини пропуску строку звернення до суду, що не залежать від волевиявлення сторони та пов’язані із суттєвими перешкодами своєчасному вчиненню у справі певних процесуальних дій».

Статтю 169 Кодексу адміністративного судочинства України доповнити частиною 11 такого змісту: «Суддя не може постановити ухвалу про залишення без руху та повернення позовної заяви з тих підстав, що можуть бути усунені під час підготовчого чи судового засідання».

Абзац 2 частини 5 статті 245 КАС України доповнити словами такого змісту: «що дозволяє примусове виконання рішення та виключає повторне звернення до суду у випадку невиконання такого рішення».

Статтю 245 КАС України доповнити частиною 7 такого змісту «Порушення процедури прийняття рішення суб`єктом владних повноважень може вважатися підставою для його скасування лише, якщо таке порушення вплинуло на правильність оскаржуваного акта».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Короєд С. О. Надмірний формалізм як перешкода ефективності адміністративного і цивільного судочинства. *Право і суспільство.* 2023. № 4. С. 83–91.

2. Ангеліна Черникова. Категорія «Процесуальна форма» в адміністративному судочинстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2015. № 6. С.71–78.

3. Бітов А. І. Характеристика процесуальної форми адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр*. 2012. Вип. 46. С. 330−339.

4. Литвинюк І.М. Поняття процесуальної форми адміністративного судочинства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 767–769.

5. Литвинюк І.М. Процесуальна форма адміністративного судочинства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2024. 22 с.

6. Трофименко В. Проблема співвідношення кримінальної процесуальної форми і формалізму. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 4 (83). С. 67–75

7. Вовк П. В. Цінність процесуальної форми у адміністративному судочинстві: концептуальні засади. *Правова позиція*. 2021. № 3 (32). С. 114–118.

8. Касьяненко Л. М. Процесуальна форма у фінансовому праві. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 3 (16). С. 112–118.

9. Ісланкін С. М. Кримінально-процесуальна форма: Поняття та значення у кримінальному судочинстві. *Соціологія права*. 2024. Випуск 1–2 (46–47). С. 36–40.

10.Кузняк А.В. Особливості здійснення судочинства в межах принципу формалізму (американський досвід). *Актуальні проблеми протидії корупції в умовах воєнного стану* : матеріали міжнародної науково-практичної

конференції. Науково-дослідний інститут публічного права. 15 лютого 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 86–88.

11.Кузняк А.В. Характеристика принципів адміністративного судочинства України. *Конституційна та адміністративна процедура: міжнародний досвід та національна практика :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (2 травня 2023р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2023. С. 59-62.

12.Закаленко О.В., Большакова О.В. Взаємозв'язок процесуальної форми та позову в адміністративному судочинстві: теоретико-методологічний аспект. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 6. С. 15–19.

13.Рябченко В.В. Процесуальні форми захисту права на підприємництво в адміністративних судах: проблематика наукового підходу. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 16. С. 139–154.

14.Козачук Діана, Колбас Денис. Особливості процесуальної форми судового захисту права на державну службу. *Академічні візії*. 2025. Випуск 42. С. 1–7.

15.Завальнюк І. Підстави зміни форми судового розгляду справи в адміністративному судочинстві. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 224–231.

16.Мина В.В. Судові докази та їх форма в цивільному процесуальному праві України: перспективи змін в конструкції. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 22–32.

17.Пузирний О.О. Процесуальна форма як категорія адміністративного права та процесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 82: частина 2. С. 253–258.

18.Берназюк Я. Формалізм та надмірний формалізм: особливості адміністративного судочинства: програма підготовки для підтримання кваліфікації суддів окружних адміністративних судів, 24 лютого 2023 року. URL : https://constitutionalist.com.ua/formalizm-tanadmirnyj-formalizm-osoblyvosti-administratyvnoho-sudochynstva/.

19.Сакара Н.Ю. Феномен формалізму в цивільному судочинстві. *Problems of legality*. 2018. Issue 143. P.77–89.

20.Кузняк А.В. Варіативність надмірного формалізму в судочинстві. *Правові виклики сучасності: законодавче реагування на геополітичні й історичні проблеми* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 24 листопада 2023 року) / [редкол.: Н. Д. Гетьманцева (голова), О.В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 273–275.

21.Шахлярова М. Г. Принципи цивільного судочинства : випускна кваліфікована робота. Київський національний торговельно-економічний університет. Київ, 2019. 53 с.

22.Бевзенко В. М. Міркування про дію й застосування принципу верховенства права в національному адміністративному судочинстві. *Форум права*. 2011. № 2. С. 40–44.

23.Кузняк А.В. Поняття процесуального формалізму в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 727–729.

24.Кузняк А. В. Надмірність як функціонально-семантична ознака принципу формалізму адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 169– 174.

25.Ковалів М.В., Єсімов С. С., Малашко О.Є. Соціальна значимість досудового оскарження в контексті розвитку адміністративного судочинства. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Випуск 35. С. 33–41.

26.Михайленко В. В. Співвідношення засад верховенства права і законності у кримінальному процесі України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 6(21). Том 2. С. 158–163.

27.Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.

28.Трофименко Володимир. Соціально-правова цінність кримінальної процесуальної форми. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*. 2014. Decembrie. P. 278–281.

29.Маньгора В. В., Маньгора Т.В., Пономаров М. Сучасні тенденції у вирішенні спорів шляхом посередництва в цивільному судочинстві. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 6 (24). С. 545–559.

30.Демідова П. В. Спрощене позовне провадження в господарському процесі. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України* : збірник матеріалів Шостого науково-практичного круглого столу (м. Київ, 15 червня 2023 р.) / упорядник В. М. Короленко. Київ: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. С.42–45.

31.Оборонова І.В. Процесуальна економія – невизнана засада кримінального провадження. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 51–53.

32.Кримінальний процес : підручник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

33.Балов П. О. Спрощені порядки кримінального провадження у стадії досудового розслідування. дис. … доктора філософії за спеціальністю 081 Право / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2024. 252 с.

34.Римське цивільне право : практикум / уклад. Лубко І. М., Попова Н. О. Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2017. 492 с.

35.Основи римського приватного права : підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.

36.Кравчук В. Методи вирішення юрисдикційних проблем. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1(2). С.50–56.

37.Полюк Ю.І. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним

законодавством України : дис. … канд. юрид. наук спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 258 с.

38.Карнаух Т. М. Проблеми застосування правової аналогії у цивільному судочинстві України. *Наукові записки*. Том 103. Юридичні науки. С. 106–109.

39.Дронов С.С. Темпоральні принципи цивільного судочинства України : автореф. .. дис. … канд. юрид. наук. спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. НАВС. Київ, 2019. 22 с.

40.Вовк П.В. Відокремлені судові провадження в адміністративному судочинстві: Особливості процесуальної форми. *Правова позиція*. 2021. № 1 (30). С. 155–159.

41.Лобойко Л.М. Формалізм як підстава реформування досудового провадження. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 42. С. 109–114.

42.Карпець В.Ю. Врегулювання спору за участю судді. *UNIVERSUM*. 2024. № 9. С. 77–82.

43.Кунєва З. Ю. Публічні формальності: сутність, значення. *Правова позиція*. 2016. № 2 (17). С. 62–79.

44.Кунєва З. Ю. Сутність і зміст публічно-правового поняття «Формальності». *Публічне право*. 2015. № 3(19). С. 368–374.

45.Короєд С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : дис. … докт. юрид. наук. Київ, 2014. 489 с.

46.Мілієнко О. А. Принципи адміністративного судочинства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 1(3). С. 48–51.

47.Ряшко О.В. Законність у контексті профілактики правопорушень в службовій діяльності міліції України : дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2006. 150 с.

48.Мельник М.О. Рішення адміністративного суду: сутність, особливості, порядок ухвалення і проголошення : дис. … канд. юрид. наук. 12.00.01. Київ, 2019. 235 с.

49.Постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 року в справі у справі № 2-246/10 за заявою АТ КБ «ПриватБанк» про зміну порядку і способу виконання рішення суду. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108553596

50.Миколенко О.І. Формалізм та правовий нігілізм у діяльності органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2012. Серія Право. Випуск 19. Том 3. С. 156–158.

51.Постанова Верховного Суду від 16 грудня 2021 року у справі № 640/11468/20 за позовом Акціонерного товариства "ДТЕК Західенерго" до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, за участю третьої особи без самостійних вимог на предмет спору на стороні відповідача: Приватне акціонерне товариство "Національна енергетична компанія "Укренерго", про визнання протиправною та нечинною постанови в частині. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/101955190.

52.Гордєєв В.В., Гураленко Н.А. Надмірний формалізм в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 350–353. URL : http://www.lsej.org.ua/1_2022/88.pdf.

53.ЄСПЛ: формалізм іноді позбавляє доступу до суду, що порушує права людини. *Юридична газета*. 17 квітня 2020. URL : https://yur-gazeta.com/golovna/espl-formalizm-inodi-pozbavlyae-dostupu-do-sudu-shcho-porushue-prava-lyudini.html.

54.Козлюк М.В. Окремі проблемні питання представництва в суді без повноважень (ст. 400-1 КК України). Огляд судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 533–537.

55.Яновська Олександра. Підтвердження повноважень адвоката: презумпція добросовісності. *Право України*. 2019. № 12. С.204–220.

56.Колісник О.В. Проблеми інтерпретації принципу верховенства права в цивільному судочинстві. Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / редкол.: С. Г. Серьогіна та ін. Харків : Право, 2018. Вип. 35. С. 188–200.

57.Заборовський В. В., Стойка А. В. Правовий пуризм та формалізм у праві в світлі реформування процесуального законодавства України. *Актуальні проблеми судового права* : матеріали міжнар. конф., присвяч. 70-річчю з дня народж. проф. І. Є. Марочкіна (м. Харків, 31 травня 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 68–72.

58.Постанова Верховного Суду від 12 травня 2020 року в справі №490/236/16-а за позовом ОСОБА_1 до управління Державної архітектурно-будівельної інспекції у Миколаївській області про зміну постанови про адміністративне правопорушення. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/89191247.

59.Постанова Верховного Суду від 16 березня 2023 року в справі № 400/4409/21 за позовом Обслуговуючого кооперативу «Обслуговуючий гаражний кооператив «Колодязний» до Миколаївської міської ради про визнання протиправним та скасування рішення. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/109601428.

60.Касапоглу С. О. Формалізм і формальності в реалізації норм кримінального процесуального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). С. 209–217.

61.Радейко Р.І. Деструктивні процеси формалізації права. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка".* Серія : Юридичні науки. - 2015. № 825. С. 204–211.

62.Кузняк А.В. Формалізм та надмірний формалізм в судовій практиці адміністративних судів. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: Матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2025 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2025. С. 313–316.

63.Кузняк А. В. Надмірний формалізм на стадії відкриття провадження в адміністративній справі. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали VI Міжнар.наук.-практ. конф. (21 жовтня 2022 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці: 2022. С.342–347.

64.Остап'як М. М. Поняття та ознаки надмірного формалізму. *Матеріали звітної наукової веб-конференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2023 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника* (1–5 квітня 2024 р., м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2024. С. 241–243.

65.Дуфенюк О. Формалізм у кримінальному провадженні: сутність та ризики дисбалансу. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 84–94.

66.Постанова ВС від 2.07.2024 року в адміністративній справі № 440/2984/21 за позовом керівника Полтавської окружної прокуратури Полтавської області до Полтавської міської ради про визнання протиправним та нечинним рішення міської ради. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/120211810.

67.Короєд С. О. Явище процесуального формалізму в судовій практиці цивільного судочинства. International scientific conference. *Częstochowa, the Republic of Poland*, 2023. November 1–2. P. 58–61.

68.Захарова О.С. До питання про цивільну процесуальну форму. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. 28 число 2(15). С.27–30.

69.Полюк Ю.І. Історично-правовий аспект становлення та розвитку права на звернення до суду через призму римського приватного права. *Молодий вчений*. 2017. № 8 (48). С. 375–379.

70.Наталія Сакара. Право на доступ до правосуддя у цивільних справах: правові позиції Європейського суду з прав людини та національний контекст. *Право України*. 2018. № 10. С. 64–85.

71.Дутко А. О., Римарчук Р. М., Ортинська Н. В. та ін. Цивільне право і процес: сучасний стан та шляхи удосконалення : монографія. Львів : Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2019. 190 с.

72.Машевська О. П. Корупційні ризики у неправильному застосуванні практики європейського суду. URL : https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15264078484235.pdf.

73.Мінченко О.В. Юридико-лінгвістична теорія правознавства : дис. … докт. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національна академія внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України. Київ, 2020. 452 с.

74.Шелевер Н.В., Пішта В.І. Забезпечення доступу до суду внутрішньо переміщеним особам під час війни в Україні. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 456-460.

75.Ухвала Чернівецького окружного адміністративного суду від 16 липня 2024 року в справі № 600/933/24-а за позовом ОСОБА_1 до військової частини НОМЕР_1 про визнання протиправною бездіяльності та зобов’язання вчинити певні дії. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/120405655.

76.Ухвала Шостого апеляційного адміністративного суду від 8 січня 2025 року в справі № 754/12968/24 за адміністративним позовом ОСОБА_1 до ІНФОРМАЦІЯ_1 про скасування постанови. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/124312170.

77.Ухвала Чернівецького окружного адміністративного суду від 12 липня 2024 року в справі № 600/2890/24-а за позовом АТ Чернівціобленерго до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, про визнання протиправною та скасування постанови. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/120355125.

78.Постанова Київського апеляційного суду від 13 травня 2021 року в справі № 754/3233/20 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Порше Мобіліті» до ОСОБА_1 про стягнення заборгованості за кредитним договором. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/97063659.

79.Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 27 жовтня 2025 року в справі №380/21202/25 за позовом Громадської організації «За рівні

права та можливості» до Львівської міської ради про зобов’язання вчинити дії. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/131326094.

80.Ухвала Шостого апеляційного адміністративного суду від 16 жовтня 2024 року в справі № 640/38534/21 за позовом Головного управління ДПС у м. Києві до Товариства з обмеженою відповідальністю «Укрпропангаз» про стягнення податкового боргу. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/122399364.

81.Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 28 жовтня 2025 року у справі №160/5628/24 за позовом Фізичної особи-підприємця ОСОБА_1 до Державної служби України з безпеки на транспорті про визнання протиправною та скасування постанови. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/122608284.

82.Ухвала Закарпатського окружного адміністративного суду від 05 грудня 2024 року в справі №260/5784/24 за позовом Керівника Ужгородської окружної прокуратури Закарпатської області в інтересах держави до Ужгородської міської ради про визнання рішення протиправними та зобов`язання вчинити певні дії URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/123579812.

83.Kuzniak Andrii. Principiul formalismului în dreptul administrativ: analizarea practicilor tribunalelor. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: Матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2024р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2024. С. 246–249.

84.Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 19 березня 2024 року в справі № 600/8117/23-а за позовом ОСОБА_1 до Чернівецької обласної прокуратури про визнання протиправною бездіяльності та зобов’язання вчинити дії. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/117766315.

85.Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 21 листопада 2023 року в справі № 127/30172/23 за позовом ОСОБА_1 до Управління патрульної поліції у Вінницькій області про визнання бездіяльності відповідача, щодо відмови позивачу у видачі примірника протоколу про адміністративне правопорушення та зобов’язання вчинити дії. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/115112706.

86.Ухвала П’ятого апеляційного адміністративного суду від 20 грудня 2023 року в справі № 654/3426/21 за позовом ОСОБА_1 до Головного управління Пенсійного фонду України в Херсонській області про визнання бездіяльності протиправною та стягнення моральної шкоди. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/115799552.

87.Постанова Сьомого апеляційного чуду від 11 жовтня 2024 року в справі № 720/560/24 за позовом ОСОБА_1 до поліцейського першого взводу третьої роти першого батальйону УПП в Чернівецькій області, Департаменту патрульної поліції Національної поліції України про скасування постанови про накладення адміністративного стягнення. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/122306333.

88.Смокович М.І. Строк звернення до суду в адміністративному судочинстві. *Часопис Національного університету "Острозька академія"*. Серія "Право". 2011. № 2(4). URL : http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11smivas.pdf.

89.Постанова Верховного Суду від 22 березня 2019 року в справі №171/729/17(2-а/171/42/17) за позовом ОСОБА_2 до Інспектора патрульної поліції 3 роти 1 батальйону Управління патрульної поліції у місті Дніпрі лейтенанта поліції про визнання дій незаконними, визнання протиправною постанови та її скасування, закриття провадження по справі про адміністративне правопорушення. URL : https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80633038?fbclid=IwY2xjawNkKAVleHRuA2FlbQIxMABicmlkETEzajJ3NG5WQ3lZcFNhellGAR7QwbIC2Mk4okvzW5JJghvK5CHGBDh6EK2GPeCC4ZgSfDeHVyubLEaOObDx6A_aem_s6MYnTm4TOvt-UvyMHphYQ.

90.Довгополий Є.І., Вітко А.К., Шляховчук М.В., Маслов М.С. Особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. *Наукові записки*. Серія: Право. 2023. № 15. С. 284–291.

91.Кравцова М. О, Дацюк Т. К. Особливості роботи суддів в умовах військового стану. *Аналітично-порівняльне правознавство : Електронне*

наукове видання. 2022. С. 390–395. URL : https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/74.pdf.

92.Дмитро Луспеник, Наталія Сакара. Нарадча кімната: надмірний формалізм чи запорука справедливого судового розгляду. URL : https://sud.ua/uk/news/blog/285980-naradcha-kimnata-nadmirniy-formalizm-chi-zaporuka-spravedlivogo-sudovogo-rozglyadu.

93.Глинська Н. В. Щодо окремих актуальних питань цифровізації кримінального провадження під час воєнного стану. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали Круглого столу (23 вересня 2022 року) / упор. І.В. Гловюк, Н.Р. Лащук, В.В. Навроцька, І.Р. Серкевич, Н.І. Устрицька. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 131–136.

94.Кравчук О., Сікора К. Відеоконференція з власних технічних засобів у кримінальному судочинстві під час воєнного стану. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали Круглого столу (23 вересня 2022 року) / упор. І.В.Гловюк, Н.Р. Лащук, В.В.Навроцька, І.Р.Серкевич, Н.І.Устрицька. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 174–178.

95.Попруженко М. О., Лук’янова Г. Ю. Специфіка здійснення адміністративного судочинства в умовах правового режиму воєнного стану. *Проблеми розвитку адміністративного, фінансового та інформаційного права в контексті євроінтеграційних процесів* : зб. матер. ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 5 травня 2023 р.) / відпов. за вип. проф. М. М. Бліхар. Київ : Комп’ютерний дизайн, 2023. С. 291–296.

96.Мисник Н. Робота судів України в умовах воєнного стану. Liga Zakon: сайт. 18 березня 2022. URL : https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovakh-vonnogo-stanu.

97.Герич А.Й. Доступ до адміністративного правосуддя під час війни. *Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання.* 2022. № 5. С. 227–232.

98.Володимир Туров. Адміністративно-правова характеристика електронного судочинства України. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 груд. 2024 р.). Дніпро : ДДУВС, 2025. С.200–202.

99.Татулич Ірина. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. URL : https://law.chnu.edu.ua/osoblyvosti-zdiisnennia-sudochynstva-v-umovakh-voiennoho-stanu/.

100. Кузняк А. Прояв надмірного формалізму під час розгляду адміністративної справи судом першої інстанції. *Ерліхівський журнал*. 2024. № 10. С. 34–39.

101. Мічурін Є.О. Про судове рішення у цивільній справі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2018. Випуск 25. С. 105–107.

102. Савчин Михайло. Порівняльне конституційне право. Київ : ВАІТЕ, 2020. 462 с.

103. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві. *Матеріали круглого столу, присвяченого 105-й річниці від дня народження видатного вченого у галузі цивільного процесуального права, доктора юридичних наук, професора Семена Юлійовича Каца* (м. Харків, 15 груд. 2020 р.) : тез. доп. Харків, 2020. С. 115–118.

104. Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Проблема доступу до правосуддя у сучасній Україні. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави* : збірник матеріалів ІІ-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Черкаси, 23 трав. 2019 р.) / ред. кол.: Г.А. Волошкевич (відп. ред.) та ін. Черкаси : Видавець Вовчок О.Ю., 2019. С. 97 – 107.

105. Петечел Н. М. Проблеми забезпечення доступності правосуддя в цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України :* збірник наукових статей. Івано-Франківськ, 2024. Випуск 66. С. 1.34–1.42.

106. Шекара Ю.О. Строки у господарському процесуальному праві : дис. … канд. юрид. нак. зі спец. 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право. Одеса, 2016. 207 с.

107. Джафарова М.В. Процесуальні строки як гарантія здійснення ефективного адміністративного судочинства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. С. 136.

108. Посібник зі статті 6 — Право на справедливий суд (цивільний аспект). Рада Європи / Європейський Суд з прав людини, 2013. 77 с. URL : https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr.

109. Костів І. Я., Остап'як М. М. Надмірний формалізм в цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: збірник наукових статей. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2024. Вип. 66. С. 1.1–1.11.

110. Никон О.З. Цифровізація (діджиталізація) системи правосуддя в Україні: теоретико-правові засади : дис. … доктора філософії зі спеціальності 081 «Право». Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2025. 269 с.

111. Шерстюк Г. М. Зустрічний позов у публічно-правових спорах. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (46) 2020. С. 84–90.

112. Логвин А. В. Адміністративне судочинство та податкові спори: проблемні питання. URL : http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/530/14060/29464-1.

113. Шестопал К.Є. Касаційні фільтри в світлі права на доступ до правосуддя: конституційно-порівняльне дослідження : дис. … доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2025. 227 с.

114. Цувіна Т.А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві: теоретико-прикладне дослідження : автореф. … дис. докт. юрид. наук. 12.00.03

«Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків, 2021. 35 с.

115. Mariana Tarnavska. Global warming, elk and chocolate bears: to the issue of court's approval of scientific and special knowledge as a proof. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. P.111–116.

116. Маслова А.Б. Загальнотеоретична характеристика медіації та передумови її використання як процедури вирішення митних спорів. *Правова позиція*. 2021. № 3 (32). С. 10–16.

117. Костіна Д.А. Медіація у публічно-правових спорах: інноваційний підхід до захисту прав людини. *Проблеми законності*. 2024. Вип. 166. С. 140–158.

118. Короленко Віталій. Медіація під час судового провадження в контексті справедливості розгляду і вирішення цивільних справ. *Збірник наукових праць «Приватне право і підприємництво».* 2024. Випуск 24. Частина 1. С. 95–105.

119. Марченко В.Б. Поняття процесуальної стадії: традиційні підходи та суперечливі новели. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2025. № 88(2). С. 79–84.

120. Погорецький М.А., Старенький О.С. Право на апеляційне оскарження у кримінальному провадженні: стандарти Європейського суду з прав людини та їх імплементація в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Випуск № 3. Частина 2. С. 429–437.

121. Ухвала Другого апеляційного адміністративного суду від 3 лютого 2025 року в справі № 440/8544/24 за позовом Сільськогосподарського кооперативу «Іскра» до Головного управління ДПС у Полтавській області про визнання протиправним та скасування податкового повідомлення-рішення. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/124880123.

122. Ухвала Другого апеляційного адміністративного суду від 16 вересня 2025 року в справі № 520/2515/25 за позовом ОСОБА_1 до Військової частини НОМЕР_1 Міністерства Оборони України, третя особа

ІНФОРМАЦІЯ_1 про визнання дій протиправними та зобов’язання вчинити певні дії. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/130249940.

123. Ухвала Шостого апеляційного адміністративного суду від 11 грудня 2024 року в справі № 320/11339/22 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю "Синергія ОІЛ" до Броварського відділу державної виконавчої служби у Броварському районі Київської області Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ), третя особа - Державна служба України з безпеки на транспорті, про визнання протиправним та скасування постанов. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/123695102.

124. Катерина Стафійчук. Правова природа касаційного провадження в адміністративному судочинстві України. URL : https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/Dopovid-K.-Stafiy-chuk.pdf.

125. Стафійчук К.В. Касаційне провадження в адміністративному судочинстві України : дис. … доктора філософії за спеціальністю 081 – Право, Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2022. 219 с.

126. Вовк П.В. Особливості процесуальної форми касаційного провадження в адміністративному судочинстві. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права). 2022. Том 2. С. 102–104.

127. Попов О.І. Малозначність справи як процесуальний фільтр доступу до суду касаційної інстанції: окремі питання судової практики. *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення* : збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції (23-24 листопада 2018 р., Київ), 2018. С. 134–147.

128. Згама Антоніна. Про доступність правосуддя в контексті обмежень права на касаційне оскарження у господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 3. С. 87–92.

129. Ващинець І. І. Порушення прав людини як підстава для скасування або відмови у примусовому виконанні рішень міжнародних комерційних арбітражів. *Права людини і громадянина в умовах воєнного стану*: виклики та механізми захисту : зб. матеріалів наук. практ. конф. (м. Харків, 6 груд. 2024 р.) / редкол. : С. Г. Серьогіна, Ю. Л. Бошицький, С. Л. Чуніхіна, Л. Р. Наливайко та ін. Харків : Право, 2024. С. 23–27.

130. Ухвала Восьмого апеляційного адміністративного суду від 12 вересня 2025 року в справі № 380/7344/25 за адміністративним позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Галіція Імпорт» до Львівської митниці про визнання протиправним та скасування рішення та картки відмови. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/130177970.

131. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 18 квітня 2025 року в справі № 340/1171/24 за позовом ОСОБА_1 до Виконавчого комітету Знам`янської міської ради Кіровоградської області про визнання дій та рішення протиправними та зобов`язання вчинити певні дії. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/126730399.

132. Буцьких О.О. Провадження за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... канд.юрид. наук. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Міжрегіональна акад. управління персоналом. Київ, 2013. 19 с.

133. А. Єзеров. Неконституційність закону як підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами в адміністративному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 3. С.112–124.

134. Риженко Н.О., Богуш Н.Г. Виконання рішень ЄСПЛ у цивільних справах як форма імплементації міжнародних стандартів правосуддя. *Молодий вчений.* 2025. N 6. (137). URL : https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6543/6396.

135. Єрмак О.О. Скрильник О.О. Інтеграція міжнародних стандартів у сфері прав людини в адміністративну практику органів державної влади України. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 135. С. 33–37.

136. Литвин О.П. Верховенство права і практика ЄСПЛ в Україні: проблеми правового тлумачення та використання в судовій практиці. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання*. 2025. Випуск № 4. Частина 3. С. 411–416.

137. Верба І.О. Судовий розсуд як позитивний обов'язок адміністративного суду: загально-правовий аналіз. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування :* матеріали наук. семінару (Дніпро, 10 груд. 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 54–59.

138. Case of Zubac v. Croatia (Application no. 40160/12). European Court of Human Rights. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Zubac%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-182297%22]}.

139. Мілієнко О.А. Вплив воєнного стану на адміністративне судочинство України. С. 197–220. URL : http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/505/13419/28095-1?inline=1.

140. Мілієнко О.А. Надмірний формалізм у практиці ЄСПЛ. Інформаційно-юридичний сайт «Я і закон». URL : https://yaizakon.com.ua/nadmirnij-formalizm-u-praktitsi-yespl/.

141. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пінкас та інші проти Боснії та Герцеговини». *Верховенство права. Права людини*. 2023. № 3. 200 с.

142. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» від 25.07.2002 (заява N 48553/99). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043#Text.

143. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «ТОВ «ФРІДА» проти України» від 08 грудня 2016 року (заява № 24003/07). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c83#Text.

144. Віктор Марченко. Надмірний формалізм у питанні щодо поновлення строку звернення до суду в умовах воєнного стану. *Соціальні права. Виклики воєнного часу* : зб. тез доп. Шостої Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 6 лип. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 345–348.

145. Рішення у справі «Марк Брауер проти Німеччини» (Marc Brauer v. Germany) № 24062/13 від 1 вересня 2016 року. URl : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165757.

146. Ghencea A. Formalismul procedural și formalismul excesiv în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului. *Revista Institutului Național al Magistelor Themis.* 2024. № 1-2. URL: https://ancaghencea.ro/formalismul-procedural.

147. Shcherbaniuk O., Bohdanevych T.. The Doctrine of Excessive Formalism in the Legal Theory and Practice of the European Court of Human Rights. *Frontiers in Law*, 2024. № 3. P. 15-21.

148. Marcin Szwed. Nadmierny formalizm procesowy jako naruszenie art. 6 ust. 1 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny.* Rok LXXXII. zeszyt 2. 2020. P. 123–136. URL : https://pressto.amu.edu.pl/index.php/rpeis/article/view/24730.

149. Рішення ЄСПЛ у справі «Пуаро проти Франції» від 15 листопада 2011 року. URL : https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-108019%22]}.

150. Рішення у справі «Зубац проти Хорватії» від 5 квітня 2018 року . URL : https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-184798&filename=CASE%20OF%20ZUBAC%20v.%20CROATIA%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20OSCE%20Ukraine%20%20%20%20.pdf

151. Рішення ЄСПЛ у справі «Дос Сантос Коладо проти Португалії» від 31 березня 2020 року. URL : https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-202123%22]}.

152. Формалізм іноді позбавляє доступу до суду, що порушує права людини: рішення ЄСПЛ. *Судово-юридична газета*. 18 квітня 2020 року. URL : https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/166665-formalizm-inodi-pozbavlyaye-dostupu-do-sudu-scho-porushuye-prava-lyudini-rishennya-yespl.

153. Łazarska A., Prohibition of excessive formalism and judicial practice: comments based on civil case law of Polish courts in the context of Article 6 ECHR [Zakaz ekscesywnego formalizmu a praktyka sądowa – uwagi na tle orzeczeń polskich sądów w sprawach cywilnych w świetle art. 6 EKPC]. *Ius Novum*. 2020 (14) nr 4, S. 47–65.

154. Axcelia Deandra Putri Surya, Balancing Formalism and Justice: An Analysis of Indonesian Mahkamah Agung's Obscuur Libel Case Law in Light of ECtHR Standards' (2025) Vol. 8 No. 2 Jurist-Diction. P. 193-204 URL : https://e-journal.unair.ac.id/JD/article/view/71240/32952.

155. ЄСПЛ: Доступ до суду та процедурний формалізм – межа правосуддя? URL : https://avvocatomassimoferrante.it/corte-edu-accesso-tribunale-formalismo-procedurale/.

156. Посібник зі статті 13 Конвенції – Право на ефективний засіб правового захисту. Підготовлено Секретаріатом. URL : https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Guide_Article%2013_ECHR_Ukrainian.pdf

157. Peters C. J. Legal Formalism, Procedural Principles, and Judicial Constraint in American Adjudication. URL : https://www.springer.com/cda/content/document/cda_downloaddocument/9783319191799-c2.pdf?SGWID=0-0-45-1514076-p177389808.

158. Постанова ВС від 08 січня 2025 року в справі № 120/3505/22 за позовом ОСОБА_1 до Головного управління ДПС у Вінницькій області про

визнання протиправною та скасування вимоги про сплату боргу (недоїмки). URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/124288401.

159. Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 4. С. 243–249. URL : http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12goaspl.pdf.

160. Ясинок Д. М. Судова правотворчість та її межі в цивільному судочинстві України : монографія. Київ: Алерта, 2024. 190 с.

161. Кузняк А.В. Надмірний формалізм у адміністративному судочинстві в практиці Європейського суду з прав людини. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 228–233.

162. Яцишин В. Б. Забезпечення балансу між суспільними інтересами та правами особи: практика Верховного Суду як індикатор реалізації верховенства права. *Право і суспільство*. 2023. Т. 2 № 2. С. 532–538.

163. Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на судову систему. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Praktika_VPVS_vustyp.pdf.

164. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. № 35. 9 вересня.

165. Ільков В.В. Рішення Верховного Суду в зразковій справі як судовий прецедент у правовій системі України : матеріали наукового семінару (ДДУВС, 10.12.2019). С. 31–34. URL : https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13422/1/4.pdf.

166. Вступ до прецедентного права України : монографія / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора, академіка Академії наук Вищої школи України М.М. Ясинка : монографія. Київ : Алерта, 2024. 280 с.

167. Дуда Х.І. Судовий прецедент як джерело процесуального права України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197. Ч. 2. С. 176–182.

168. Постанова ВС від 12 травня 2025 року у справі № 160/406/25 за позовом ОСОБА_1 до Головного управління ДФС у Дніпропетровській області про визнання протиправним та скасування наказу, поновлення на роботі та стягнення заробітної плати. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/127271915.

169. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. 29 липня.

170. Єрмак О.В., Лазоренко Є.Ю. Рішення верховного суду – судовий прецедент чи узаконене судом доктринальне право. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави* : матеріали VII заочної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 12 березня 2021 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2021. С. 41–45.

171. Шевчук С. В. Загально-теоретичні проблеми нормативності актів судової влади: автореф. дис. … докт. юрид. наук. Харків, 2008. 39 с. URL : https://mydisser.com/files/95710455.doc.

172. Чепой М. І. Судовий прецедент як джерело права в Україні. *Актуальні проблеми судового права* : матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. (25 квіт. 2025 р.) / [відп. ред. Л. М. Москвич] ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. кримін. процесу ; Навч.-наук. ін-т права Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, Каф. юстиції ; Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», Каф. орг., суд., правоохорон. органів та адвокатури ; Нім.-Укр. об-ня юристів ; ГО «Стале правосуддя». – Харків : Право, 2025. С. 328–331.

173. Антоненко Д.В. Судовий прецедент в українському праві. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «New Horizons in Scientific Research: Challenges and Solutions»* (June 30 – July 2, 2025. Marseille, France). European Open Science Space, 2025. P. 90–92.

174. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 січня 2024 року в справі № 320/14843/23 за позовом ОСОБА_1 до Верховної Ради України про

визнання протиправними дій. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670839.

175. Хаустова М.Г., Подорван О.О. Судовий прецедент і судова практика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2013. Серія Право. Випуск 21. Частина II. Том 1. С. 52–55.

176. Шаренко М. Роль судового прецеденту у системі джерел права України. *Вороновські читання (Судовий прецедент – джерело права або приклад правозастосування)* : збірник статей, доповідей та тез учасників міжнар. наук.-практ. конф, м. Ірпінь, 4-5 жовтня 2019 р. / редкол.: М. Кучерявенко, О. Головашевич. Харків : Асоціація фінансового права України, 2019. С.452–456.

177. Квятковська Б.І. Судовий прецедент: деякі теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2013. Серія Право. Випуск 21. Частина II. Том 1. С. 52–55.

178. Пархоменко Н.М. Доктринальні підходи до з'ясування сутності та змісту правових актів судової влади. *Альманах права*. 2020. Випуск 11. С. 27–33.

179. Нога Петро. Інститут зразкових судових рішень та типових справ у континентальній правовій системі. *Вороновські читання (Судовий прецедент – джерело права або приклад правозастосування)* : збірник статей, доповідей та тез учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 4-5 жовтня 2019 р.) / редкол.: М. Кучерявенко, О. Головашевич. Харків : Асоціація фінансового права України, 2019. С. 229–234.

180. Іванський Андрій. Місце судового прецеденту в регулюванні відносин державного фінансового контролю. *Вороновські читання (Судовий прецедент – джерело права або приклад правозастосування)* : збірник статей, доповідей та тез учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 4-5 жовтня 2019 р.) / редкол.: М. Кучерявенко, О. Головашевич. Харків : Асоціація фінансового права України, 2019. С. 77–84.

181. Ольга Койчева. Місце та значення судового прецеденту в податковому праві. *Вороновські читання (Судовий прецедент – джерело права*

або приклад правозастосування) : збірник статей, доповідей та тез учасників міжнар. наук.-практ. конф, м. Ірпінь, 4–5 жовтня 2019 р. / редкол.: М. Кучерявенко, О. Головашевич. Харків : Асоціація фінансового права України, 2019. С. 143–149.

182. Постанова Верховного Суду від 11 червня 2024 року в справі № 340/2522/21 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю "УК Добровольського" до Управління Державного архітектурно-будівельного контролю міської ради міста Кропивницького про визнання протиправними дій, скасування приписів та постанов. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119662041.

183. Митошоп В. В. Проблема юридичної невизначеності в американській правовій системі та її вплив на державну політику. *Знання європейського права*. 2022. №1. С.18–22.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Пропозиції змін та доповнень до законодавства

Частину 1 статті 55 Кодексу адміністративного судочинства України доповнити реченням такого змісту: «Самопредставництво юридичної особи може бути підтверджено наказом про призначення на посаду, трудовим договором, посадовою інструкцією, положенням про структурний підрозділ, витягом з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, статутом».

Пункт 2 частини 4 статті 59 КАС України доповнити реченням такого змісту: «в такому ордері зазначається назва установи, в якій адвокат надає професійну правничу допомогу».

Частину 8 статті 79 КАС України після слів «… не залежали від неї» доповнити словами: «та значення таких доказів для справи».

Статтю 123 Кодексу адміністративного судочинства України доповнити частиною 5 такого змісту: «Поважними визнаються лише такі причини пропуску строку звернення до суду, що не залежать від волевиявлення сторони та пов`язані з суттєвими перешкодами своєчасному вчиненню у справі певних процесуальних дій».

Статтю 169 Кодексу адміністративного судочинства України доповнити частиною 11 такого змісту: «Суддя не може постановити ухвалу про залишення без руху та повернення позовної заяви з тих підстав, що можуть бути усунені під час підготовчого чи судового засідання».

Абзац 2 частини 5 статті 245 КАС України доповнити словами такого змісту: «що дозволяє примусове виконання рішення та виключає повторне звернення до суду у випадку невиконання такого рішення».

Статтю 245 КАС України доповнити частиною 7 такого змісту «Порушення процедури прийняття рішення суб`єктом владних повноважень може вважатися

підставою для його скасування лише, якщо таке порушення вплинуло на правильність оскаржуваного акта».

ДОДАТОК Б

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:

Наукові праці у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Кузняк А.В. Поняття процесуального формалізму в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 11. С. 727–729.

2. Кузняк А. В. Надмірність як функціонально-семантична ознака принципу формалізму адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 169–174.

3. Кузняк А. Прояв надмірного формалізму під час розгляду адміністративної справи судом першої інстанції. *Ерліхівський журнал*. 2024. № 10. С. 34–39.

4. Кузняк А.В. Надмірний формалізм у адміністративному судочинстві в практиці Європейського суду з прав людини. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 228–233.

Наукові правці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Кузняк А. В. Надмірний формалізм на стадії відкриття провадження в адміністративній справі. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали VI Міжнар.наук.-практ. конф. (21 жовтня 2022 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2022. С. 342–347.

8. Кузняк А.В. Характеристика принципів адміністративного судочинства України. *Конституційна та адміністративна процедура: міжнародний досвід та національна практика* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (2 травня 2023 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці. 2023. С. 59–62.

9. Кузняк А.В. Варіативність надмірного формалізму в судочинстві. *Правові виклики сучасності: законодавче реагування на геополітичні й історичні*

проблеми : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (Чернівці, 24 листопада 2023 року) / [редкол.: Н. Д. Гетьманцева (голова), О.В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці. Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 273–275.

10.Кузняк А.В. Особливості здійснення судочинства в межах принципу формалізму (американський досвід). *Актуальні проблеми протидії корупції в умовах воєнного стану :* матеріали міжнародної науково-практичної конференції / науково-дослідний інститут публічного права, 15 лютого 2024 р. Львів, Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 86–88.

11.Kuzniak A. Principiul formalismului în dreptul administrativ: analizarea practicilor tribunalelor. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні :* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2024 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2024. С. 246–249.

12.Кузняк А.В. Формалізм та надмірний формалізм в судовій практиці адміністративних судів. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2025 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. – Чернівці, 2025. С. 313-316.

ДОДАТОК В

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні :*VI Міжнар. наук.-практ. конф. (21 жовтня 2022р., Чернівці), форма участі – очна з публікацією тез.

2. *Конституційна та адміністративна процедура: міжнародний досвід та національна практика* : міжнар. наук.-практ. конф. (2 травня 2023р., Чернівці), форма участі – очна з публікацією тез.

3. *Правові виклики сучасності: законодавче реагування на геополітичні й історичні проблеми* : IV Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (24 листопада 2023 року, Чернівці), форма участі – заочна з публікацією тез.

4. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2024 р., Чернівці)*, форма участі – очна з публікацією тез.

5. *Актуальні проблеми протидії корупції в умовах воєнного стану : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (15 лютого 2024 р., м. Львів, Торунь), форма участі – заочна з публікацією тез.

6. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : IX Міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2025р., Чернівці), форма участі – очна з публікацією тез.

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
58012, м. Чернівці, вул. М. Коцюбинського, 2, тел./факс (0372) 584805,
lawfaculty@chnu.edu.ua

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Андрія Віталійовича Кузняка на тему: «Надмірний формалізм в адміністративному судочинстві України» в освітній процес юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Актуальність дисертаційного дослідження А.В. Кузняка було розглянуто комісією у складі: заступниці декана з питань забезпечення якості вищої освіти, кандидатки юридичних наук, асистентки кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства А.З. Маник, заступника декана з соціально-гуманітарної діяльності та іміджевої політики, кандидата юридичних наук, доцента кафедри приватного права О.Я. Орловського, заступниці декана з освітньої діяльності, докторки філософії, доцентки, асистентки кафедри процесуального права Л.Г. Бзової склали акт про те, що результати наукового дослідження на тему: «Надмірний формалізм в адміністративному судочинстві України» впроваджені в освітній процес юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Комісія розглянула наукові публікації:

1. Кузняк А.В. Поняття процесуального формалізму в адміністративному судочинстві. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 727-

729.

2. Кузняк А. В. Надмірність як функціонально-семантична ознака принципу формалізму адміністративного судочинства. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. №4. С. 169-174.

3. Кузняк А. Прояв надмірного формалізму під час розгляду адміністративної справи судом першої інстанції. Ерліхівський журнал. 2024. №10. С.34-39.

4. Кузняк А.В. Надмірний формалізм у адміністративному судочинстві в практиці Європейського суду з прав людини. Право та державне управління. 2025. №1. С. 228-233.

За результатами проведеної роботи комісією встановлено:

Надмірний формалізм в адміністративному судочинстві України є однією з найбільш обговорюваних проблем сучасної судової практики. Він визнається як негативне явище, що часто призводить до обмеження конституційного права на доступ до суду (ст. 55 Конституції України) та права на справедливий судовий захист (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини). Надмірний формалізм може неправомірно обмежувати право на доступ до суду. Визначення доцільності та необхідності відступу від строгого тлумачення процесуальних норм повинно відбуватись з урахуванням обставин певної справи, під час розгляду якої підлягає застосуванню певна процесуальна норма, тлумачення якої повинно здійснюватися адміністративним судом з урахуванням забезпечення особі права на доступ до суду, у випадку, якщо відступ від деяких процесуальних фор мальностей суттєво не впливає на умови реалізації права на подачу позову, але одночасно є потрібним для дійсного сприяння особі в праві на доступ до суду та реального виконання завдань адміністра тивного судочинства, яке має переважати над усіма іншими ситуаціями у судовому процесі і повинно реалізовуватись згідно з принципом верховенства права, забезпечуючи водночас реальні гарантії права на справедливий суд. Разом із тим надмірний формалізм під час оцінки протиправності рішення, дії чи бездіяльності

суб’єкта владних повноважень може обмежити особу у судовому захисті (задоволенні вимог позову) лише через те, що оскаржуване рішення, дія чи бездіяльність суб’єкта владних повнова жень формально відповідає вимогам щодо його прийняття, вчинення чи допущення, а також критеріям, визначеним у ч. 2 ст. 2 КАС України, зате порушує принцип верховенства права або ж створюється ситуація, згідно з якою форма переважає над змістом певного питання, що було предметом розгляду, і підтверджує явно непропорційне втручання суб’єкта владних повноважень у правовідносини, в яких беруть участь приватні особи.

Теоретичні та практичні питання теми дисертації А.В. Кузняка досліджувались у межах плану науково-дослідної роботи кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича до наукової теми кафедри «Процесуальне право: теоретико-правові засади, нормативно-правове забезпечення та перспективні напрямки розвитку» (державний реєстраційний номер 0120U103394) та «Реформування процесуально-правових інститутів адвокатури, прокуратури та суду в умовах особливих правових режимів» (державний реєстраційний номер 0125U003449).

Подане дисертаційне дослідження А.В. Кузняка містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації для використання в освітньому процесі юридичного факультету, зокрема при викладанні тем:

1. «Поняття, завдання та форми адміністративного судочинства», «Суд і учасники адміністративного судового процесу», «Провадження в адміністративному суді першої інстанції», «Розгляд справ за правилами спрощеного позовного провадження», «Перегляд судових рішень в апеляційному порядку», «Касаційне провадження в адміністративному судочинстві» з обов’язкової навчальної дисципліни ОП Право «Адміністративне судочинство».

2. «Загальні європейські принципи незалежності суддів», «Європейське розуміння ефективного та справедливого судового процесу», «Європейські стандарти організації роботи судів та суддівського самоврядування» з дисципліни вільного вибору ОП Право «Європейські стандарти судової діяльності».

А також у процесі підготовки навчально-методичних посібників, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи студентів та аспірантів.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Заступниця декана юридичного факультету
з наукової роботи та міжнародної діяльності
кандидатки юридичних наук, доцентки,
асистентки кафедри процесуального права **Неля САВЧИН**

Заступниця декана юридичного факультету
з питань забезпечення якості вищої освіти,
кандидатки юридичних наук, асистентки
кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства **Альона МАНИК**

Заступник декана з соціально-гуманітарної
діяльності та іміджевої політики,
кандидата юридичних наук,
доцент кафедри приватного права **Олег ОРЛОВСЬКИЙ**

Заступниця декана юридичного факультету
з освітньої діяльності
кандидатки юридичних наук, доцентки,
асистентки кафедри процесуального права **Лаура БЗОВА**